

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TH. KAUFMANN

MINDER OG TANKER

ERINDRINGER FRA
GRÆNSELAND

TH. KAUFMANN

MINDER OG TANKER

Erindringer fra grænselandet

1962

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

I kommission hos
Danske Boghandlers Kommissionsanstalt, København

*Udgivet med
støtte af
Dansk Kultursamfund*

TH. LAURSENS BOGTRYKKERI . TØNDER

Spæde indtryk

Solskin og blå himmel, grønne agre og gule blomster, lærkesang og spurvekvidder, disse indtryk præger mine allerførste erindringer. Jeg mindes en tidlig vårdag, måske har det været »Pers dag«, 22. februar, at jeg stod uden for vor søndre husvæg og undrede mig over den verden, som oplod sig for mig. Et træ med frønnet, mosgroet bark strakte sine nøgne grene mod en lyseblå himmel, hvorfra solen skinnede, mens lærkernes jublende triller lød klart i den stille luft. Mor og en anden kvinde stod ved siden af mig og talte sammen. Den fremmede kvinde smilede til mig og sagde: »Per med æ skæg lokker de små børn urren for æ væg.« Smilet kastede glans over hendes rynkede og furede ansigt, så det blev smukt.

Jeg mindes en senere vårdag – om det var samme år erindrer jeg ikke – at jeg sad uden for kålgårdsdiget ved siden af mor. En fremmed kvinde sad hos os og hjalp mig at lave ringe og kæder af løvetandens blomsterstængler. En lang kæde blev lagt om min hals, mens både mor og den anden kvinde lo til mig med et lyst smil. De to kvinders smil lyste om kap med solen og de gule løvetandsblomster. Fra

det lave sæde så jeg ud på grønne agre og en rugmark, hvis vipper begyndte at titte frem fra strået. Af og til drog en sky for solen, og da så jeg en skygge hen over marken og den bølgende rugager. Det var kun et øjeblik, at skyen kastede sin skygge på jorden, så skinnede solen atter med gylden glans over den verden, jeg så.

Siden har jeg tit tænkt på, at sådan veksler lys og skygge her i livet i et bestandigt jag, men som solen altid skinner bag skyen, er den end aldrig så sort, således er Guds kærlighed og godhed det lys, som skinner evigt, og er i stand til at bryde gennem hver sky på vor livsbane, ja, selv gennem dødens mørke.

Jeg havde alt set fire somre, da min broder kom til verden en formiddag sidst i november. Jeg legede med »løbbeser« (lerkugler) i fars værksted, mens en solstribе faldt gennem vinduet ned på gulvet, hvor jeg sad. Min far kom hen til mig og fortalte, at jeg havde fået en lillebror. Det forstod jeg ikke lige straks, men efterhånden blev jeg kendt med det lille væsen, som mor hver aften svøbte i et langt klæde, så kun det lille røde ansigt var at se.

Senere måtte jeg vugge ham i den flettede vidjekurv med gænger under, som han lå i, alt mens mor slog væven og sang en vuggevise.

Når jeg ville røre vuggens gænger, mens mor sad med lillebror på skødet, fik jeg skænd. Det gik op for mig, at det var noget slemt noget at vugge med den tomme vugge, men hvad der ville ske, hvis jeg

vedblev at vugge, det blev jeg ikke klar over. Ligeledes fik jeg skænd, da jeg en dag legede med en glat sten (et såkaldt vættelys), som jeg havde fundet i vuggen. Mor tog og puttede den atter ned i vuggen. Den slags lagde mødre i småbørns vugger, for at de skulle skærme barnet mod troldtøj eller »onde øjne«.

Omtrent samtidig med, at min bror Jørgen blev født, døde min første legekammerat, en gammel mand, som boede i den til mine forældres ejendom hørende aftægtsbolig. Han hed Kaj, og hans kone hed Tinne. De havde fri bolig i et lille stråtækket hus, som bestod af to små stuer, en forstue og et lille køkken, samt et brænderum. Nogen aftægt ud over fri bolig nød ægteparret ikke.

Gamle Kaj lavede »fimber«, lyspinde af mosefyr, som han bandt sammen i små og store bundter og solgte omkring i sognet. Betalingen modtog han sædvanligvis i naturalier, brød, flæsk, smør og gryn. Når han ikke lavede »fimber«, snoede han »tøjer«, tækkereb af rughalm. Disse »tøjer« blev viklet op i bestemte mål og bundet sammen i bundter for også at sælges. Materialerne, både mosefyr og rughalm, fik han gratis hos bønderne.

Der var dengang ikke noget, der hed aldersrente eller folkepension, og når gamle folk af arbejderklassen ville holde sig fri af fattigvæsenet, klarede de sig på lignende måde som gamle Kaj og hans kone.

Tinne var også flittig og fingernem, idet hun sti-

vede og strøg de huer, som ældre kvinder brugte dengang. Det var hvide lærredshuer, hvis kant var rynket i lighed med en præstekrave. Man kaldte dem på egnens mål for »en høl med tutter«. Tinne bar selv altid sådan en hue, så hun så pæn ud. Desværre mistede hun synet samtidig med, at manden døde, og hun flyttede så hen til en søn. Mine forældre betalte hende 40 mark om året, så længe hun levede. Hun blev næsten hundrede år gammel og oppebar i sine sidste leveår den tyske aldersrente på 9—10 mark månedlig. — Forinden hun flyttede bort fra den lille aftægtsbolig, blev der holdt auktion over det meste af hendes indbo.

Gamle Kaj var som nævnt min første legekammerat. Han satte stor pris på boghvedegrød, hvad enten den var med eller uden smør, og han nød sædvanlig denne ret ved vort bord hver aften, vel nok som vederlag for, at han om dagen havde vogtet mig eller vor ko eller ydet anden håndsækning. Efter nadveren legede vi tagfat omkring min fars vævestol, men Kaj tabte snart under denne leg vejret, og så stod vi begge lænet op til vævestolen og hvilede ud.

Der var en mand, som gamle Kaj ikke kunne lide, og det var skorstensfejerens, som kom to gange om året for at feje skorstenen. Tidligere havde Kaj besørget dette arbejde i omegnen, og til en betydeligt billigere pris, men for længe siden var han sat fra bestillingen, idet den ny skorstensfejer var blevet autoriseret af de tyske myndigheder. At

Kaj ikke kunne lide skorstensfejeren, forstod jeg godt, da det var en fæl sort karl at se på, og så talte han tilmed et sprog, som hverken jeg, Kaj eller mor forstod et muk af. Far måtte »pråte« med ham, og mens far talte med skorstensfejeren på et gyseligt kaudervælsk, foretog han armbevægelser, som var han i færd med at mane ånder ned.

Vi fik undertiden besøg af nogle folk, man kaldte for »bosser« (vagabonder); de talte samme mål som skorstensfejeren. Både dem, skorstensfejeren og den tyske gendarm, som undertiden passerede forbi vort hus med det sære monstrum på hovedet, man kaldte for »pikkelhat«, anså jeg ikke for rigtige mennesker, men nærmest for en slags djævla eller trolde.

Min verden, som jeg levede i, var ikke stor, og dog syntes den mig vidunderlig. Der kom langt senere en tid, da jeg længtes efter den store verden, men aldrig siden fandt jeg et sted, hvor mit sind fandt ro og hvile som i barndomshjemmet.

Barndomshjemmet

Mine forældre ejede et hus med et par tønder jord. Taget var af strå, hvilket næsten alle huse og gårde i sognet var tækket med dengang. Gulvene var af teglsten med undtagelse af gulvet i værkstedet, som var af brædder. Dette brædegulv var ikke netop

lagt for bekvemmelighedens skyld, men af rent praktiske grunde. Til hver side af den lille forstue var der en tofags stue, ca. 6 alen i firkant. Stuen til højre for indgangen kaldtes pissel, stuen til venstre dørn.

I pisselen var der ingen kakkelovn og heller ingen kunne anbringes. Langs væggene her stod der nogle kister og skabe. Desuden var der en alkove, som for det meste benyttedes som opbevaringssted for kartofler og gulerødder, som her ikke var særlig udsat for at fryse. Kun én gang er denne alkove bleven benyttet som sovested, nemlig af to tyske soldater, vi et efterår havde i kvarter. Jeg husker, at min mor fortalte naboen, at den ene af de to soldater var en »andjæger«. Han havde nemlig ved ankomsten præsenteret sig som »einjähriger«, d. v. s. officersaspirant.

Dørnset blev kun benyttet som opholdsstue, når der var gæster, ellers opholdt vi os i en dagligstue bagved, som også benyttedes som sovekammer, idet der var to alkovesenge der. Underlaget i sengene var halm, som i alt fald skiftedes én gang årligt, nemlig til pinse, men så vidt jeg husker, fik vi også frisk halm i sengene til jul. Værkstedet benyttedes meget ofte som opholdsstue, særlig om vinteren, idet der var varme her.

Ved siden af dagligstuen var køkkenet; som hos alle vore nærmeste naboer var der åbent ildsted på skorstenen i køkkenet, ingen komfur. Der var iøvrigt to ildsteder på skorstenen og bagved var der

en bageovn. Fra ildstedet i køkkenet blev der fyret i bilæggerovnen i dagligstuen. Denne bilæggerovn stod på træfødder, og så var der tilmed en træskuffe under bilæggerovnen. Oppe i skorstenen eller kaminen var anbragt en træstang. Fra denne »sodstang« hang et par »kjældskeer« (grydekroge) bestående af jernlænker ned over ildstederne. Disse grydekroge havde en krog i hver ende, og den nederste kunne hægtes op eller ned efter behov. Skulle der steges noget i panden eller bages pandekager, blev panden anbragt på en trefod af jern. På denne trefod anbragtes også de sorte jydepotter, som dengang anvendtes til kogning og syltning i stedet for de nu anvendte emaillegryder, der dengang var ukendte. Også kaffefløde kogte man i en jydepotte. Sorte pølser ristede man over den åbne ild på en »pølserist«.

Foran kaminen hang sædvanlig foroven et skorstensklæde som pynt. Mor havde fået et sådant foræret af far, som han selv havde vævet. I hvidt mønster på blå grund viste det et par hunde, som jagede en ræv.

Ved siden af køkkenet fandtes en lille »bod« (spisekammer), som var gravet halvanden alen ned i jorden, for at mælken og fløden bedre kunne afsvales der om sommeren.

Den nordre ende af huset var optaget af stald og lo. Meget bohave var hjemmelavet, såsom sime-stole, skamler og lignende. Den førnævnte gamle Kaj forsynede altid sædet på vore sime-stole med ny

simer eller »tøjer« af halm hvert år til jul, så længe han levede.

Alle væggene var hvidtøede med kalk, køkkenvæggen med okkerkalk. Ofte skar far nogle kartofler til rette, med hvilke han så forsynede den gult kalkede køkkenvæg med hvide runde cirkler med et kors i. Det så pænt ud. Fars værksted optog et par fag af husets hele sydlige ende, og det var ret rummeligt, idet der behøvedes ret stor plads til fars Jacquard-væv.

Foruden simestole fandtes nogle gamle hænge skabe, til dels særlig forarbejdede; et par var af fyrretræ og meget ormædte. I køkkenet fandtes en »faderi«, en reolagtig hylde til fade og tallerkener. Samtlige redskaber til hørtilberedning fore fandtes, nemlig: hørbrøde (»bråe«), skætteredskab (»skagske« og »skagfod«), hørreb og hørhægle.

Et par redskaber, som min mor ved enkelte lejligheder har brugt, var en kålbøtte og en kålstøder. Kålbøtten var et kar, formet som en skæppe, hvori man kom kålbladene, som derefter blev hakket og findelt med kålstøderen. Denne sidstnævnte bestod af et S-formet knivjern, fastgjort til en stang.

Spinderokke, garnvinder, haspetræer, uldstole m. m. var jævnlig i brug. Lyskærter og lysesakse brugtes også til daglig, da mor til eksempel brændte talglys i køkkenet. Petroleumslamperne var i mine første barndomsår endnu en ny opfindelse; de var ofte små og primitive. Skulle man om aftenen ind at hente noget i pisselen eller en anden stue, lyste

man for sig med en »fimbe«, en lysepind af fyrretræ. En nabokone, som ikke var så godt skåret for tungebåndet, havde ikke lært navnet på den ny olie til lamperne, men kaldte den for »det som Tammeses brænder i lampen«. En anden kone, som iøvrigt selv brugte petroleum til belysning, benævnte den altid for »hængelampeolie«. De første lamper var næsten alle simple hængelamper. I vor dagligstue stod også et gammelt bornholmerur fra 1757.

Mit hjem var et udflyttersted, som lå midtvejs mellem Felsted sogns to største landsbyer. Der var en fjerdingvej til hver by. Bag ved aftægtsboligen løb en lille bæk, som udgjorde skellet mellem Felsted og Tombøl bymarker. Nogle af vore naboer hørte til den ene landsby, andre til den anden. Der var et par minutters gang til nærmeste naboer.

Det af nabohusene, som lå nærmest mit hjem, var en gammel rønne, der lå i en stor have med mange blomster. Nogle hyldetræer skjulte næsten helt huset. Der førte kun stier til huset. Skulle man køre med vogn dertil, kørte man tværs over marken. Huset lå i min morbroders mark, og han kunne til tider knurre lidt over, at der førte så mange stier til den gamle rønne. Huset, som ikke tilhørte ham, men herremanden på Grøngrøft, er nu brudt ned for mange år siden, hustomt og have pløjet og lagt ind under min morbrors agre, som nu ejes af hans sønnesøn.

I den gamle rønne boede en gammel kone sam-

men med sin søn og datter. De to »unge« arbejdede for dagløn på omegnens gårde. De var meget dygtige til at bestille noget, men begge havde de en ulykkelig hang til flasken. Når de om aftenen vendte hjem fra arbejdet, havde deres gamle moder altid en kaffepunch rede til dem. Da jeg var så stor, at jeg gik i skole, måtte jeg ofte hente en flaske brændevin for den gamle kone. Det fik jeg 2 penning for. Flasken husker jeg tydeligt, det var en grøn, ottekantet literflaske.

Som barn ville jeg gerne med mor på besøg hos den gamle kone, som hed Anne Marie, men sædvanlig blev kaldt An Mari Riggel, idet hendes mands far havde heddet Riggel til fornavn, og så arvede hele slægten dette tilnavn eller »øgenavn«. Det var dengang en regel her på egnen og er det til dels endnu, at folk har et øgenavn. Om end manganen en ikke skøttede om at blive nævnt ved deres øgenavn, var dette dog næsten altid ret harmløst. En håndværker blev kaldt efter sin bestilling som: Per Snedker, Lavs Smed, Niels Tækker o. s. v. Min far blev kaldt Rasmus Væver eller Ras Væver. Men ellers havde de fleste et navn ved siden af deres døbenavn, et levn fra den tid, da loven endnu ikke påbød, at folk førte et fast familienavn. En mand, som hed Jes Markussen, blev kaldt Jes Rossen, en der hed Lorens Lorensen, blev kaldt Lavs Jensen, Hans Hansen kaldtes for Hans Adser, en anden Hans Hansen for Hans Jøssen, og

sådan i det uendelige. Der var næsten babylonisk navneforvirring.

Mors slægt havde fået tillagt øgenavnet Brunhøj eller »Brunhy«, hvilket navn skyldtes, at mors oldefar ved fællesskabets ophævelse flyttede ud af landsbyen og bosatte sig i nærheden af en lynggroet kæmpehøj. Deraf fik han tilnavnet, og det gik i arv til alle efterkommerne.

En del personer blev kaldt efter deres hjemsted, såsom: Alsing, Ærbo, Fynbo, Jyllænder o. s. v.

Sære skikkelser

Jeg mindes et sølle omstrefjende ægtepar, som Nikolaj Andersen har benyttet som model i en af sine humoristiske fortællinger. Manden hed Peter Nikolajsen, men kaldtes Per Mattes (Matthæus?), hvilket navn han havde arvet efter sin far eller farfar. Skønt navnet Mattes for så vidt ikke var værre end Nikolajsen, kunne Per Mattes blive helt rasende, når vi børn kaldte ham Per Mattes. Han skældte os ud og truede os med klø. Men så snart vi titulerede ham med Peter Nikolajsen, kom han straks i strålende humør, og hans vrede var glemt. I krigen 1864 havde han »ladet sig stille« for en anden, der på den måde knøb uden om sin pligt over for fædrelandet, da det var i fare. Spurgte vi børn så Per, hvad man kaldte ham, den gang han var soldat, skuldrede han med sin hasselkæp og

sagde stolt: »Peter Nikolajsen, Nr. 64, her.« Det morede os at høre ham fremsige denne remse. Senere har jeg tænkt på den uret, man øvede mod Per, at til krigstjeneste var manden god nok, men bagefter gik han om som et skumpelskud og endte til sidst i fattighuset, berøvet en fri mands rettigheder. Iøvrigt tror jeg, at Per Matteses far var født i den førnævnte rønne, som lå tæt ved mit barndomshjem og beboedes af gamle Anne Marie.

Som nævnt var jeg glad for at besøge den gamle kone. Huset, hun boede i, var kun tre fag stort, opført af bindingsværk med en halv stens mur og fuger af ler. Murene var lave og skæve, vinduerne, som vel aldrig havde set maling, var med blyindfattede ruder. I husets sydende var der én eneste stue med to alkover. Stuen omfattede hele husvidden og havde gulv af røde teglsten. En bilæggerovn, en dragkiste, et slagbord og et par stole udgjorde møblementet. På den ene væg hang en amagerhylde med gamle skåle og kopper. Alkovesengene var så korte, at man måtte sove i dem i halvt siddende stilling. Der var så lavt til loftet, at den nævnte søn og datter, som var velvoksne af størrelse, altid måtte gå bøjede i stuen. Det nordre fag af huset optoges af et lille køkken med åbent ildsted og bageovn samt en forstue, over hvilken der ikke var loft. Dørene var så lave, at ethvert voksent menneske måtte bukke sig for ikke at støde panden mod karmen. Mod husets nordende var bygget et skur, som tjente til brænderum.

*Th. Kaufmann som soldat
ca. 1900.*

*Th. Kaufmann
ca. 1910.*

Sønderjyske soldaterkammerater i tysk trøje.

Stående fra venstre: Hans Kaufmann, Tumbøl; Andreas Nicolaisen, Tråsbøl; Th. Kaufmann, Bovrup; Johan Johansen, Nørballe; Jørgen Petersen, Høkkerup; Christian Jensen, Rinkenæs. – Siddende fra venstre: Heinrich Jørgensen, Kjelstrupskov; Christen Hviid fra Als; Friedrich Johanning, Tråsbøl; Matthias Matthiesen, Tråsbøl; Jørgen Todsén, Tørsbøl. De 11 danske kammerater, som sammen fejrede juleaften i Fort Premesques 1914.

Th. Kaufmanns hjem i Bovrup siden 1911.

DEN NORDSLESVIGSKE VÆLGERFORENING

ADGANGSKORT No. 3765

TIL

GENFORENINGS-
FESTEN

PAA DYBBØL

:: Kortet skal forevises ved Indgangen til Festpladsen ::

E. Bruun & Co., Kbhvn. N.

Den gamle kone havde boet i huset i al den tid, hun havde været gift og siden efter, da hun var enke. Hun hang med hele sit hjerte ved denne lille plet, og hun var ikke til at formå til at flytte derfra. Hendes børn var næsten alle i Amerika, og de sendte hende nu og da lidt penge. Hun spandt garn og bandt kranse, særlig kransebindingen var hendes hovederhverv. Ligesom den tidligere omtalte gamle Kaj, som boede i vort aftægts hus, og som gik om og solgte »fimber«, således trissede gamle An Mari omkring med sine kranse, som hun byttede med fødevarer. En mælkepotte af ler med hank førte hun altid med på sin vandring, samt en kurv. Således skaffede hun føden til huset. Når hun vendte hjem fra en udflugt, sagde hun, at hun havde været ude at fouragere, for en skal jo »vøres« (være virksom). Og virksom havde hun alle dage været.

Hendes mand havde først været møllersvend, senere havde han slået sig på murerfaget. Sammen havde de oplevet de for småfolk såre trange tider før treårskrigen. Det var dengang, da en daglejers ugeløn ikke kunne opveje en skæppe rug.

Jeg har ofte lyttet til gamle Anne Maries fortællinger om disse trange tider. Min far og mor kunne supplere dem med, hvad de vidste eller havde hørt. Det havde været næsten umuligt for småfolk at skaffe sig føden på ærlig vis. Som andre steder opstod der her på egnen »kæltringebander«, som røvede og stjal særlig fødevarer, men også klæ-

der og sengetøj. Gamle An Mari havde nok været i nær berøring med den bande, som optrådte her på egnen og som lededes af en snu fyr, der kaldtes Per Fynbo. I alt fald havde banden en tid lang haft sit hovedkvarter i en rønne, som lå i nærheden af An Mari og hendes mands hjem. At hun havde været med til at hjælpe nogle af bandens medlemmer, når det kneb, var ikke så mærkeligt, idet de fleste af småkårsstanden gjorde det samme. Selv bønderne hjalp banden i dens virksomhed, idet de undlod at melde tyverier og ofte sikrede sig selv ved at betale en tribut i penge eller fødevarer til dens anfører.

Et eksempel herpå fortælles om en bonde i Tomboel. Han og hans kone kunne ikke enes om andeopdrættet. Konen holdt på sine ænder, mens manden syntes, de ødelagde mere, end de var værd. En dag traf bonden Per Fynbo og gav ham en mark for at stjæle ænderne. Om konen har anet uråd vides ikke, men et par dage senere kaldte konen den berygtede bandefører ind til sig i køkkenet, beværtede ham med god mad og brændevin og gav ham et godt stykke sul med i hans pose, altsammen for at Per skulle lade hendes ænder i fred. Og ænderne blev ladet i fred til stor ærgrelse for ægtemanden. Historien, som er sandfærdig, er vel nok en bekræftelse på det gamle ord: »Mandens list er vel behænde, kvindeliste er uden ende.«

Den nævnte kæltringebande drev uhindret sin virksomhed til Treårskrigen afslutning. Så kom det

nyoprettede gendarmerikorps til Sønderjylland og gjorde en ende på de ulovlige tilstande hernede. De fleste af bandens medlemmer kom i Viborg tugthus, deres pårørende blev henvist til fattigvæsnets forsorg. I 1855 byggedes der et fattighus i nærheden af mit barndomshjem, og jeg har som barn truffet mange af dem, der til sin tid var medlemmer af Per Fynbos »frikorps«.

Efter udstået straffetid blev Per Fynbo og de fleste af bandens medlemmer på sognets foranledning sendt til Amerika. Gamle An Mari fortalte, at det gik dem alle godt derovre i den ny verdensdel, og at Per Fynbo var endt som præst. Om det sidste stemmer, kan ikke oplyses, men i så fald har der siddet et kløgtigt hoved på manden.

Småkårsfolk

Min far fortalte fra den tid, at det var som følge af de trange kår, at hans fader havde forladt landbrugsarbejdet og slået sig på væveriet, da han blev gift og satte bo. Det var bedre end at gå som daglejer, og foruden vævelønnen modtog vævere og væversker »mu'e« eller »mude«, en slags tilgift til lønnen i form af fødevarer, flæsk, smør, ost, brød, fårelår og lignende. En væver eller væverske, som havde godt ry, modtog ikke så lidt af dette tilskud til vævelønnen.

Far har fortalt en oplevelse som dreng. Det var

lige efter treårskrigen, under hvilken min farfar havde slået sig igennem som marketender, at han og far havde været i nabosognet efter et par poser garn til vævning. Da de hvilede sig på en stente, blev de indhentet af to lyseblå gendarmere af det nyoprettede gendarmerikorps, som ønskede at se indholdet af farfars poser. Både tiggeri og handel uden næringsbevis var forbudt, og eventuelle handelsvarer blev i givet fald konfiskeret. Imidlertid indeholdt poserne kun garnnøgler, et par brød og et stykke røget flæsk. Gendarmerne fik opgivet adressen på de folk, garnet tilhørte, og far og farfar kunne derefter fortsætte deres vej.

Dette er et enkelt eksempel på, hvorledes de danske myndigheder effektivt søgte at oprette ordnede forhold efter oprørskrigen. Muligvis er gendarmerne i enkelte tilfælde gået lidt for skrappt frem, og det har givet anledning til misfornøjelse med de ny tilstande.

Også kvinder, som »spandt for fremmede«, modtog »mu'e«. Gamle Anne Marie, vor naboerske, havde gennem årene spundet for omegnens bønder, og somme tider havde hun taget en eller anden fattig kvinde ind til sig, som så sad og spandt for føden. Når Anne Marie bragte spindet tilbage til kunderne, modtog hun sædvanlig »mu'e«, både når hun hentede hørren og når hun bragte garnet. På den måde fik hun selv fordel af spindersken foruden den gavn, hun havde af den fattige kvinde, når denne passede børneflokken, mens hun selv var

lige efter treårskrigen, under hvilken min farfar havde slået sig igennem som marketender, at han og far havde været i nabosognet efter et par poser garn til vævning. Da de hvilede sig på en stente, blev de indhentet af to lyseblå gendarmere af det nyoprettede gendarmerikorps, som ønskede at se indholdet af farfars poser. Både tiggeri og handel uden næringsbevis var forbudt, og eventuelle handelsvarer blev i givet fald konfiskeret. Imidlertid indeholdt poserne kun garnnøgler, et par brød og et stykke røget flæsk. Gendarmerne fik opgivet adressen på de folk, garnet tilhørte, og far og farfar kunne derefter fortsætte deres vej.

Dette er et enkelt eksempel på, hvorledes de danske myndigheder effektivt søgte at oprette ordnede forhold efter oprørskrigen. Muligvis er gendarmerne i enkelte tilfælde gået lidt for skrappt frem, og det har givet anledning til misfornøjelse med de ny tilstande.

Også kvinder, som »spandt for fremmede«, modtog »mu'e«. Gamle Anne Marie, vor naboerske, havde gennem årene spundet for omegnens bønder, og somme tider havde hun taget en eller anden fattig kvinde ind til sig, som så sad og spandt for føden. Når Anne Marie bragte spindet tilbage til kunderne, modtog hun sædvanlig »mu'e«, både når hun hentede hørren og når hun bragte garnet. På den måde fik hun selv fordel af spindersken foruden den gavn, hun havde af den fattige kvinde, når denne passede børneflokken, mens hun selv var

ude. Særlig én spinderske fortalte hun ofte om. Hun hed Stinne, og hun kunne spinde et pund fin hørgarnstråd om dagen, hvilket betragtedes som en meget stor ydelse. Mor har også fortalt om denne Stinne, hvorledes hun skråede tobak, mens hun spandt.

Somme tider har jeg undret mig over, hvorledes Anne Marie med mand, børn og logerende har kunnet få plads i den lille lejlighed.

Engang ville sognets prakkerfoged (stodderkongen) anholde Anne Marie for tiggeri, men hun fratog fogden hans kæp og gav ham et par rap over nakken med den. Jeg har siddet mange timer og lyttet til den gamle kones fortællinger. Ofte fortalte hun sagn om bjergfolk, gengangere og spøgelser. Mest interesserede jeg mig for at høre om gamle forhold og skikke. Ikke mindst fortællinger fra krigsårene 1848–50 og 1864 interesserede mig.

I 1864 var to af hendes sønner med i krigen. De var senere begge udvandret til Amerika. Den hjemmenværende yngste søn var optant, og den hjemmenværende datters mand havde deltaget i Treårskrigen og været med i Fredericia-slaget. Datterens mand opholdt sig ikke hjemme hos konen, men arbejdede som daglejer og kom kun hjem til konen i ny og næ.

Var huset, den gamle kone med hendes to voksne børn boede i, lille og brøstfældigt, så var haven til gengæld stor, over en halv tønde land. Særlig veldyrket var den ikke, men der groede et væld af

blomster i den. En brønd fandtes ikke ved huset, men drikkevand hentedes i en dam i haven. Man hævder nutildags, at sådant drikkevand er sundhedsfarligt, men gamle An Mari havde aldrig i sit lange liv brugt lægehjælp. Hun døde i sin hytte — uden lægens hjælp — i en alder af 90 år.

I hele sit liv havde hun hverken drukket kaffe eller spist kartofler. Denne sidstnævnte frugt var ikke almindelig føde i hendes barndom og ungdom, så hun havde ikke vænnet sig til den. På Varnæs-egnen, hendes fødeegn, var man langt frem i tiden blevet ved med at spise boller af boghvedemel (»tarremelsklumper«) i stedet for kartofler. Engang jeg hjalp Anne Marie med at bære tørv ind, spiste vi stegte torsk og »tarremelsklumper« dyppede i smør til »unnen«. Hver morgen og aften spiste hun øllebrød. Den erstattede kaffen.

Hun og datteren plukkede en mængde urter i have, mark og skov, og deraf tilberedte den gamle kone forskellige lægemidler. Før havde hun solgt en del af disse urter til apotekerne. Sønnen og datteren, som boede sammen med moderen, var som nævnt hengivne til drik. Når de ikke havde smagt spiritus, var de temmelig fåmælte, men deres livsglæde og snakkesalighed steg ved nydelsen af den kære brændevin. Særlig datteren, Lene, gik der ry af i flere sogne. Dermed være ingenlunde sagt, at hun var en berygtet eller umoralsk kvinde. Hjertelaget hos hende var sikkert godt nok, og hun havde

en god forstand og en sund evne til at bedømme sine omgivelser.

I sin barndom tilbragte hun hver sommer som hyrdepige vesterude, hvor hun sammen med kammeraterne, for det meste drenge, døjede alskens ondt. Efter sin skoletid kom hun til at tjene på herregårde, hvor omgangstonen just ikke var den bedste, og efter sit giftermål vedblev hun at tjene som tjenestepige. En datter blev opdraget af bedstemoderen. Det var en pæn pige, som i moden alder udvandrede til Amerika. Familierne på et par større gårde, hvor Lene havde haft plads, holdt siden altid af hende og var glade for hendes besøg.

Men kom Lene »sejlende« hjem fra en udflugt med kurv på armen og en hankepotte i hånden, kom hun ofte ind for at aflægge min far og mor et ikke særlig velkomment besøg. Så blev der liv i stuen. Hun sad på en stol og sang, så hun kunne have taget tonen fra mange degne, mens hun med sin træsko slog takt i teglstensgulvet. Hendes yndlingsange var »Dengang jeg drog afsted« og »I natten klam og kold«. Men hun kunne også synge mange folkeviser og markedsviser, hvoraf enkelte burde have været optegnede, mens tid var.

Somme tider kunne Lene komme i konflikt med den præsiske gendarm, hvis autoritet hun på ingen måde respekterede. Traf hun ham, sang hun sædvanligvis: »Vi vil hjem igjen til Danmark, til det røde og hvide flag«. Når hun nåede til strofen »Vi vil hjem igjen, og over salten sø, i Danmark vil vi

leve, i Danmark vil vi dø«, skingrede hendes stemme, så den kunne høres i lang afstand, uden at den »knækkede over«. Mærkeligt nok blev hun aldrig trods den slags provokationer anholdt af den præstiske ordenshåndhæver.

Da sognets præst ved en lejlighed bebrejdede hende, at hun aldrig gik i kirke, undskyldte hun sig med, at hun ingen »søndagsklæder« havde. Da præsten i sin prædiken ville belære hende om, at Vorherre ikke så på klæderne, slog hun en skraldende latter op, idet hun udbrød: »Vorherre, det tror jeg skam nok, men hvad mener De om folkene, hr. pastor?« Men et ugudeligt skarn var Lene ikke. Måske talte hun med Gud i enrum, når hun var ædru.

Jeg husker engang, hun kom ind til min mor og fortalte, at en mand af vort bekendtskab havde hængt sig. Det var jævnlige, man hørte, at denne eller hin havde hængt sig eller druknet sig i en rus. Jeg havde en følelse af, at det måtte være noget meget slemt, når folk begik selvmord. Mor fældede en tåre i anledning af budskabet, som Lene bragte hin dag og ytrede sin beklagelse af, »at denne gode mand skulle ende i helvede«. Lene, som den dag var ædru, fremsatte den stilfærdige bemærkning: »Vorherre ser måske anderledes på mangt og meget, end vi stakkels mennesker gør.« Heri havde hun sikkert ret.

Lene var altid god og gavmild over for børn. Havde brændevinen ikke været, var der vel blevet

andet af Lene end det skumpelskud, hun var. Hjer-
tet var godt nok. Hun endte på fattiggården, hvor
hendes mand en del år i forvejen var død. Da hun
blev gammel og ene og led nød, tog hun ikke selv
sit liv, som så mange af hendes fæller, men hun
snørede sin bylt og gik den tunge gang til fattig-
huset. Hendes lille hund, som var hendes eneste
ven, druknede hun forinden. »Den skulle ikke på
fattiggården,« sagde hun.

Brændevinen

Brændevinen spillede i min barndom en meget stor
rolle og voldte mange ulykker, megen sorg og men-
neskelig elendighed. Ikke så sært at en af sognets
betydeligste præster, Mørk Hansen, som præst i
Felsted fra 1850 til 1864 i sine erindringer skriver,
at drukkenskab og materialisme var de laster, som
var fremherskende i sognet og omegnen. Den smule
åndsliv, som forefandtes, måtte kvæles i disse om-
givelser og under sådanne trange livsvilkår.

Når jeg tænker på den tid og på den skare af
drukkensbolte, som vandrede rundt, så gruer jeg
endnu i dag ved tanken om den elendighed og
sociale nød, som fulgte i drikkeriets spor. Ulykke-
lige familier, ødelagte hjem, fattigdom, falliter og
selvmord blev ofte følgerne.

Jeg var som barn bange for fulde folk og løb
af vejen for disse skrålende, dinglende mennesker,

når de kom i min nærhed. En eneste undtagelse dannede »Lene«; instinktmæssig anede jeg, at hun ikke ville være ond, selv i denne nedværdigelse som kvinde.

Det regnedes ikke for en skam at komme beruset hjem fra en bytur. Kvinderne betragtede det nærmest som hørende til god tone, når mændene i et selskab fik en rus. Der var dog undtagelser fra reglen. En gammel krokone i Svejrup, Lene Iversen, var kendt viden om for sin »særhed«. Hun skænkede ikke spiritus for unge mennesker, og aldrig nogen sinde skænkede hun for en mand, når hun syntes, at han havde fået nok i forvejen. Hun var ikke at formå til at hænge gardiner for vinduerne om aftenen. Udefra kunne vejfarende overse hele krostuen, og hvad man foretog sig derinde. »Her sker intet, som ikke enhver må se,« sagde Lene Iversen. Nytårsaften kom ungdommen for at skyde nytår ind, og kroen var sædvanlig sidste sted i den lille landsby. De blev så bænked ved det lange bord, hvor de fik et slag kort. Når det lakkede mod midnat, kom Lene med æbleskiver og punch; det var gratis beværtning. Når æbleskiverne og punchen var fortæret, fik de besked om at gå, så var den nytårsaften forbi. Det gav ingen tømmermænd næste dag.

En dag kom hendes nabo ind i krostuen sammen med en slagter fra Åbenrå. Naboen havde aget med på slagterens vogn, og til gengæld ville han traktere slagteren med en kaffepunch. Da Lene imid-

lertid kun kom med en punch til slagteren, mindede naboen hende om, at han også skulle have en. Lene Iversen svarede, at han ikke havde langt hjem, og hvis han ville drikke en kaffepunch, kunne han gå hjem til sin kone.

En anden gang kom en ung fyr ind i krostuen. Han var på en fodtur til nabobyen og bestilte en kaffepunch hos krokonen. Lene sad og spandt og sagde venligt til den unge, lidt selvbevidste knøs: »Er du bleven tørstig, min dreng, så drik kun af ølkruset; det står i vinduet.«

Min far var meget mådeholden i nydelsen af spiritus, men fulgte ellers skik og brug. Jeg mindes ikke at have set ham beruset, selv om han ved en eller anden lejlighed som til eksempel ved et høstgilde kunne være oprømt. Hans far, min farfar, skal efter sigende have været helt afholdende fra rusdrik. Det har vist været en følge af, at min oldefar, fars farfar, skal have været hengiven til drik, hvilket havde til følge, at han under den store landbrugskrise omkring 1820 måtte forlade sin gode gård i Bovrup by.

Vi havde i vort nabolag ikke så få, som var forfaldne til drik. Der var en træskomager, som slog alle rekorder. Han boede i et lille hus ved en mose og var som de fleste af hans slags en meget dygtig arbejder, både når det gjaldt at »gøre træsko«, og når det gjaldt tørvestrygning i mosen. Hans arbejdstid var sædvanlig fra klokken tre om morgenen til ud på aftenen, afbrudt af en middags-

søvn både sommer og vinter. Når det kom over ham, lod han arbejdet stå og gik fra nabo til nabo for at blive beværtet med brændevin.

Der rådede dengang den skik, at hvert mandfolk, som kom til huse, blev budt en kaffepunch eller en snaps brændevin. Disse drankere, som løb fra hus til hus, blev således næsten alle steder beværtet med spiritus, hvilket kun gjorde galt værre. Det endte da ofte med, når en mand havde turet omkring i flere dage og sovet i halmen om natten, at han så fik delirium. Far har et par gange været med til at våge over en eller anden deliriumspatient, som gjorde hjemmet til et helvede. De stakkels hustruer kom grædende til naboerne og bad om hjælp. To mænd måtte sædvanligvis holde den desperate patient i sengen, alt mens han lå og råbte op om hanekyllinger, snoge, rotter og smådjævle, som forfulgte ham.

Det var helt utroligt, hvad en fuld mand kunne finde på. Den omtalte træskomager kom en vinterdag hen til en nabo, som stod ude ved gårdens dam. Naboen har måske bebrejdet træskomageren hans drikkeri og pligtforsømmelse over for familien. Så sagde den berusede til naboen: »Har du nogensinde set Rasmus, når han er gridsk?« Nej, det havde han ikke. Da løb træskomageren to gange gennem dammen, hvor vandet nåede ham midt på brystet. Derpå rystede han vandet af sig som en våd hund, idet han sagde: »Se, sådan er Rasmus, når han er gridsk.«

En brøndgraver, som også var en meget dygtig arbejder, kunne pludselig forlade arbejdet og begive sig på »langfart«. Intet kunne så bringe ham tilbage til sit arbejdssted, før han havde udraset.

Der var dengang en landråd i Åbenrå, som hed v. Uslar. Han påstod, at han kunne »vise vand«, og den tyske regering sendte ham til den tyske koloni i Sydvestafrika for at finde vandårer i Kalahari-ørkenen. Hvorvidt det lykkedes ham at finde vand dernede, vides ikke. Vor brøndgraver påstod dog, at den tyske landråd *ikke* kunne vise vand, men at det var humbug. Engang skulle der graves brønd ved en ny skolebygning, hvor landråd v. Uslar havde påvist vand et bestemt sted. Brøndgraveren påstod, at det var det helt forkerte sted at grave en brønd, men han måtte føje sig efter »de højere autoriteter«, d. v. s. så længe han var ædru. Men en dag, han stod nede i den dybe tørre brønd, råbte han op til sin medhjælper: »Hejs mig op!« Kommet op af brønden gav han medhjælperen besked om, at der ikke skulle arbejdes videre den dag. Per skulle til Åbenrå for at tale med denne hersens tyske landråd. Da brøndgraveren mødte på Brundlund slot, var han hverken ædru eller »salonfähig«. Hele hans påklædning bestod af skjorte og bukser, hvilke sidste var krampet op til knæene. Træsko, kasket og øvrige mundering havde han smidt undervejs for at komme hurtigere frem. Da han i denne påklædning søgte foretræde for hans stormægtighed v. Uslar, blev

han af denne modtaget med de groveste skældsord, det tyske sprog råder over. Per tog ingen notits heraf, men spurgte blot, om landråden havde været i Afrika, og hvis han var kendt dernede, måtte han vide, at folk der i den tyske koloni færdedes barfodet og let påklædt.

»Hvorfra han vidste det,« snerrede landråden.

»Jo se,« forklarede Per, »landråden har jo udgivet en bog om sin Afrikarejse, og der står det at læse.« (Det drejede sig om en lille pjece, som var lidet kendt og mindre læst).

Landråden følte sig nu smigret over, at hans åndsprodukt var så læst, at selv en simpel arbejder kendte det. Han bød nu brøndgraveren indenfor. »Har De virkelig læst min bog,« spurgte landråden Per, da denne var kommet til sæde. »Nå, læst som læst,« svarede Per, »jeg fandt en dag en beskidt bog på en mødding og så et par billeder af nogle negre i den. Jeg fandt ud af, at det var landråden, som havde været mester for dette smøteri.« Efter den forklaring blev brøndgraveren smidt ud, men det kostede landrådets personale megen besvær og et par ødelagte klædningsstykker.

En idræt, som brøndgraveren især yndede, var at løbe om kap med »kringelbanen«, som løb mellem Gråsten og Løgumkloster. Ved at skyde genveje kunne Per ofte komme foran togene, og så drillede han togpersonalet.

En dag foranstaltede han opløb på hovedgaden i Flensborg, hvor han ligeledes færdedes i den oven-

nævnte lette »tropemundering«. Det endte med, at politiet kom og ville se hans papirer. »Papirer« udbød Per, »skal man nu have papirer for at besøge Flensborg?« Men politiet anså ham for en landstryger og tog ham med på stationen. Her spurgte man ham, om han kunne opgive navn på en Flensborg-borger, som kendte ham. »Er bankdirektør Nielsen god nok,« sagde Per, »for han er min gamle husbond og gode ven.« En betjent gik med Per hen til bankdirektøren, og denne sagde god for Per Brøndgraver, så politiet lod ham løbe.

Men på hjemvejen fra Flensborg »faldt Per atter blandt røvere«. Han kom i selskab med nogle bosser, delte et par flasker brændevin med dem, hvorefter hele selskabet lagde sig til at sove i vejgrøften ved Kruså. Så kom en landgendarm forbi, og da Per ingen papirer havde på sig, tog gendarmen ham med tilbage til Flensborg. Da de trådte ind på politistationen, sagde Per sindigt: »Her er vi ganske sikkert gået fejl i by, thi her var jeg i formiddags, og da ville man ikke have mig her.« Men denne gang beholdt man dog Per på stationen, indtil han havde sovet rusen ud.

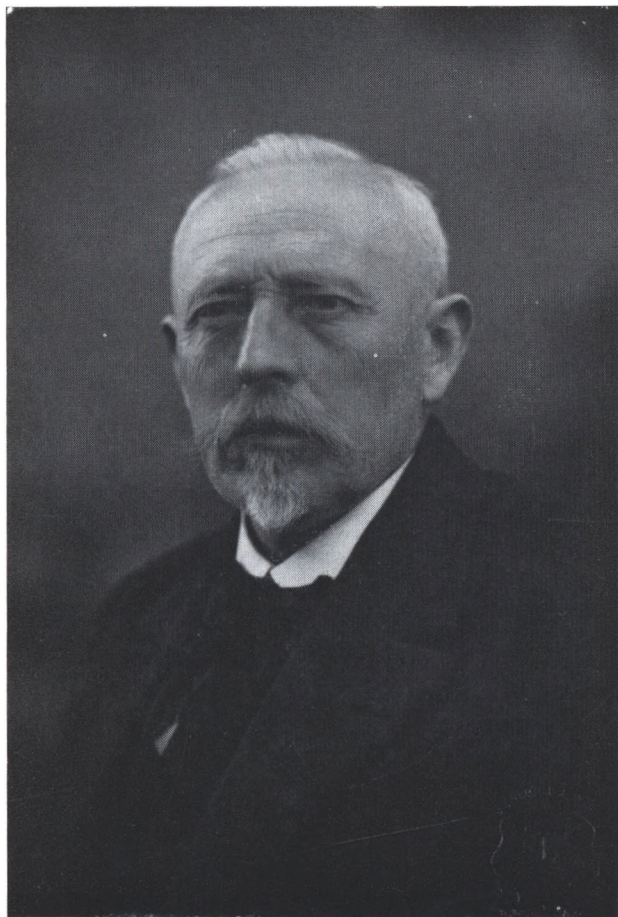
Men det var ikke blot folk af arbejderklassen, som drak, nej, sognets mest ansete mænd foregik ofte med et slet eksempel. Der boede således i nærheden af mit hjem en gammel aftægtsmand, som engang i tiden havde været sognefoged. Samtidig med at han alle dage havde været nærig, havde han drukket som en svamp. Jeg har hørt fortælle,

at han havde haft en hest, mens han var sognefoged. Den hest kunne han ride på, selv om rusen var »høj«, og faldt han af hesten, blev den trofast stående hos ham, indtil han langt om længe kom på benene igen. Han var en kraftkarl med et helbred som en gammel viking. Både hans søn og hans sønnesøn drak sig ihjel, og han overlevede dem begge. Nu sad denne gamle sognematador som enkemand i gårdens aftægtsbolig.

En dag i høstens tid var jeg henne hos min morbroder. Jeg har vel været ca. 8 år gammel dengang. Ind i min morbrors gård kom den gamle sognefoged stavrende, barhovedet, i hvide skjortærmer, iført blågarnsbukser, en ulden vest med hvid ryg af lærred, samt umalede træsko med jernkramper. Om det ene bukseben havde han bundet sit sorte silkehalstørklæde.

Da min morbror spurgte ham, om han havde et dårligt ben, virrede den gamle mand med sit hvidhårede hoved, mens han med grådkvalt røst forklarede, at det var som tegn på sorg for sin nylig afdøde sønnesøn, at han bar dette sorte halsklæde om benet. Den gamle mand havde slukket sin sorg så grundigt i brændevin, at hans forstand var blevet omtåget.

Det var min morfar, han den dag ville besøge. De to gamle naboer havde ofte drukket sammen, men både mor og morbror passede nu på morfar, så han ikke kom i lag med de tidligere svirebrødre. Jo, drikkeriet var en meget slem folkelast i mine

Th. Kaufmann ca. 1940.

Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd i november 1918.

drengår. Det var en gængs talemåde, man brugte, at den eller den »havde drukket gården op« (»haj drukken æ stej op«). En af fornævnte sognefogeds naboer drak sig fra gården og endte på fattiggården.

Jeg husker et enkelt tilfælde, hvor en drukkenbolt en sen aften blev skræmt fra sans og samling, så han på en gang blev ædru. Der var nemlig død en gammel kone, og lejligheden, hun og familien beboede, var så lille og kneben, så der ikke fandtes en plads, hvor man kunne »lægge hende på strå«. Efter en aftale med en nabo, som boede et stykke derfra, tog man ved midnat liget og bar det siddende i en stol ind i hans pissel. Nu traf det sig, at man under denne færd netop traf den pågældende berusede mand, som i sin omtågede tilstand troede at se overnaturlige ting; han nåede hjem til sin kone i en sådan forfatning, at hun antog ham for syg.

Afholdsbevægelsen

I begyndelsen af firserne i forrige århundrede nåede afholdsbevægelsen fra Kongeriget til Sønderjylland. Det var den internationale Good Templar-Orden, som først fik fodfæste her, og der oprettedes også en loge i vort sogn, som til at begynde med fik lokale i en gårdejers pissel. Jeg var dengang begyndt at gå i skole og mindes, hvorledes man hånedes disse »Good Templarfolk«. Det var

så godt som udelukkende en flok af de mest drikfældige, deriblandt de to foranskildrede personer, træskomageren og brøndgraveren. Trods sognefolkenes hån og spot holdt disse før fordrukne mænd på få undtagelser nær stand og blev respektable og agtværdige medlemmer af samfundet. Snese af hjem, der havde været et helvede, blev nu lykkelige og gode hjem. Jeg har siden, da jeg blev voksen, næret en dyb beundring og respekt for disse drankere, som formåede at genrejse sig selv på trods af, at der ikke ræktes dem en hjælpende hånd fra anden side.

Da jeg var ca. 25 år gammel, skete det, at jeg, der stærkt sympatiserede med afholdsbevægelsen, fik overdraget en ledende stilling indenfor den nylig i Sønderjylland oprettede afdeling af Danmarks Afholdsforening. Et par dage efter at aviserne havde bragt meddelelsen om, at blandt andre også jeg havde tilsluttet mig den ny afholdsforening, der særlig fandt tilslutning hos ungdommen, kom Per Brøndgraver ind til mig i værkstedet og rakte mig sin barkede hånd, mens en tåre perlede i hans øje. »Tak«, sagde han blot. Det er et håndtryk, jeg vil huske til min sidste stund.

Men Per havde måttet kæmpe hårdt, inden han endeligt vandt sejr over brændevinsdjævelen. Han havde brudt sit afholdsløfte flere gange, inden han endeligt holdt stand over for fristelserne. Derfor forstod han tilfulde betydningen af, at nye kampfæller sluttede sig til afholdsbevægelsen.

Også Rasmus Træskomager har jeg ofte været sammen med til fester inden for afholdsfolkernes kreds, og det var for mig vanskeligt, nu i denne pæne og åndeligt interesserede mand at genkende Rasmus, drankeren fra mine barndomsdage.

Mærkeligt nok var mine forældre blandt afholdsbevægelsens modstandere, skønt min far var mådeholden og selv kunne indse, hvilken ulykke drikkeskikken voldte.

Min slægt

Min mormor husker jeg kun utydeligt. Hun var i ca. 40 år jordemoder i det store Felsted sogn. Da hun under udøvelsen af sin gerning blev kvæstet ved en løbskkørsel, var hun invalid de sidste par år, hun levede. Efter hvad der fortælles om hende, var hun en god dansk kvinde og en dygtig husmoder. Nederlaget i 1864 sørgede hun dybt over, og begge hendes sønner opterede eller blev udskrevne til Danmark. Hun havde svoret på, at ingen af hendes sønner skulle bære den tyske pikkelhue.

Hvis vejret var godt, kom morfar næsten hver eftermiddag i besøg hos os og fik en kaffepunch. Jeg husker tydeligt, at han sad for den ene bordende og spyttede tobakssovs langt fra sig ud på det hvidtriplede sandstrøede teglstensgulv (triple = skure et teglstensgulv med en sten). Hver brunlig spytklat strålede ud til siderne som en stjerne. Jeg

beundrede meget denne manér at spytte på og søgte at efterligne den, uden at det lykkedes mig. Så trøstede jeg mig med, at jeg lærte nok kunsten, når jeg blev større.

Var der tilfældigvis andre gæster, fik morfar sig en passiar med dem om svundne tider, især om Treårskrigen, da han deltog i felttoget 1850 som gammel reservist.

Min farfar og farmor har jeg ikke kendt. De var begge døde, inden jeg blev født. Farfar har, efter alt hvad jeg har hørt om ham, været en mand i lighed med mors farbror Jørgen, der hverken drak eller brugte tobak.

En søster til farfar var gift og boede ikke langt fra vort hjem. Hun og hendes mand, jeg kaldte dem for tante og onkel, ejede en lille landejendom. Tante Maren var en livlig og munter kvinde, hvis interesser strakte sig videre end hos folk, som de er flest. Hun og hendes mand havde ingen børn, og jeg var glad for at besøge dem. De havde en stor have med mange sjældne blomster og urter. Tante havde i sine yngre år været syerske, og hun syede tøjet til min bror og mig, da vi var mindre. Mandens døbenavn var Jes Johansen, men han havde som de fleste et øgenavn og blev kaldt Jes Kræmer. Han yndede at sysle i sit huggehus eller »huggelade«, som det hedder her på egnen. Efter at han havde solgt ejendommen, og han og Maren var flyttet ind i aftægtsboligen, lavede han forskellige ting til mine forældre, som skamler, træ-

river, skovlskafter og lignende. Blandt andet lavede han også et par slæder til min bror og mig, og da min bror var lille, lavede han en gynge til ham, som blev fastgjort til en loftsbjælke i stuen, og barnet kunne så sidde på en pude i gytgen uden at falde ud af den. Dette var en afveksling fra at ligge i vuggen eller kravle omkring på gulvet.

Om vinteren, når onkel måtte flytte ind til kakkelovnen, lavede han »spoler« af rør eller træ. Disse blev brugt ved vævningen til at spole islætten på.

Når jeg besøgte onkel under hans syssel, fortalte han mig altid mangt og meget. Han lærte mig blandt andet at kende forskel på de forskellige træsorter, forklarede mig deres forskellige egenskaber, og til hvilket brug de egnede sig. Så fortalte han mig eventyr, bl. a. om en skovtroll, som ville tage en bonde med sig, han havde fanget i skoven. Hvis bonden imidlertid kunne nævne ni slags træer hurtigere end trollen, måtte han slippe fri. Bonden opremsede straks navnene på ni slags træer, nemlig: selle, velle, vi, ær, el, eg, esk, bøg, vånd. (Sølvpil, sølvpoppe, vidje, ahorn, elletræ, eg, ask, bøg, rødpil). På samme tid nåede trollen kun at få nævnt: eg og bøg og ellespåner. Han havde tabt, og bonden blev fri.

En anden gang, vi var ude i hestestalden, og jeg spurgte ham, hvorfor hesten havde de to vorter oven for knæet på forbenene, fortalte han mig følgende legende:

Da Vorherre skabte hesten, var djævelen endnu ikke en falden engel, nedstyrtet i helvede, men han færdedes i Guds selskab. Nu ville djævelen allerede dengang helst modarbejde Guds gerning, og hestens øjne ville han anbringe på dens forben. Imidlertid formåede han kun at skabe et par vorter. Vorherre satte øjnene der, hvor de skulle sidde. Mange kalder derfor disse vorter på hestens forben for troldøjnene, forklarede onkel.

Jes Kræmer var født 1804 i et hus på Søgård hede. Han var 10 år, da kosakkerne en kold vinterdag (5. januar 1814) kom til Lundtoft herred. Han blev vidne til, at en mand fra Vilsbæk, som en kosakpatrulje havde tvunget til at følge med som vejviser, smuttede fra dem midt i Kværs by og med sin nordbagge søgte tilflugt i en forstue, til hvilken døren stod åben. Kosakkerne huggede og stak med deres lanser i den gamle egetræsdør, som Vilsbækmanden havde fået stænget, men døren holdt, og kosakkerne red videre uden at have fået fat på vejviseren. Onkel kunne fortælle denne og andre oplevelser levende og interessant, så jeg ligesom selv oplevede begivenhederne.

Far og mor

Gennem mennesker, jeg traf, gennem alt hvad jeg så og hørte, fyldtes min barnesjæl efterhånden med indtryk. Den verden, jeg levede i, voksede, blev

større og mere vidunderlig. Men mest fyldtes min sjæl dog af de indtryk, jeg fik gennem far og mor, de to mennesker, der stod mig nærmere end alle andre. Deres liv og færden fulgte jeg med spændt opmærksomhed fra den første dag, jeg vågnede til bevidsthed. De var to forskellige mennesker, og dog forekom det mig, dannede de begge tilsammen et hele, som ikke kunne tænkes delt.

Far og mor, de to ord indeholder vel for et barn alt det, som det forstår ved et hjem. Derfor er det noget unaturligt, overfor børnene en brøde, når ægtefolk skilles. Mine forældre har ikke efterladt sig gods eller guld, men de efterlod os børn en arv bestående af minder om et hjem. Og inden for dette hjem, som var min barndoms verden og al min glæde, voksede der noget større frem, nemlig kærligheden til og samfølelsen med mit folk. Den dag jeg for første gang måtte sige farvel til hjemmet, da følte jeg, at jeg ejede et hjem, større end mit barndomshjem, og dette hjem var mit fædreland.

Levede jeg end statsretslig set uden for dets grænser, så var jeg dog knyttet til mit folk, det danske, med stærke, uløselige bånd, som aldrig kunne bryde, og som jeg selv ikke formåede at sønderrive. Gennem min slægt, mine forfædre, strakte mine rødder sig dybt ned i mit folkesamfunds muld. Jeg havde inden for det lille barndomshjems rammer levet mig ind i en kultur, tilegnet mig forestillinger om li-

vet, samlet mig viden om fortiden, dannet mig et livssyn, og dette livssyn var dansk. Skilt fra mit eget fædreland ved en med vold og magt draget statsgrænse levede og åndede jeg dog midt iblandt mit folk.

Min slægt og dens fortid var dansk, alt, hvad hjemmet havde givet mig, var dansk. Min fremtid *måtte* blive dansk i nær tilknytning til mit folk.

Hjemmets små ting har stor betydning for børnene. Jeg var som barn optaget af mine forældres daglige syssel, deres færden i hus, have og mark samt af alt det, der skete omkring mig. Mors første gerning hver morgen var at malke. Far gjorde sædvanlig ild på arnen og hængte kaffekedlen over, mens mor besørgede malkningen ude i stalden. Om vinteren og iøvrigt i hele den tid af året, da der fyredes med tørv, blev ilden »raget« om aftenen, d. v. s. tørvegløderne blev raget sammen og dækket til med aske, enten på selve arnen eller, hvad bedre var, inde i bilæggerovnen. Når man så om morgenen pirrede op i asken, kom gløderne til syne, og der blev tændt ild på arnen ved hjælp af disse. Når man benyttede fugtigt kvas, var det nødvendigt at tænde ild op ved hjælp af halm eller spåner. Var der ikke andet optændingsmateriale ved hånden, tog man en håndfuld sengehalm og »kvægte« ild med denne. I mine forældres barndom og ungdom kendte man ikke tændstikker, og man måtte derfor altid sørge for at få ilden raget

om aftenen og om dagen, når den ikke brugtes. Var så ilden engang imellem gået ud, måtte man hen til naboen at låne ild.

Kaffen kogte mine forældre i en gammel kobberkedel. Far fortalte ofte, at denne kedel var købt til min farfars »barsel« (dåbsgilde) og den havde kostet en rigsbankdaler, men et pund kaffebønner til samme lejlighed havde kostet dobbelt så meget. Det har været i 1813, i inflationstiden lige før statsbankerotten, og mens englænderne blokerede fastlandet.

Når mor kom ind fra stalden med den nymalkede mælk, blev denne siet op i mælkefade af ler. Vor sorte kat kom mjavende og strøg sig kælent op ad mors ben for så at få sin mælketår i sin egen skål, som bestod af en gammel træsko uden overdel. Hunden Flink kom knurrende og ville jage katten væk fra dens skål, men denne krummede ryg og gjorde mine til at ville fare på hunden. Mor tjattede efter hunden, idet hun sagde: »Nu lader du mis i fred, så den kan få sin davre.« Mor talte altid til dyrene, både til koen, grisen, hunden og katten, og disse kendte hendes stemme og skelnede mellem ros og dadel.

Ved sommertid drak vi morgenkaffe i køkkenet, om vinteren tyede vi ind i dagligstuen. De gammeldags køkkener var ikke behagelige opholdssteder om vinteren; så godt som al varmen fra arnen forsvandt op gennem den åbne skorsten, og ofte var

der slem røgplage fra denne, når vinden var ugunstig. Til én ting var de gamle, åbne skorstene gode, nemlig til at røge flæsket i, når dette var taget op af saltkarret.

Far som væver

Når mor og far var færdige med davren, og når husdyrene var røgtet, tog mor fat på husgerningen, mens far satte sig til væven. Farfar havde været en dygtig drejlsvæver, men da far var sytten år, stod han ene, idet begge hans forældre og hans broder var døde. Far tog da ud at tjene hos bønderne og arbejdede ved landbruget, indtil han var tredive år. Så fik han lyst til at genoptage det håndværk, han som barn og ganske ung havde lært. Han fandt sin fars redskaber frem og begyndte på drejlsvævning. Senere anskaffede han sig en Jacquardmaskine, så han var i stand til at væve duge med større og smukkere mønstre. Han var alle dage lidt af en kunstner, som den helt rigtige håndværker altid er. Han tegnede selv de fleste af mønstrene, og de var vel nok lige så stilrene som dem, han fik fra en tysk tegner. Han satte en ære i at lave et arbejde så fuldkomment som muligt, uden hensyn til om det blev betalt efter fortjeneste. Han havde skønhedssans, hvad en rigtig håndværker også bør have. Såvel han som mor havde sans for skønheden og underne i naturen. En sommermorgen ved davren

kunne mine forældre være optagne af en bogfinke eller irisk, som hoppede i trætoppene uden for vinduet. Når mor ved kyndelmisse havde hørt den første lærke synge eller den første stær fløjte, kom hun glædestrålende ind i værkstedet for at fortælle far og os børn denne nyhed.

Far brugte blomster, agern, egeløv og kløverblade som modeller til sine tegninger. Senere har jeg ofte hjulpet ham med at få tegningerne overført i papplader, som gennem Jacquard-maskinen fremkaldte mønstret på væven, et arbejde, som var interessant for mig som dreng, men krævede akkurate. Fra nær og fjern kom kunderne til fars værksted, særligt fra Sundeved, Als og Løjt, hvor bønderkonerne endnu selv spandt hør. Kvinderne fra Løjt sogn var de flotteste og fornemste; de dannede i hele deres optræden en absolut modsætning til de jævne og snakkesalige alsiske kvinder. Men både på Løjt, Als og Sundeved samlede bønderkonerne dengang drejls, sengetøj og linned i kister og skabe. Da far omkring 1870 begyndte drejlsvævning, havde han sine bedste kunder blandt omegnens tyske herregårdsfruer.

En af disse, fru Luise Bachmann på Grøngrøft, satte far pris på. Hun var fra Fritz Reuters hjemland, Mecklenburg, og var fra sit hjem vant til at lade væve hos egnens vævere, men ingen vævere havde hun truffet tidligere, der var så dygtig og kunstfærdig som far. Som en kuriositet kan nævnes, at hun ikke ville tituleres med frue, men der-

imod med det franske »madame«. I de år, far leverede duge, gulvtæpper m. m. til madam Bachmann, havde han en del samarbejde med farver Jørgensen, Gråsten, både med faderen og broderen til A. D. Jørgensen. Han hjalp bl. a. med at indrette et væveri i Jørgensens ejendom, men væveri og klædefabrik blev nedlagt af Jørgensen jun. en del år senere, da konkurrencen fra de store tyske fabrikker virkede meget til skade for det sønderjyske håndværk og den småindustri, som var ved at opstå i de nordslesvigske byer. I 1873 afholdtes en dansk industriudstilling i Haderslev, hvor både farver A. P. Jørgensen og far havde udstillet. Begge hjembragte de medalje fra udstillingen.

Det blev iøvrigt første og eneste industriudstilling i Sønderjylland inden århundredskiftet. En meget stor del af udstillerne var fra Flensborg, men en halv snes år senere gik det stærkt tilbage for den hjemlige industri, i Flensborg såvel som i de andre sønderjyske byer.

Fars kunder

I begyndelsen af 1880erne indtrådte der en krise for landbruget. Mange landmænd gik fallit, og værst gik det ud over de store ejendomme. Bachmann på Grøngrøft og et par flere af fars bedste kunder gik også fallit og måtte forlade ejendommen. Det gik også i nogen grad ud over fars for-

retning, og en tid havde han nærmest kun kunderne fra Løjt sogn at leve af. Det var for en væsentlig del kaptajners og skipperes koner, og tilsyneladende var Løjt sogn ikke så hårdt ramt af krisen. Særlig mindes jeg en kone fra Barsmark i Løjt, som i firserne ofte gæstede vort hjem. Hun hed Gunder Krag og var en livlig og sympatisk dame. Engang hun kom kørende, havde far netop besøg af sognets degn, som heller ikke var nogen dødbider. Han forestillede sig og spurgte, hvem han havde æren at træffe her hos væreren. Gunder Krag svarede med et stort smil, at hendes mand var en krage og hendes far var en måge (Maag), så kunne han som degn og skolemester selv regne ud, hvad hun var for en fugl. De løjting-kvinder var ikke så stive og fornemme, som man ved første møde fik indtryk af. Denne kone fra Barsmark blegede sit lærred og sit drejl ved hjælp af træaske, og hendes linned var skinnende hvidt. Træaske var hendes vigtigste vaskemiddel.

Senere fik far en del kunder fra Sundeved og Als. I sine sidste år havde han sine fleste kunder på Als, og en tur til Als var for ham altid en oplevelse, idet han af de gæstfri alsinger blev modtaget og beværtet som en hædersgæst. Fri logis havde han overalt, hvor han kom, men han modtog i sin tid ingen mude («mu'e»), som det før havde været skik. Skønt han ikke satte særlig pris på god mad og drikke, følte han sig dog nærmest brøstholden, når man affærdigede ham med en kaffepunch ved

afleveringen af det færdige stof. På en gård i Ullerup, hvor der var en stor flok døtre, kom han ofte. Konen i gården var meget gæstfri og venlig, ligesom hendes mand heller aldrig gjorde vrøvl, når der skulle betales. En dag far kom til gården med en tung pakke drejl, spurgte konen ham, hvad han nu syntes, han helst ville spise. Far svarede: »Når jeg selv må råde, så synes jeg bedst om andesteg.« Andesteg oversteg dog hendes evne, hun lo lystigt og skar far en lækker mellemmad.

Endnu skal nævnes en kunde, far vævede meget for. Det var fru Jacobsen i Åbenrå, hustru til skibsbygger Jacobsen og moder til gartner Jacobsen, Åbenrå nellikegartneri. Hun spandt selv hør og havde endda i nogle år en pige hos sig, som hun havde lært at spinde. Min mor måtte blege hendes hørgarn, da man dengang ikke længere havde nogen »blege« i eller ved Åbenrå. Hun havde en søn, som uddannede sig til kunstmaler. Ham sendte hun en dag til far, at han skulle hjælpe ham med at tegne nogle nye mønstre. Imidlertid døde denne søn kort efter i en ung alder, og det blev derfor ikke til noget samarbejde mellem den unge kunstner og den gamle landsbyværver.

Skønt det ikke er helt almindeligt, at man i købstadshjem byder forretningsbesøgende på kaffe, skulle far altid drikke kaffe hos fru Jacobsen, og da hun en dag trakterede med en sirupskage, som far syntes godt om, bad han fru en om en opskrift på den, som han tog med hjem til mor. Mor bagte

sådan en kage hvert år til jul, og når hun bød sine julegæster den, var det altid med bemærkningen: »Det er fru Jacobsens sirupskage, den må I endelig smage.« Det nævnte træk er et eksempel på omgangstonen mellem en velstillet borgerkone og en fattig landsbyhåndværker. Man vil heraf se, at borgerkonerne i Åbenrå ikke var »store på det«. Som håndværker nød far stort ry, men han vedblev alle dage at være fattig.

Bedeklokkens klang

Far og mor ejede glæden ved at færdes i naturen og skue dens pragt og dens underer. Blomsterne, som groede langs vejkanterne, blomstrede og duftede for dem, fuglene kvadrede for dem. Guds sol skinnede for dem som for de rige, og boede de end i en tarvelig bolig ude på marken, så var de nærmere Gud herude.

Egentlig flittige kirkegængere var mine forældre ikke, skønt kirken kun lå et par km fra mit hjem. Hver morgen, middag og aften lød bedeklokkens klang ud til os. Første gang jeg var i kirke, var i anledning af en provstevisitats, ved hvilken lejlighed børnene fra sognets skoler skulle »på gulvet«. Det vil sige, efter en kort prædiken »katekiserede« provsten med børnene på kirkegulvet eller overhørte deres viden, hvad religionen angik.

En af årsagerne til, at far og mor ikke så ofte

gik i kirke, var den, at pastor Mørk Hansen, som havde konfirmeret både far og mor, var fordrevet fra sit embede i 1864, og hans efterfølger i embedet havde ikke rigtig formået at få menigmand i tale.

Bønderne havde deres stolestader i kirken såvel som deres begravelsesplads på kirkegården og var knyttede til sognekirken ved bånd, som ikke netop var åndelige. De kom da også for største delens vedkommende jævnlig i kirken, men de øvrige sognefolk kom der ikke ofte. Det hændte, at en husmand, som ikke havde stolestade i kirken, på en højtidsdag måtte rømme pladsen flere gange for dens »retmæssige«
ejer og til sidst forlod kirken og kom der aldrig siden. Først længe efter min konfirmation er navnene på stolestaderne blevet slettet i Felsted kirke.

Det er værd at lægge mærke til, at den første, som lod navnet på sine stolestader i kirken slette, var ejeren af den store herregård Kiding, baron Rosenørn-Lehn på Fyn. Det drejede sig vist om hvert ottende stolestade i kirken, da Kiding var en i 1716 nedlagt landsby.

Mine forældre gik til alters et par gange om året, ikke fordi det var skik og brug, men fordi de derved følte at opretholde tilhørsforholdet til den kristne menighed. Der er ingen tvivl om, at mine forældre var troende kristne. Mor var måske enfoldig i sin tro, far havde et friere syn på mangt og meget, som angik kirkelige forhold. Han syntes, at både præster og lægfolk ofte lagde for megen

vægt på de ydre ting og derved glemte det egentlige, det centrale. Han fandt det også upassende, at folk, som i deres daglige færd ikke efterlevede Kristi guddommelige lære, skulle være kirkeældste og menighedsrepræsentanter.

Hvad valgene til disse kirkelige hverv angik, mente Rasmus Træskomager, »at det gik efter tøn-der land og ikke efter forstand«. Men fandt mine forældre ikke så ofte vejen til kirke, så stemtes des oftere deres sind til andagt ude i Guds frie natur. Kirkeklokkens bedeslag kaldte til bøn og eftertanke hver dag.

»Nu slår bedeklokken«, blev der ofte sagt i min barndom, og bag ordene anedes noget, som lå gemt dybt i sindet. Bedeklokkens klang gav også genlyd i mit barnesind; de rungende malmtoner klinger endnu for mit indre øre som et kært barndomsminde.

Kliplev marked

Et forår lovede far os, at min bror og jeg måtte følge med ham til Kliplev marked, som blev holdt den 14. april. I en hel uge i forvejen var vi yderst spændte på den forestående udflugt. Vi stod og så mod vest, hvor helt ude i synsranden et skovbryn skimtedes, og en vejrmølle vinkede med sine vinger. Dette var Søgård skov og mølle, og bagved, fortalte far, lå Kliplev, i vor fantasi en eventyrby.

Endelig oprandt dagen med sol over grønnende marker, hvor de gule følfod hist og her tittede frem. Vi fik vor mellemmad pakket ned i en kurv og begav os til fods af sted ad veje og stier. Det blev en uforglemmelig dag, som gav stof til samtale mellem min bror og mig og mellem os og vore lege-kammerater hele sommeren.

I Klipleve landsby var der på markedsdage beværtning i hver gård og hvert hus, ja, det strakte sig endda så vidt, at markedsgæsterne på hjemvejen fra markedet kunne ty ind og blive beværtet på Assenholm, en hedegård, som ligger i det vestligste hjørne af Felsted sogn.

Inde hos en bager fik far og vi børn en kop kaffe til vor medbragte mad, og far købte boller og korendebrød, som dels blev fortæret på stedet, dels taget med hjem i vor kurv. Sådanne hvedeboller og små hvedebrød med korender kaldte vi dengang for kager, og de blev spist uden smør. De var vel ikke så lækre som wienerbrød og konditorkagerne nu om stunder, men jeg tror nok, de var mindst lige så kærkomne.

Der var meget at se på og undres over på markedet; der var en blind mand, som spillede violin, hans kone stod med hans hat og indkasserede skillingerne. Et andet sted stod en mand med et træben og drejede på en lirekasse. Der var en karrusel og boder i lange rækker. Der var nok at undres over, og aldrig før havde jeg hørt sådan tummel og musik. Det, der gjorde mest indtryk på mig, var

dog de mange mennesker og dyr, som var samlede her.

Hjemmets vinduer luede i aftensolens skær, da vi »markedsgæster« vendte hjem. Mor stod i køkken-døren og tog mod os med forventning. Hun havde bagt pandekager til os, som sammen med vællingen smagte os fortræffeligt oven på den tur. Vi havde »markedsgave« med til mor. Den bestod af et par honningkager og de boller og kørendebrød, vi havde med hjem. Da lampen var tændt, opfriskede mor og far minderne om markedsturen i deres barndom og ungdom. Klipleve marked havde alle dage været hvert forårs og efterårs største begivenhed. »Nu er det forbi med aftensædet for i år,« sagde mor, idet hun slukkede lampen. Endnu i dynerne gik snakken livligt, men det varede ikke længe, før vi børn sov sødeligt og drømte om Klipleve markeds herligheder.

Våren

Solskin og skyer vekslede fra den ene dag til den anden, træerne løvedes og markerne grønnedes, mens vi børn var optaget af alt det, der skete omkring os. Det var for os en begivenhed, den dag køerne skulle på græs for første gang. (Vi havde somme år to, somme kun en ko og en kalv). I vild glæde sprang de omkring i tøjrslaget. En uges tid

forinden havde vi oplevet det under, at den røde ko, Røn, havde fået kalv. Det var morsomt at se den nyfødte kalv stå på sine strittende ben, mens mor holdt en finger i munden på den, når hun gav den drikke af koens mælk. Dagen efter fik vi pandekager med sirup på. Pandekagedejgen var rørt i koens råmælk (»nyffe mælk«), som var særlig æggehvideholdig. Disse pandekager ansås dengang for en delikatesse, og jeg blev sendt hen til vor nabokone med en potte fuld af »nyffe mælk«. I dag vil de fleste vel rimpe på næsen af den slags pandekager. En dag stod mor og æltede det gule, duftende »græssmør«. En klat af dette blev sat hen i en krukke, inden der var kommen salt i smørret; dette »majsmør« blev brugt som en universalsalve mod alskens udslet, bullenskab og anden skade året rundt.

Vi børn spiste et stykke rugbrød mere den dag, vi første gang fik det ny, gule græssmør på brødet. Der blev holdt hus med smørret. Somme tider skulle der spares på det, når koen var ved at blive gold, til andre tider solgte mor af smørret. Hendes smør var efterspurgt, idet hendes farmor havde været mejerske på en herregård, og mor havde i sin tidligste ungdom af hende lært kunsten at lave det fine herregårdssmør. Smørret blev æltet flere gange og til sidst med en smørske trykket og formet i et stykke, der havde form som et brød. Når mor solgte smørret, blev det vejet med en særlig bismervægt, og hun vejede altid således, at der var

»god vægt«, for hun ville ikke »veje igen« efter sin død. Mål og vægt skulle efter hendes mening være rigelig, også når korn eller lånte fødevarer skulle »gjældes«, det vil sige tilbageleveres.

Der blev i min barndomstid lånt meget og ofte af den ene nabo hos den anden. Grunden til, at man lånte, kunne være den, at man i øjeblikket ikke havde penge til at købe for, men ofte lånte man af ren og skær sparsommelighed. Når brødet var sluppet op, købte man ikke brød hos bageren, men lånte hos naboen, som så ofte havde den fordel, at han til gengæld modtog nyt brød for gammelt. Det brød, man købte, var »sløjt«, sagde man.

Den rug, som vi avlede på vor ager, skulle helst strække til brødkorn hele året. Havde høsten ikke været god, kunne det knibe, og mine forældre så ofte i løbet af foråret og sommeren på rugageren. Valborgdag, 12. maj, skulle rugen være så høj og tæt, at den kunne skjule en krage. Et år stod rugen godt på Valborgdag, og far mente, det blev et godt »brøddår«, thi en hare kunne med lethed skjule sig i rugageren, måske endda et rådyr. Man indåndede med velbehag duften af den dræende rug, og når høsten nærmede sig, gik han tit hen at se på rugen, hvordan vipperne var kernesat, og hvordan det gik med modningen. Det er hændt, at far i sidste halvdel af juli har mejet en trave rug, sat negene op et solrigt sted og tørret det aftærskede korn i solen, for at have ny rug til bagning et par uger

tidligere. Selve brødbagningen var en gerning, som dengang var meget vigtig. »Man skal skue en pige i et dejgtrug og ikke på et dansegulv«, sådan sagde man dengang. En husmoder, som ikke kunne bage godt brød, var ikke vel anskrevet.

Her på egnen var det sædvane, at manden selv fyrede i ovnen. Som brændsel brugtes for det meste tørv, i nogle tilfælde kvas. Skulle brødene »gistnes«, det vil sige, to gange i ovnen, brugtes altid tørv eller bøgebrænde. Gistningen foregik, mens der endnu var svagt luende ild i ovnen. Man dannede en gang midt i ovnen med ild til begge sider, og her blev brødene skubbet ind på en fjæl (»hærle«). Under gistningen hævede brødene sig, og der blev med en kniv skåret et par snit i dem. Var man færdig med gistningen, blev ilden raget sammen i midten, og eventuelt blev der kastet mere brænde på. Far og mor betragtede altid ovnen med kendermine under den sidste opfyring for at konstatere »at den sorte mand var ude af ovnen«, d. v. s., at stenene i ovnenes hvælving var helt lyse. Så blev ilden raget ud med ovnrageren, og asken fejtet ud med en ovnkost. Man havde en spand vand ved hånden, i hvilken ovnrager og ovnkost blev dypet af og til for at der ikke skulle gå ild i dem. Redskaberne var nemlig af træ. Efter afbenyttelsen blev redskaberne lagt ud i dammen ved huset, både hærle, rager og kost. Når ovnen var fejtet ren, blev de gistnede brød og »kagerne« (hvede- eller sigte-

brødene) sat i ovnen med en skydsel. Brødene skulle stå to timer i ovnen, »kagerne« én time.

Det var mors hverv at lægge dejgen aftenen før og at ælte dejgen næste morgen samt »slå brødene op«. Af hendes dygtighed og arbejde afhang, hvorvidt bagningen skulle lykkes. Var bagningen endt og brød såvel som »kager« vellykkede og godt bagt, var mor altid i godt humør. Når vi bagte, sædvanlig hver tredie eller fjerde uge, fik vi til middag »ovnkage«, en slags bygmelsbudding, bagt i et fad i bageovnen. Til den fik vi rød, sød sovs at dyppe i. Vi børn fik også hver en »skrabekage« eller »klapbage«, som den også kaldtes. Denne kage var af rug-, hvede- eller bygmel uden gær. Den var formet som en trille, og vi spiste den uden smør, idet vi brød stykker af den og spiste. Det var en delikatesse, som vor tids forvante børn vist for det meste ville vrage, hvis den blev budt dem.

Ikke blot julebagningen, men hver bagning året rundt var for store og små en vigtig begivenhed. Brødet var endnu dengang langt det vigtigste næringsmiddel og blev betragtet med ærbødighed. Vi børn måtte ikke tabe et lille stykke brød på gulvet, uden at vi fik streng pålæg om at samle det op og spise det, selv om der var kommet gulvsand på det. Klagede vi over det, hed det blot, at sand skurede maven ren. Hygiejnisk var det ikke, men sådan var tiden, og børn blev vænnet til den yderste nøjsomhed.

Høsten

Med høsten kulminerede sommeren. I min barndom hvilede der en egen stemning over høstarbejdet. Hvor var det højtidsfuldt for første gang hver sommer at høre høstkarlen stryge leerne. Det klang som klokker ud over markerne og gav genlyd fra bakker og skove. Det var høstens toner, arbejdets melodi, som greb menneskene på landet så forunderligt, fyldte deres sind med fred og stille glæde.

Høsten var dengang for alle, som boede på landet. Håndværkere, handlende, degn og skolelærer gav alle en håndsækning, når det gjaldt at få høsten bjerget. I høstens tid bed hundene ikke, sagde en gammel daglejer. Da var enhver velkommen på gårdene. Om vinteren fandtes de steder, hvor fattige kvinder ikke var velkomne, når de kom for at hente mælk og gryn. Men om høsten var daglejeren og hans kone lige så interesseret i at få kornet vel i hus som husbond og madmoder selv. Ja det var ikke sjældent, at karl eller daglejer var mere ivrige efter arbejdet end husbonden selv. Vel kunne det hænde, når folkene var ude at høste, at der blev drukket mere, end godt var. Det skete, at man holdt gilde den sidste kvart af dagen i stedet for at arbejde. Men dagen derpå tog man des hårdere fat i lehanke, så opbinderne havde deres møjje med at følge med leen.

For os børn var høsten er herlig tid. For de små var det en særlig yndet fornøjelse at ride på læsse-

træet, som slæbte efter høstvognen, når der blev læsset på. Man bandt læsetræet således til vognen, så forenden hang en alen fra jorden. Tre til fire småbørn kunne til tider ride på denne træhest, som både kunne slingre og hoppe, så nogle også blev græsryttere. For de store drenge var det et ærefuldt hverv at få tømmerne i hånden og »køre frem«. Hver gang høstvognen skulle køre et stykke længere frem langs »avnen« (negrækken), råbte den lille kusk op til den, der læssede læsset: »Sid fast!« Hestene kendte dette tilråb og behøvede ingen anden opfordring til at gå frem. Var vognen kommen langt nok frem, blev der sagt »prrr.« Skulle hestene til venstre, råbte den lille kusk »hid, hid«, skulle de til højre, råbte han »frid, frid«.

Der var fart over indkørselen, det gik i trav hjemad med fuldt læs og ud i marken igen i fuld galop med den tomme vogn. Børnene kunne også få det hverv at sørge for bånd til binderskerne, som bandt negene i kærver, tre neg i hver kær. Så kastede vi knipperne af halmbånd op i den tomme vogn, sprang selv op bagefter, og så skrumplede vi af sted ad vejen og over marken, tværs over agerrenene, så vi hoppede en halv alen højt i vejret fra vognens bund og faldt ned igen med et bump. Det var herlige løjer. Ude på marken måtte vi så bringe knipperne hen, hvor der var brug for dem.

Helt fra jeg var otte år, rev jeg efter høstvognen hos min mørbroder. Med en stor slæberive rev jeg

forinden mellem »avnene« (traverne), og når kjærvene kørtes hjem, rev jeg efter høstvognen så »rivningen« kom ind med det samme. Man anså det dengang for en synd at køre med høstvognen i rivningen.

Under høstarbejdet gik storken ofte med lange skridt op og ned langs agrene på jagt efter frøer. »Der kommer Per«, sagde vi, når storken slog sig ned hos os. Ofte nærmede den sig os, som om den slet ikke var bange for menneskene, men det undrede vi os heller ikke over, da vi ofte havde hørt fortælle, at nede i Ægypten var storken et menneske og kunne tale.

En høstdag, da far og jeg og to bindersker, en yngre og ældre kvinde, lå på marken og spiste vor mellemmad, kom vor nabokone, Anne Marie, der som tidligere nævnt boede i en gammel rønne på morbrors mark, hen til os med bindehosen mellem hænderne, mens strikkepindene bevægede sig uroligt. Hun bød som altid: »Goddag, Gudhjælp«. »I har nok besøg af Peter Stork i dag,« sagde hun så. »Ja,« svarede den ældste af binderskerne, »man skulle tro, den fugl er lige så klog som et menneske, den kan blot ikke tale.« Og så fortalte den gamle kone med bindehosen os en historie, som hun som barn havde hørt. Deres nabos far havde i sine unge dage faret til søs. En dag, da deres skib lå i en havn langt syd på, kom der en fornem herre hen til skibet og hilste den unge sømand: »Goddag Hans,« sagde den fremmede mand til ham på

dansk. Hans undrede sig og spurgte, hvorfra den fine herre kendte ham. »Det skal jeg fortælle dig,« sagde manden, »jeg er den stork, som hver sommer bor på din fars staldlænge. Jeg har kendt dig, siden du var en lille bitte en. Hils dem alle derhjemme og sig, at næste sommer kommer jeg igen.«

Anne Marie fortalte videre, at denne stork var en fornem købmand og ejede et stort, fint hus dernede i den fremmede by. Og historien er sandfærdig, tilføjede hun, for vor nabos gamle far har selv fortalt mig den flere gange!

Og så kom den sidste høstdag, den dag, vi »fik fokken«. Det var drøftet længe i forvejen, hvor vi vel fik fokken i år. Det var morsomt, hvis det sidste læs blev læsset så langt fra gården som muligt. Køreturen på »fokkelæsset« blev jo så længere.

Når den sidste kær v var bunden, tog høstpigerne denne og dannede deraf en dukke i størrelse af et menneske, hvorefter den blev påklædt en af kvindernes høstklæder, nemlig hvid lærredsbluse og hvidt forklæde. Forklædet var så stort, så det nåede helt sammen bagtil, hvor det blev bundet sammen med et par bånd. På hovedet fik »fokken« en »flyhat« (helgolænder). Denne hat skjulte fokkens hovede, så en ansigtsmaske ikke var nødvendig. Både fokken og hestene blev pyntede med efterårets blomster fra mark og have. Op på kornlæsset kom alle høstfolkene og de børn, som havde indfundet sig på stedet, og så gik turen mod hjemmet,

idet fokken blev løftet højt på hænder, mens man sang og råbte: »Fok, fok, hurra.«

Når vi svingede ind i gården og op foran husdøren, så stod alle folk hjemme i gården og tog imod os. Naboerne kom ilende til, når de hørte råbet: »Fok, fok, hurra.«

Til morbrors høstgilde, som blev holdt den aften, fokken var kørt hjem, har jeg været med så langt tilbage, jeg kan huske. Jeg synes ikke, at nogen fest dengang kunne måle sig med dette »høsthøtte«, som det kaldtes. Der blev spist »frisk suppe« med kød- og melboller, datidens almindelige festret. Bagefter vankede der kaffe med kager og æbleskiver. Mændene drak kaffepunche, mens snakken gik, og inden længe begyndte man at synge de kendte fædrelandssange.

En af vore naboersker, den tidligere omtalte Lene, drak sin punch med mændene, og hun brugte flittigt sin sangstemme, der slet ikke var ilde. Hun kunne mange gamle viser udenad, af hvilke flere nu længst er glemte. Det kunne hændes, at Lene faldt under bordet, men det var der ingen, som tog anstød af. Hun blev lagt hen i loen i noget halm og dækket til med et hestedækket. Det leje var altid bedre end det, en daglejer fandt, da han vendte hjem fra et høstgilde. Han vågnede nemlig næste morgen og famlede efter dynen, men fik i stedet for fat i et skræppeblad. Han lå nemlig i vejgrøften, hvor han var segnet om på hjemvejen.

Til trods for den megen drikken, der var knyttet

til høstgilderne som andre af datidens gilder, gjorde den muntre skæmt og sangenes toner indtryk på mit barnlige sind, så jeg sådan en aften følte det, som overværede jeg noget stort og herligt. Jeg var til fest. Somme tider kunne en eller anden af deltagere spille på en harmonika eller fløjte, og så dansede man, hvis galt skulle være på hosesokkerne. Man dansede så også gerne med fokken.

Når høsten var i hus, blev kreaturerne slået løse, og så måtte vi børn vogte kreaturerne. Dette var også en herlig tid, især når det var smukke efterårsdage med sol og flyvende spindelvæv, mens røde hyben og benved lyste ud fra hegnene, hvor man kunne plukke brombær og hasselnødder. Så havde hyrdedrengen selskab af andre børn, der blev leget og fundet på løjer, så kreaturerne ofte glemtes, og de »gik til veje« (gik på afveje). Så blev der råbt og sunget af de andre hyrdedrenge: »Hovli, hovli heje, Hans Pæsens kør æ te veje, og hie han ligge og sove, få de gi han vedøvve.« Så fik man jo travlt med at genne køerne hjem på deres egne enemærker.

Det var ingen sag at vogte kvæg på vor egn. Jeg har flere år vogtet naboernes kreaturer om efteråret, det blev sædvanligt kun for et tidsrum af 4–6 uger. Selv om man somme tider fik en våd trøje, så var det ikke så slemt.

Men nogle af sognets fattige børn måtte tage vesterud for at vogte kvæg hele sommeren. Dette havde især været tilfældet i mine forældres barndom,

men enkelte af mine skolekammerater har dog været hyrdedrenge i Rise og Slogs herreder. Grunden til at man vesterude fra kom og fæstede hyrdedrenge på Sundeved-egnen, var måske, at der her på egnen boede flere småkårsfolk.

En begivenhed om efteråret var det, når bierne skulle »tages op«, som det hed. Dette skete en aftenstund ved solnedgangstid, når bierne var vendt hjem til kuberne. Flyvehullerne blev stoppede til og bikuberne vejede med en »vindse«. De tungeste og så de helt lette, som ikke havde honning nok til overvintring, blev »brændt af«. Man lagde noget svovl på en smal ske, tændte ild i det og stak skeen ind i bikuben, hvorefter flyvehullet stoppedes til med ler. Bierne blev kvalte af svovldampene og faldt ned i kubens bund. Senere kom man de kvalte eller bedøvede dyr i et kar, og der blev hældt kogende vand på dem, så de små flittige arbejdere fik en brat død.

Mor sagde, at det var synd for de flittige bier, og endnu mens jeg gik i skole, fik vi anskaffet et par af de nymodens bistader, hvor man ikke behøvede at dræbe bierne for at få honningen. Da vi havde de gammeldags kuber, blev bierne kun »taget op« den ene gang om året. Når bierne var dræbte, blev bikagerne knuste og honningen presset fra. Vor pissel flød i nogle dage med honning, og vi børn gik og sugede på et stykke honning- eller bikage. Vokset blev smeltet, rensed og hældt i en lerskål. Var der meget voks, solgte man det i køb-

staden. Noget brugte man selv til at vokse sytråden med. Der skulle altid bruges voks, når skrædderen eller sypigerne kom til huse for at sy klæder. Far brugte også megen voks i sit værksted til at vokse søllene og snorene med, som brugtes ved vævningen. Af affaldet fra bikagerne og af den grumsede honning bryggede mor mjød, en drik der dengang særlig blev budt kvindelige gæster.

Det var en gammel regel, at med Klipleve marked, omkring 10. september, begyndte aftensædet. Så blev der også arbejdet i værkstedet ved lys. Men inden den svagt lysende petroleumslampe tændtes om aftenen, holdt far og mor et kort hvil, enten ved kakkelovnen i dagligstuen eller værkstedet. Når denne skumringstime i kakkelovnskrogen var inde, tyede vi børn sædvanligt ind for at lytte til samtalen. En eller anden nabo kom stille listende på et kort besøg. »God aften, Gud hjælp«, lød hilsenen. »Nå, I holder skrædderlav,« sagde gæsten, mens han eller hun tog plads. Så faldt talen på svundne tider, på dengang, da tyskerne var i landet. Dermed mente man krigsårene 1848–50 og 1864. Tyskerne var jo blevet her i landet efter 1864, men det regnede man ikke med i daglig tale. Vi var danske, landet var dansk, folket i helhed var dansk, sproget var det ordrige, syngende øst-slesvigske dansk, det mål, som oprindeligt havde lydt fra Slien til Genner bugt. Dette klangfulde folkemål har jeg under min opvækst lyttet til, så det den dag i dag lyder for mit øre som en sød

musik, hver gang jeg hører det. Det var dette gamle djærve nordiske mål, som i skumringstimerne lød i kakkelovnskrogen og bar bud til mig fra henrundne tider, bar bud om stordåd og ædelt sindelag, om niddingsværk og menneskelig skrøbelighed. I disse timer lærte jeg at elske mit land og folk, lærte at kende de slægter, der nu længst hvilede under kirkegårdens grønsvær, og jeg følte mig selv som et skud på den stamme, den danske, som trods storme og uvejr endnu stod frodig og i fuld grøde.

Julen

I mit hjem blev der kun afholdt et gilde eller gæstebord om året, nemlig i julen. Julen var årets store højtid, som overskyggede alle andre. Vi havde ikke juletræ, ej heller fik vi julegaver, men alligevel imødeså vi børn juleaften med mindst lige så stor forventning som børn nu om stunder.

Slagtningen af grisen var selvfølgelig en stor begivenhed for os børn, og de sorte pølser var en af vore livretter, når disse serveredes med fedtegrever og sirup, men slagtningen hørte ikke direkte med til juleforberedelserne. Grisen skulle slagtes i november, eller i alt fald så tidligt, så svinehovedet kunne blive saltet og røget inden jul, da juleaftensnadveren altid bestod af langkål og røget svinehoved samt risengrød. I god tid inden jul skulle vi

til mølle med brødrugen samt for at købe hvede- og bygmel. Til æbleskiverne brugte mor bygmel. Ældre folk foretrak æbleskiver og pandekager af bygmel frem for af hvedemel. Mel og gryn købtes dengang hos mølleren, ikke hos købmanden. Boghvedegryn købte vi til eksempel hos en »grynmøller«, som malede boghvede på en håndkværn, og disse gryn blev købt efter mål, ikke efter vægt. Til en husholdning blev der købt et fjerdingkar gryn ad gangen (ca. 7 pund).

Var der vindstille i ugen før jul, måtte vi med far til vandmøllen nede ved fjorden for at hjælpe og skyde på trækvognen. Alene denne tur var en forsmag på julen.

Megen julebagning var der ikke. Brødet og hvedebrødene var det vigtigste, men mor bagte da også jødekager, sirupskager (brune kager med mandler i) og »kanelstænger«. Pebernødder blev der bagt en hoben af. Det var forbeholdt os børn aftenen forud for julebagningen at skære pebernødder.

Mor bryggede også øl til jul, ellers skete det kun sjældent, at der blev brygget i vort lille hjem. På gårdene blev der derimod brygget øl til stadighed hele året rundt.

Til juleaften blev der ryddet op overalt, i stald, stuer og værksted. Ingen spinderokke, slibestene eller andre hjul måtte løbe rundt i julehelgen, der værede fra juleaften til Helligtrekonger. Juleaftensdag var en travl dag for mor; foruden madlavningen til helligaftenen måtte hun bage store

fade fulde af æbleskiver. Som tidligere nævnt havde vi ingen juletræ dengang i vort hjem, men far havde engang købt et par papirlygter. Disse blev forsynede med stearinlys og hængt op i vor dagligstue. For os børn syntes dette vidunderligt.

Når vi alle var bænkede om bordet, sagde far stille: »I Guds navn begynder vi vor jul.« Det var en kort bordbøn, og dog nåede den sikkert ham, der kun tilbedes i ånd og sandhed, ikke med mange og tomme ord. Den aften var så forunderlig stille, fredfyldt og højtidsstemt, og ingen nok så strålende juleaften senere med elektrisk lys, juletræ og gaver, samt julebord med lækre retter har kunnet tage glansen af min barndoms jul. Det var, som om der var en kær gæst tilstede, ja, som om hedengangne frænder var os nærmere den aften.

Når mor var færdig med opvasken, læste hun juleevangeliet for os. Da jeg blev ældre, blev denne bestilling overdraget til mig. Derefter sang vi julesalmer.

Vi fik så en kop kaffe med småkager og æbleskiver til, hvorefter vi børn spillede om pebernødder. Far og mor satte sig ved hver sin side af bilæggerovnen og så til, alt imens de opfriskede minder om julen i deres barndom og ungdom. Klokken ti var det sengetid som sædvanlig, men vi spiste også julenadveren ved mørkets frembrud, så aftenen alligevel var lang. For os børn fik den selvfølgelig alt for tidligt ende.

Næste dag kunne vi begynde, hvor vi slap. Jule-

dag var kirken fyldt til sidste plads, thi da måtte alle bosiddende sognefolk hen at ofre til præst og degn. Da skikken at gå omkring alteret og lægge »offeret« til præsten på alterdugen, til degnen i hans stol, efter genforeningen blev aflagt, sagde en gammel mand til mig, at denne offergang på de tre højtidsdage havde været præget af en »højtidelig« andagt, som han nu savnede. Anden juledag var det særlig ungdommen, som besøgte kirken.

En aften mellem jul og nytår havde mine forældre indbudt nogle naboer til gæstebud. Der blev trakteret med kaffe, småkager og æbleskiver, og hen på aftenen fik gæsterne en bid smørrebrød, kvinderne en kop te til, mændene øl og snaps. Mændene fik i aftenens løb en del kaffepunche. Traktementet var langt fra overdådigt, men stemningen lystig og tvangfri. Man spillede sjældent kort ved dette julegilde, et enkelt år blev der danset på stuens stengulv til tonerne fra en harmonika. Sunget blev der altid, både viser og fædrelandssange.

Nytårsaften

Særlig nytårsaften var af os børn imødeset med megen forventning. Vi spiste ligesom juleaften langkål, flæsk og risengrød i dagligstuen, men der var tændt ild i kakkelovnen i dørnset, hvor far og mor tog sæde efter nadvertid for at tage mod gæster, som kom for at »slå pottes for« eller »skyde nytår

ind«. Såsnart nadveren var spist, fik vi børn en kurv på armen, forsynede os med nogle potteskår eller en legetøjspistol og gik hen til naboerne for at ønske dem godt nytår. Mens vi var mindre, ledsagede far os, senere gik vi uden ledsagelse. Når vi havde knaldet vore potteskår på husets »dørsyld« eller affyret vor pistol, gik vi til en side og ventede, at folkene skulle komme ud og byde os indenfor. Dette skete også, og vi blev, hvor vi kom, modtaget på den mest gæstfri måde. Vi blev bevrættede med æbleskiver, mjød eller saftevand, og husmoderen kom med en tallerken fuld af pebernødder og småkager, som vi skulle have med hjem i vor kurv som nytårgave.

Hos vor nærmeste nabo, gamle Anne Marie, fik vi i nytårgave hver to tvebakker, en æbleskive, samt nogle nødder og æbler. Gamle Anne Marie bagte ingen juleknas. Det kendte man ikke til i småkårhjem i hendes ungdom. Æbleskiver har her på egnen i umindelige tider været julens fornemste bagværk, og det hjem skulle være meget fattigt, hvor der ikke blev bagt æbleskiver til jule- og nytårsaften. I den vestlige del af Lundtoft herred samt længere vesterude bagte man nogle julekager, som kaldtes for »gode råd«. De erstattede i visse egne æbleskiverne. Også enkelte steder i vort sogn bagte man »gode råd«. Min mor har også bagt nogle et enkelt år. De blev bagt i et vaffeljern i tørvegløderne på den åbne arne i køkkenet.

Når voksne mænd og kvinder kom til huset for

at slå potter for, blev der ofte et vældigt halløj. Når de havde knaldet deres potte, som ofte var fyldt med tør aske, inde i forstuen, løb de om på den modsatte side af huset eller gården. Der blev så foretaget en vild jagt på gæsterne, for at fange dem. Det kunne somme tider gå på hosesokker gennem snedriver, gennem møddingpølen, over stok og sten. Nåede man ikke at fange gæsterne og få dem slæbt indenfor, kom de langt om længe frem af sig selv.

For mændenes vedkommende endte det ofte med, at de i aftenens løb fik en rus. Der var dem iblandt, som fortsatte nytårsdag. Fattige børn gik i flere dage og samlede nytårsgaver. Det ansås ikke for tiggeri. Vi gemte hver for sig vore gaver, som var blevet indsamlet nytårsaften, og efter gammel skik skulle vi holde hus med dem, så de sidste æbler og pebernødder var i behold kyndelmissedag, den 2. februar. Det hed dengang, at en god jul skulle vare til kyndelmisse.

Efter Helligtrekonger fulgte der en stille tid. Det var ikke hver uge, der kom en nabo på aftenbesøg bortset fra de tidligere omtalte skumringstimer. Oftest fik vi besøg af en aftægtsmand fra nabolaget. Han medbragte engang imellem en kurv æbler, hvad vi børn var glade for. Traktementet til sådan en aftengæst bestod i en kaffepunch. Kun yderst sjældent opvartede mor et mandfolk med kaffe, men iøvrigt rådede den skik, at

enhver gæst blev budt en drik. I gamle dage har det været en drik af ølkruset, evt. med en dram til, nu var øllet og snapsen afløst af kaffepunchen.

Kagekone og fiskemand

Aviser holdtes ikke til stadighed i vort hjem. Omkring ved den tid, jeg kom i skole, holdt mine forældre en avis »Sundeved Tidende«, som kom tre gange om ugen. Det var en lokaludgave af »Hejmdal«, og lokalredaktøren af denne udgave var en urmager Bruhn, Gråsten. Senere holdt far den mindste udgave af »Flensborg Avis«, en avis af meget lille format, som også kun kom tre gange om ugen. Så blev avisen tilmed holdt i fællesskab med en eller flere naboer.

Det meste nyt blev bragt os gennem kagekonen eller fiskemanden. De kom regelmæssigt en gang om ugen. En kagekone, der ikke kunne fortælle nyheder, egnede sig ikke til dette hverv. Man brugte dengang talemåden »at komme i kagekurven«; det betød det samme, som når man siger, at denne eller hin er kommet i avisen.

En håndværkssvend i en naboby ville engang tage hævn over en kagekone, som »havde haft ham i kagekurven« — næppe for hans dyds skyld. På porten til sprøjtehuset havde han med kridt tegnet et temmeligt vellignende billede af den pågældende kone med begge hendes kurve i et åg over skuldre-

ne. På den ene kurv stod der »Ugens Nyheder«, på den anden »Verdens Gang«. Det morede folk.

En fiskemand kom som nævnt også hver uge med fisk, hvis fjorden da ikke var tillagt. Han medbragte også nyheder, som ikke alle var lige pålidelige. Han bar fiskene på en stang over skulderen, hvor de hang i knipper. Ofte kom han først om eftermiddagen med sine fisk, og var det om sommeren, slog flynderne og rødspætterne krøller på halen, men det var ikke af livsglæde. Far sagde til ham, at han ikke brød sig om eftermiddagsfisk; de duede ikke.

Min barndoms skole

Mange barndoms minder knytter sig til skolen. Jeg besøgte samme landsbyskole fra mit sjette til mit sekstende år. Det var en toklasset skole. Førstelæreren ved skolen hed Mathias Nielsen, han var en særpræget personlighed og stammede fra Todsbøl i Bjolderup sogn, hvor han var født 1829. Om ved 1850 blev han lærer ved en biskole i Felsted sogn, og 1860 kaldtes han til førstelærer ved Tom-bøl skole i samme sogn, skønt han ikke havde besøgt noget seminarium eller havde anden faglig uddannelse. Det var den tidligere nævnte pastor Mørk Hansen, som havde lagt mærke til den unge lærers fremragende evner som pædagog, og som ud-

virkede Niensens ansættelse som lærer. Måske bi-bragte Mathias Nielsen ikke børnene større kundskaber end almindeligt, omend hans skole fuldtud kunne stå mål med omegnens, men han påvirkede børnene på en måde, så der skabtes helstøbte karakterer af mange blandt hans elever. »Det må være en lærers første opgave at udvikle barnets tænkeevne og få det til at tænke selvstændigt,« hævdede han ofte. Med denne opfattelse af sit lærerkald, passede han dårligt ind i den prøjsiske skole, hvis opgave det var at opdrage børnene til veldresserede borgere i den ny prøjsiske mønsterstat, et samfund, hvor man satte pris på disciplin og blind lydighed, men ikke havde brug for selvstændigt tænkende individer. Trods det, at undervisningen i min skoletid efterhånden blev gjort mere og mere vanskelig som følge af de tyske skolemyndigheders krav, sidst gennem sprogreskriptet af december 1888, skylder jeg denne lærer såre meget. Han og min far har præget min personlighed og gjort mig til det, jeg er.

Vi havde iøvrigt i min tid også nogle dygtige andenlærere ved skolen. To af disse gik ud af skolens tjeneste på grund af deres danske sindelag, den ene, Peter Thomsen, var senere i en årrække direktør for den danske bank i Flensborg. En tredje blev forflyttet til Holsten.

Lærer Nielsen var onkel til Claus Eskildsen, og denne, som jo blev anset for en fremragende pædagog, har som barn været under sin onkels påvirk-

ning. Mathias Nielsen døde i Flensborg 1926, 97 år gammel.

Før jeg kom i skole, lærte far mig at læse og at skrive tal på en tavle. Det var dengang sædvane, at børnene i hjemmet lærte at læse, inden de kom i skole.

Skolen begyndte hver morgen klokken halvni både sommer og vinter, og sluttede klokken fire, om sommeren lidt senere, idet middagspausen da var lidt længere, så vi børn fra udflyttergårde og -huse kunne løbe hjem for at spise vor middagsmad. Om vinteren havde vi mellemmad med i skolen til hele dagen. Hver onsdag og lørdag eftermiddag var vi fri for skole.

De tre første år, jeg gik i skole, modtog jeg udelukkende dansk undervisning, først i det fjerde skoleår begyndte vi at lære tysk. Undervisnings sproget vedblev dog at være dansk, selv om vi blev proppet med lidt tysk historie og lignende. Vi havde en dansk læsebog »Læsebog for Over- og Mellemlklassen i Slesvigs danske Skoler« af Juhl og Noisen. Den indeholdt læsestykker og digte af danske forfattere som: H. C. Andersen, Kaalund, Carl Ploug, Molbech o. a. Runebergs »Sven Dufva« fandtes også og var et af de digte, som hørte til vor kæreste læsning. Så ændredes hele undervisningen med et slag ved den tyske regerings berygtede sprogforordning af 1888.

Samtidig hermed blev der rejst en sort-hvid-

malet flagstang ved skolen og ophængt et billede af den tyske kejser i skolestuen. Indtil da havde det været en årlig opdukkende leg blandt skolens drenge, at de delte sig i to hold, det ene var tyskere, det andet danskere, og så sloges de. Tyskerne skulle altid have kløene. Men denne leg var det mærkeligt nok slut med efter 1888, helt ubevidst var modsætningen dansk-tysk ikke længer leg. Den var også i børnenes bevidsthed bleven bitter alvor. Børnene fra de dansksindede hjem, og de var et overvældende flertal, var lige med et blevet sig deres danskhed mere bevidst. Jeg husker godt den første gang, ørnebanneret hejstes på skolens flagstang. Jeg følte en harme stige op i mig tolvårs dreng, så stærk, så jeg skælvede. Ligeledes syntes kejserbilledet i skolestuen mig lig et afgudsbillede. I pauserne kastede vi drenge »æblekråser« (kerne-huse), tørvebrokker og snavs på billedet og spyttede på det. Det var drengestreger, men knyede en af drengene fra hjemmetyskernes rækker, så fik han prygl, så det sved. Her rådede den danske magt, og den anvendtes lige så hensynsløst, som de tyske magthavere anvendte deres. Det hændte, at der blev klaget til læreren, men det hjalp ikke stort. Læreren tog synderen med ind i enrum, og der forklarede han ham, at vi under de forhold, vi levede under, måtte lære at beherske os. Desuden kunne det få meget ubehagelige følger for læreren, hvis der blev klaget til kredsskoleinspektøren.

Synderen lovede bod og bedring, men det glem-

tes, når det danske blod ved en eller anden lejlighed atter kom i kog.

Ved given lejlighed kunne vor gamle lærer selv give udtryk for sine danske følelser. Således en sommerdag i 1888, da han i skoletiden meddelte, at kejser Friedrich var død efter kun at have været kejser over Tyskland i 100 dage. Så tilføjede han: »Og vi, som havde sat vort håb til ham.« Lærer Nielsen vendte sit ansigt bort for at borttørre et par tårer.

Kejser Friedrich, der var gift med en datter af dronning Victoria af England, var kendt for sit frisind, og mange havde ventet, at han ville have ført en politik, som tog sigte på en afspænding både til udlandet og oppositionen i indlandet. Mange sønderjyder håbede, at han ville lade det komme til afstemning i Nordslesvig i henhold til § 5. Men han regerede så kort, at han ikke kom til at præge Tysklands politik.

Den undervisning, jeg fik i mine sidste skoleår, blev givet på tysk, som var et fremmedsprog både for læreren og børnene. Ikke blot var sproget mig fremmed, men det meste af det, jeg læste og hørte, var fremmed for mig. På grund af min lethed ved at lære, lærte jeg forbavsende hurtigt at skrive fejlfrit tysk, men jeg har senere hen i livet dybt beklaget, at jeg under min opvækst, netop i de år, hvor sjælen tørster efter kundskaber, har haft så ringe adgang til dansk litteratur. Jeg slugte alt, hvad jeg kunne få fat i af bøger. Efter fars onkel,

den tidligere omtalte Jes Kræmer, arvede vi nogle bøger.

Det var tyskernes agt at indføre tysk omgangssprog blandt skolebørnene på legepladsen, men det lykkedes aldrig. Småpigernes sanglege var de samme, som deres oldemødre havde leget og sunget. Læreren selv brugte det danske sprog ikke blot på legepladsen men undertiden også i skolen uden for religionstimerne, som endnu var danske.

Når vi var på den årlige skovtur samt til julegildet, lød også de danske sange. Det blev efterhånden kun få sange, der vedblev at leve i børnenes mund, efter at vi for længst ingen dansk sangbog havde. Den ene af disse sange var vor gamle lærers yndlingsang: »Når Solen ganger til Hvile.« Denne sang sang vi ofte ved undervisningens slutning. Men desuden havde vi endnu de danske salmer, da religionsundervisningen vedblev at være dansk i vor skole trods alle forsøg på at få den gjort tysk.

Om det lige nævnte årlige julegilde skal der kort fortælles, da det har sin interesse. Det var faktisk det ældgamle Thomasgilde, der endnu holdtes i al den tid, jeg gik i skole. Thomasdag er den 21. december, og den dag bragte børnene i gamle dage læreren en pengegave, hvorpå de blev beværtede med mjød og kavringer samt dansede i skolestuen. Samme dag brændte børnene lærerens tamp.

Vort julegilde holdtes sidste skoledag før juleferien, sædvanlig den 21. december. Vi havde intet juletræ, men børnene blev ved ankomsten ca. kl. 2

om eftermiddagen beværtet med kaffe og småkager i den ene skolestue. Den anden skolestue var ryddet til dans, og her dansede børnene hele eftermiddagen til tonerne af violin eller harmonika. Midt under dansen kom læreren ind med en stol, hvorpå han bredte sit lommetørklæde. Alle børnene kom så hen og lagde deres pengegaver der som vederlag for traktementet. Når alle havde lagt deres gave der, for det meste indsvøbt i hvidt papir, samlede læreren dugen ved dens fire hjørner og gik med sit »juleoffer«.

Ved mørkets frembrud hørte dansen op, og børnene fik smørrebrød med øl til. Skolestuen var ved denne lejlighed oplyst ved hjælp af tællelys, da vi ingen lamper havde i skolen. Til afslutning blev der sunget et par julesalmer og julesange.

Under omtrent samme former havde mine bedsteforældre og oldeforældre holdt julegilde i skolen, blot at traktementet i ældre tid havde været lidt tarveligere. Vi kaldte dette gilde for »julehøtte«.

Fattiggården

Tæt ved mit hjem lå fattiggården, som husede et halvt hundrede af sognets og omegnens fattige. Var det trist at se de gamle arbejdere, mænd som kvinder, blive kørt på fattiggården, så var det endnu større ynke at se børn vokse op der. Mine minder

fra fattiggården har efterladt uudslettelige indtryk.

Behandlingen af fattighuslemmerne var efter tidens forhold human. Økonomen og hans hustru var sympatiske mennesker, velegnede til deres hverv. Det var selve systemet, der var forkasteligt.

På fattiggården fandtes en broget samling af mænd og kvinder, som gennem et langt liv havde slidt for føden til sig selv og deres familie, arbejdet for en karrig løn, og når de til sidst ikke kunne skaffe sig det nødvendigeste, blev de udstødt af samfundet, frataget alle borgerlige rettigheder og anbragt her.

Nogle af dem havde været drikkfældige, andre var kommet på kant med samfundet, enkelte hørte hjemme på en sindssyge- eller åndssvageanstalt, men de stakkels børn, som voksede op her, burde været anbragt på et børnehjem eller i et andet godt hjem.

Fattiggården lå lige ved min morbroders gård, og der kom jeg næsten daglig. Jeg kom altså til at kende forholdene godt. Økonomen (bestyreren), der sædvanlig kaldtes armfoged eller blot »æ fovve«, var som sagt en human mand. Han var altid med blandt vore julegæster hjemme og var i selskab et prægtigt menneske. Rundt i hele egnen var han altid skaffer ved bryllupper og begravelser. Ingen kunne fortælle historier som han, ikke dumme vitigheder, men virkelige oplevelser, som han måske nok kunne pynte lidt på.

Han var hele sognets altmuligmand, som man

sendte bud efter, når man var i nød og trang. Han kunne alt: lodde kedler, svejse en brækket le, istandsætte paraplyer o. s. v.

Det var dog særlig i sygdomstilfælde, der gik bud efter ham. Under hans mangeårige virksomhed som økonom på fattiggården havde han erhvervet sig et indgående kendskab til syge og svage. Det var sjældent, der tilkaldtes læge til fattighuset. Fattiglemmerne døde sædvanlig af alderdom og manglende livsmød — uden lægens hjælp.

Engang opstod der en difteritisepidemi i sognet, som bortrev mange børn. Armfogden var i den tid på færde i sognet døgnet rundt for at pensle de syge i halsen. Andet råd vidste man ikke, men under den ondartede sygdom reddede han sikkert mange børns liv og ligeledes adskillige voksnes. Han var ikke kvaksalver. Kom han ud til en syg og så, at her trængtes til virkelig sagkyndig hjælp, sørgede han for, at lægen blev tilkaldt.

Jeg kom i nær berøring med mange af fattiggårdens beboere. Største parten var som sagt gamle, svage og udslidte mænd og kvinder, men der fandtes også originaler iblandt. En gammel kvinde havde været den kvindelige hovedperson i den kæltrin-gebände, som i fyrrerne og begyndelsen af halvtredserne brandskattede sognet. Hun kunne fortælle om ophold i Viborg og Horsens tugthuse og om en eventyrlig flugt fra Viborg tugthus, som hun og hendes mandlige makker engang havde iværksat. Iøvrigt var hun en ret skikkelig kvinde,

men hun var det, man med et fremmedord kalder kleptomani.

Peter Dragon havde, som han selv udtrykte sig, »siddet en snes år bag jern«. Han var kvartalsdrunker og lavede altid optøjer, når han var fuld. Et af sine sidste fængselsophold opnåede han på den måde, at han med en jernstang smadrede et par fag vinduer hos kommuneforstanderen, da denne nægtede at udbetale ham en understøttelse. Efter udført dåd satte han roligt jernstangen bort, gik ind til kommuneforstanderen og sagde til ham, at nu kunne han sende bud efter den tyske gendarm, dog ville han på forhånd gøre opmærksom på, at han forlangte hestekøretøj, han ville på »anstændigvis« bemandes til arresten. Han begik altså »ugerningen« for at blive forsørget et par måneder, idet han foretrak fængsel for fattiggården.

I fængslet eller tugthuset opførte han sig altid godt, han sparede sig der penge sammen ved overarbejde. Ved løsladelsen anskaffede han sig et sæt pænt tøj med tilhørende cylinderhat og paraply. I købstaden lejede han en karet og holdt i denne sit »standsmæssige« indtog i sit fødesogn. Det varede ikke længe, inden penge, tøj, paraply og cylinderhat var omsat i brændevin, og i rusen havde han måske lavet ny optøjer, som atter bragte ham »bag jernet«. Sine sidste år levede han på fattiggården, hvor han meget villigt udførte al slags arbejde. Havde der ingen brændevin eller anden rusdrik været, kunne der være blevet noget andet ud

af Per Dragon. Iøvrigt havde han som dansk dragon deltaget i krigen 1864 og udført heldedåd ved Vorbasse, hvor han ene mand tog to tyske husarer til fange.

En gammel urmager, en dværg med små stumpe ben og et stort hoved, sad altid i sit hjørne på mændenes samlingsstue og »stantede« (reparerede) klokker og lommeure. Det hed sig, at han var et »arrevold« (en skifting), som bjergfolkene havde lagt i vuggen i stedet for forældrenes rette barn, som de altså havde bortført, inden det var »kristnet«.

Det var da heller intet under, at folk sørgede for at lægge stål eller vættelys i spædbørns vugger for at hindre de underjordiske i at røve og ombytte børnene.

Det var det mærkelige ved den lille urmager, at han trods sin dværgskikkelse til sin tid havde været en ivrig krybskytte. Såvidt vides havde han lært håndværket hos urmager Frederik Fischer i Åbenrå, og under Treårskrigen havde han sammen med en broder ydet det danske efterretningsvæsen store tjenester. Desto sørgeligere, at han skulle ende i fattighuset, da han på grund af ælde ikke længer kunne klare sig selv.

Der var også et par gamle kvinder på fattiggården, *Stine Tuller* og *Ellen Mari Kasper*. Den første var ældgammel og kunne fortælle om franskmænd, spaniolere og kosakker, da de havde været her på egnen. Franskmændene og spaniolerne havde

været smukke og skikkelige folk, men kosakkerne havde efter hendes beskrivelser været nogle rå fyre, som åd nyfødte børn. Hendes tanker kredsede om tiden ved århundredets begyndelse, men krigene med tyskerne 1848—50 og 1864 faldt i et tidsrum, som hun ikke interesserede sig meget for. Det er altid barndoms- og ungdomstiden, som mest er fæstnet i gamle folks erindringer.

Ellen Mari havde stridt længe og hårdt for at undgå at komme i fattighuset. Hun var til sidst af politiet ved tvang blevet anbragt på dette sted. Hun græd hver gang, det blev bragt på tale. »Har du det ikke godt her, Ellen Mari,« spurgte vi hende. Hun virrede med sit gamle hvidhårede hoved, idet hun svarede: »Åh jo, åh jo, men min frihed, børn, den savner jeg. I aner ikke, hvad friheden betyder for gamle mennesker. Det at have sit eget hjem, en lille bitte stue, og så sin lille hund.« Så græd Ellen Mari atter.

Fattighuslemmerne måtte ikke uden tilladelse begive sig uden for fattiggårdens område. De gamle, dansksindede mænd, som opholdt sig der, havde heller ingen stemmeret ved valgene, hvad der ofte gjorde dem ondt.

Tyske, polske og svenske piger, som ventede deres nedkomst, blev også ofte anbragt på fattiggården for at »lægge af«. Men deres børn blev der dog ikke længe.

En gammel kvinde opholdt sig i flere år i fattighuset med sit barnebarn. Et halvtosset ægtepar var

der i mange år hver vinter, senere hele året. De havde en søn, som var flere år ældre end jeg, men som jeg en kort tid sad ved siden af i skolen. Året efter at han var blevet konfirmeret, døde han, hvilket vel nok var bedst for ham. Han ville ikke have klaret sig i denne verden, hvor magt og vold oftest går for brodersind og retfærdighed.

Jeg mindes også ofte det gamle fattighuslem, som satte al sin stræben ind på at få »en hæderlig begravelse«. Han sparede penge sammen gennem årene og gav dem i forvaring hos økonomen. Selv bad han før sin død nogle gårdejere, hvem han havde tjent som røgter, om at bære sig til graven. Min morbror bad han overtage hvervet som skaffer ved begravelsesgildet. Det blev også et gilde efter den gamle mands ønske, med vinsuppe og kogt skinke til frokost inden begravelsen, og med diverse kaffepunche til bærere og følge. Onde tunger vil påstå, at bærerne slingrede lidt, da kisten bares ud på ligvognen. Men i alt fald havde økonomen holdt ord og arrangeret et begravelsesgilde i overensstemmelse med den afdødes ønske.

Ellers foregik jordfæstelsen af de afdøde fattighuslemmer »i dyb stilhed«. En større kreds af naboer havde skiftevis det hverv at bære de døde fra fattighuset til graven. Dette hverv var ulønnet, man udførte det som en kristenpligt. Sognet trakterede bærerne med kaffe og kavringer samt en kaffepunch. Men sognet stillede dog rustvognen til

rådighed, og en gårdejer i nabolaget lejedes til at køre liget til kirkegården.

Man kunne til tider se det triste syn, at man kørte med en kiste uden en eneste blomst eller krans. Således så jeg en dag en gammel mand blive kørt til graven. På vognen stod kun den nøgne sorte kiste. I mange år havde han siddet og slået skærver ved landevejen. Johan Stenpikker blev denne fremmede, frændeløse mand kaldt.

Når vi kom hjem med sidste læs korn, »fokken«, og vore råb gjaldede: Fok, fok, hurra! kom de gamle stavrende ud fra fattiggården, kvinderne skyggende med hånden for solen for at overvære, at fokken blev bragt i hus. Men ikke én tænkte på at lave en smule høstgilde for dem. Det var måske sognets smukkeste fok, en af fattiggårdens kvinder bandt til fattiggårdens sidste kornlæs, men budgettet tillod ikke at beværte det halve hundrede mennesker med et beskedent festmåltid, der kunne være blevet et årligt lyspunkt for de gamle stakler, der før havde været med til at bringe så mange kornlæs i hus.

Sociale skel

I min barndom var der flove tider for landbruget, og »småfolk«, som ikke havde mærket stort til de gode tider i årene før 1864, levede under meget trange kår. Det skete i de år, at enkelte bønder i

vort sogn bød deres daglejere 50 penning i dagløn om vinteren. Da et rugbrød kostede 40 penning, måtte det betyde den rene elendighed for landarbejderne. Jeg mindes, at jeg i årene efter min konfirmation har været på høstarbejde og fået 80 penning for en 10—11 timers arbejdsdag. Særlig slemt var det for småfolk, som havde en stor flok børn. De største af disse måtte tidligt ud at tjene hos bønderne, da hjemmet ikke kunne føde dem. Næsten hver bonde havde en tjenestedreng, i alt fald om sommeren, ofte også om vinteren. Om sommeren skulle disse drenge (og piger) gå i skole hver onsdag og lørdag formiddag, om vinteren hver dag. Jeg har kendt en gårdejer, som holdt to drenge, thi, sagde han, »de havde bedre appetit, når de var to.« Den plads var ikke blandt de dårligste.

I vort aftægthus boede som nævnt nogle år et ungt ægtepar med flere børn. Næsten hver dag bar min mor et fad mælk ind til nabokonen. Jeg mindes en morgen, at den unge kone klagede over, at hun intet brød havde i huset og heller ingen penge. Mor skulle bage næste dag og havde skåret hul på sit sidste brød; nu delte hun brødet med nabokonen. »Vi kan få lidt mælkegrød, så kommer jeg sagtens ud med mit brød,« sagde mor. Mon ikke dette halve brød, mor gav den fattige kone, har givet gode renter!

Småkårsfolk måtte tigge og låne sig frem. Mælk kunne ikke købes, og den måtte kvinderne hente hos bønderne, »måtte gå med mælkepotten«. Vel

ansås det ikke direkte for tiggeri, men man gav ikke alle steder med et smil og et venligt ord i tilgift. Somme koner gav både gryn og brød i tilgift, og til højtiderne og i slagtetiden et stykke sul, men der var også påholdende givere, som kun gav »for skams skyld« og for ikke »at komme i kagekurven«.

Småårsmanden måtte bede hos bønderne om kørsel, når han skulle have tørv og brænde kørt hjem, og han måtte omkring og bede om en kær tag, når han skulle have et fag tækket på sit hus. Ligeledes måtte han til bonden, når han manglede et knippe sengehalv. Nogle bønder kunne knurre, når de blev anmodet om at yde kørsel eller anden hjælp, andre afleverede et ynkeligt ja, men det var ofte de førstnævnte, som var de beredvilligste. »De hunde, som bjæffer, bider ikke«, plejede man at sige.

At bønderne ydede småårsfolk alle disse tjenester, var gammel »plejvan« (sædvane). Hvorledes skulle småfolk i det hele taget have klaret sig dengang, om ikke de havde fået denne hjælp?

Var der på min hjemegn dengang ingen direkte standsforskel at spore i folks daglige samkvem, så var sognets beboere dog delt i to samfundslag, bønder og småfolk. Man kunne flyttes fra det ene samfundslag til det andet ved skæbnens luner, men var bonden og småmanden gode naboer og venner, så var der dog en skranke mellem de to samfundslag. Ægteskab mellem unge fra de to samfundslag

hørte til sjældenhederne, og indgik et par sådan en mesalliance, vakte det opsigt og gav sladdersøstre stof til samtale og evt. dydig forargelse. Der bestod en uofficiel rangliste inden for sognet, som alle havde at rette sig efter. Øverst på listen stod præsten og herremændene, dernæst fulgte bønderne i rækkefølge efter areal, hartkorn og formue, samt møllere, degn og skolelærere. Nederst på listen stod »småfolkenes« store skare.

De første ungdomsår

Efter at jeg var blevet konfirmeret i foråret 1893, forblev jeg i hjemmet på Tombøl mark. Hverken jeg eller mine forældre havde taget nogen egentlig beslutning om min fremtid. Mine forældre og lærere anså mig for velbegavet, og selv havde jeg lyst til at læse, til at erhverve mig flere kundskaber, men mine forældre var fattige.

Det håndværk, min far drev, vævning, var på det tidspunkt, da jeg forlod skolen, ved at forsvinde, så det var et dårligt lønnet arbejde. Men nægtes kan det ikke, at far elskede sit håndværk, og på en måde gerne så, at jeg lagde mig efter at lære det til gavn. Der var imidlertid ingen mulighed for at blive tidssvarende uddannet på hans værksted, så jeg evt. kunne blive vævemester på en fabrik, og det ville have været den eneste vej, ad hvilken jeg kunne have nået en god livsstilling.

Jeg sad alligevel på vævestolen i årene efter min konfirmation, men ofte, måske alt for ofte fløj mine tanker bort fra væven og værkstedet og ud i den verden, der lå udenfor. Ikke sjældent hjalp jeg på bøndergårdene i nabolaget, særlig i høsten, men også ved tærskning og andet arbejde. Det var dengang ikke usædvanligt, at håndværkerne hjalp bønderne.

Daglønnen var i høsten fra 80 penning til 1 mark. Voksne mænd kunne opnå en dagløn på 1,20 mark. De fleste håndværkere tjente ikke mere i deres fag. En dreng, der lige var konfirmeret, fik 30—40 mark i løn for et helt år og 300 mark var vist en meget stor løn for en dygtig avlskarl. Jeg husker, at i 1899 fik en ældre dygtig tjenestepige 120 mark i årlig løn. Håndværkssvende på landet fik 4—6 mark i ugeløn, enkelte fag lidt mere.

Jeg vil her indføje en bemærkning om, at der i årene omkring århundredskiftet gik en stærk strøm af unge mænd til Flensborg, hvor de hovedsagelig fik arbejde på værftet. De fik vist der en løn på 3 mark om dagen. Mange af disse unge arbejdere gik tabt for danskheden i Sønderjylland, idet de næsten alle lod sig opsuge af det tyske socialdemokrati. På den anden side må man erkende, at de har tilført den voksende industriby en stærk islæt af dansk befolkningslag som modvægt mod indvandringen sydfra.

Æ kringelban

1897 begyndte man anlægget af en amtsbane fra Gråsten til Løgumkloster, en bane, der slog så mange bugtninger, så folkevittigheden kaldte den for »æ kringelban«. Ved anlægget af denne bane var næsten udelukkende fremmede arbejdere beskæftiget. De gik under navnet »monarker«, og alle nationer var her repræsenteret, svenskere, tyskere, polakker, russere, italienere og også enkelte danskere. De fik 3 mark om dagen, sov for det meste i halm og omsatte hovedparten af daglønnen i brændevin. Mange af dem havde næppe klæder på kroppen. Jeg mindes således en svensker, som logerede i vort nabolag. Det fortælles, at han en søndag skar bagsiden af sin skjorte for dermed at lappe sine bukser.

Jeg spekulerede somme tider på at søge arbejde blandt disse »monarker«, de 3 mark om dagen syntes mig en svimlende lønning. Der blev arbejdet hele sommeren i en udgravning nær ved mit hjem, så jeg kunne jo have fået kost og logi hjemme. Mine forældre syntes dog ikke om, at jeg tog arbejde sammen med disse foragtede personer.

I foråret 1897 var jeg til session i Gråsten og blev forbigået. I efteråret samme år måtte mine forældre forlade det lille kådnersted på Tombøl mark og flytte til nabobyen Tråsbøl, hvor de boede i en aftægtsbolig. Min far fik iøvrigt ret godt arbejde nu, idet han vævede meget dækketøj til de

alsiske bønderkoner. Særlig på Als havde man endnu på det tidspunkt sans for gode, hjemmelavede duge.

Jeg selv rejste til Stepping nær Christiansfeld, hvor jeg i et år arbejdede som svend hos en mester. Til at begynde med fik jeg 4 mark om ugen, men arbejdede senere i akkord og tjente lidt mere.

Også under mit ophold i Stepping arbejdede jeg ved landbruget, således i hele høsten 1898 på Anderupgård, hvor min mester skulle yde arbejdstjeneste til gengæld for pløjning og bearbejdning af hans lille landbrug. Jeg fik 80 penning om dagen på Anderupgård. Ofte sov jeg om natten hos staldkarlen for at spare vejen hjem til Stepping. Karlekammeret var meget usselt, skønt bygningerne var ny.

Jeg og andre håndværkere, som hjalp på gården i høsten, spiste sammen med herskabet. Pigerne og daglejekonerne spiste i køkkenet, og i folkestuen spiste karlene og daglejerne. Flere af karlene var af samme type som de nævnte »monarker«.

Så vidt jeg husker, fik de mandlige arbejdere på gården 1 mark om dagen. Jeg må dog bemærke, at nogle af dem næppe fortjente den ringe løn, de fik.

Der var forskel på forholdene her i Haderslev amt og forholdene i Sundeved, hvorfra jeg kom. Der var flere store bøndergårde i Haderslev amt, også en del store tyske domæner. Når folk kom til Haderslev, spiste de middag i byen. I Åbenrå og omegn var man vant til at tage mellemmad med,

når man skulle til bys. Bønderne i Haderslev amt var måske dengang lidt finere på det end bønderne i Åbenrå amt, på Sundeved og Als.

I efteråret 1898 tog jeg hjem til mine forældre i Tråsbøl, da jeg kunne tjene lige så meget ved håndværket hjemme. Der var få eller ingen værksteder at søge hen til.

Ved sessionen i Gråsten i foråret 1899 blev jeg 22 år gammel udtaget til tysk infanterist og måtte give møde i efteråret. Det ungdomsliv jeg levede i de år fra min konfirmation til min soldatertid var jævnt og roligt.

Noget nationalt eller åndeligt røre af betydning var der egentlig ikke at spore blandt ungdommen de steder jeg færdedes, hverken i Felsted eller Stepping sogne. I Felsted sogn havde man oprettet en foredragsforening, ligesom Thade Petersen, som dengang (1894) opholdt sig i Åbenrå, en vinter havde begyndt aftenskole for unge karle i en pissel i Felsted, men både foredragsforeningen og aftenskolen sygnede hen i Køllertiden. Der blev begyndt en husflidsskole i Felsted sogn, som har holdt sig indtil i dag. Den har selvfølgelig været til gavn for ungdommen i flere henseender, men nogen åndelig eller national påvirkning har den ikke øvet.

Der er ingen grund til at dvæle nærmere ved de her omtalte år. Min broder lærte karetmagerhåndværket, og da »Frem« udkom, abonnerede vi begge på dette tidsskrift, som dannede grundlaget til vor bogsamling.

Den 10. oktober 1899 måtte jeg give møde i Flensborg, hvorfra vi, ialt 380 sønderjyder, med en transport under militær eskorte blev ført til byen Poznan i Polen, som dengang var i tyske hænder. På tysk kaldtes byen for Posen. Her lå jeg soldat indtil 30. sept. 1900, men det tyske militærvæsen var mig så inderligt imod, så selve tjenesten var mig en lidelse. Men blandt kammeraterne mødte jeg prægtige mennesker. Ved en såkaldt intelligensprøve blandt mandskabet opnåede jeg de fleste points, og det blev årsag til, at jeg fra 1. oktober 1900 til 30. september 1901 kom til at gøre tjeneste som ordonnans ved en kommando i den lille by Szamotuly (Samter), hvis indbyggere bortset fra de tyske embedsmænd bestod af jøder og polakker. Jeg kom her i nær berøring med officererne og havde en høj stjerne hos kommandøren, oberstløjtnant Knape, en intelligent personlighed og en modsætning til den fremherskende junkertype blandt officererne. Han forfremmede mig til underkorporal og tilbød mig opsynet med det derværende militærdepot, hvis jeg ville forpligte mig til fortsat to års tjeneste. Dette tilbud afslog jeg dog takkende.

Dansk ungdomsarbejde

Ved min hjemkomst fra den tyske militærtjeneste i efteråret 1901 randt mig ofte et par tyske verslinjer i hu, som en kammerat ved kommandoen i Szamotuly gerne nynnede på:

In meine Heimat kam ich wieder,
es war dieselbe Heimat noch,
dieselbe Luft, dieselben Lieder,
doch alles war ein andres doch!

Jeg havde været en tid borte fra hjemmet og set lidt af den store verden. Jeg havde lagt mærke til polakkernes kamp for deres nationalitet. Tyskerne søgte her ved særlove at ekspropriere polakkernes jord, og den polske befolkning fandt kraftig støtte hos gejstligheden. Begge disse forhold var anderledes hos os. Ligeledes havde jeg lagt mærke til, hvorledes klassesdelingen svækkede det polske folk i dets kampdygtighed. Hjemvendt til mit fødeland så jeg det derfor som en særlig opgave at modarbejde enhver form for klassesdeling i den nordslesvigske befolkning.

De første par år efter min hjemkomst deltog jeg ikke aktivt i det nationale arbejde, men jeg overværede dog det danske årsmøde på Folkehjem i Åbenrå i 1902. Samme år begyndte jeg at skrive små artikler i aviserne. I 1903 havde vi rigsdagsvalg og landdagsvalg. Der kunne ikke skaffes lokaler til afholdelse af valg møder, så man rejste omkring med et telt, hvor møderne afholdtes. Jeg overværede et sådant møde i Felsted sogn, og efter at talerne, kandidat M. Andresen, Åbenrå, og Nik. Andersen, Åbenrå, havde talt, var ordet frit; kun ganske enkelte meldte sig. Da var der pludselig en indre trang, der drev mig frem til talerstolen, jeg

stod frem og holdt min første tale på et nationalt møde.

Min gamle fader overværede mødet, men han var så overrasket, så han næppe troede sine egne øjne og øren. Da han dagen efter læste referatet af min tale i »Hejmdal«, lagde jeg mærke til, at et par tårer trillede ned ad hans kinder. Jeg forstod da, hvor dybt danskheden havde rødder i den sønderjyske almue, hvor brændende folkets hu stod til vort moderland Danmark.

Fra den stund var en flamme tændt i mit indre, som den dag i dag brænder for mit fædreland.

Vi var flere unge, som samledes i ny og næ, og samtalen berørte ofte spørgsmål, som rakte ud over det timelige. Der var inden for den kreds af unge, jeg traf sammen med, en ung mand, Kresten Duus, som var fra Arrild og som havde optaget et arbejde som husflidslærer i Felsted sogn. Han døde i vinteren 1905 af en pludselig frembrydende tuberkulose. Kort forinden havde jeg mistet en anden ung ven, Jes Jessen, Tombøl, af samme sygdom. Kun et halvt år før Kr. Duus's død, i august 1904 var jeg sammen med ham på en cykletur til Ribe i anledning af Ribe domkirkes indvielse efter dens restaurering. Vi overnattede hos pastor v. Brincken i Spandet, mod hvem de tyske myndigheder havde indledet disciplinær straffesag for utysk optræden. Sagen endte kort efter med præstens afskedigelse.

Det gærede blandt den danske ungdom i Sønderjylland i de år. Fra de gennem højskolen mere

vakte ungdomskredse i Haderslev amt, i Sundeved og flere egne udgik der tilskyndelser til ungdommen i de mere døde egne. Det var vistnok i efteråret 1904 (min korrespondance fra tiden før 1911 er desværre gået helt tabt ved en ildebrand), at jeg på opfordring mødtes med unge fra hele Nordslesvig i Åbenrå. Så vidt jeg husker, var vi to fra hvert amt. Mads Gram, Københoved, var indbyderen. Desuden var der foruden mig, Mads Varming, Råhede, Nis Nissen, Viby, Valdemar Ludvigsen, Nybøl, Hans Iversen, Svejrup. N. J. Gotthardsen, Nørmark og K. Posselt, Møgeltønder. Vi samledes i ny og næ, vistnok de samme mænd, måske somme tider suppleret med enkelte andre. Jeg husker et møde på Folkehjem en gråvejrsdag, efterår eller vinter. Pastor Johannes Clausen, Vonsild, var kommet til stede. Han havde sammen med Vilh. Beck startet Indre Mission, men gik senere over til grundtvigianerne og søgte da at få udgivet et kristeligt tidsskrift for den sønderjyske ungdom. Inden for vort ungdomsudvalg stod vi lidt ubeslutsomme, idet vi erkendte, at den åndelige bevægelse inden for sønderjydsk ungdom endnu kun var i sin vorden. Det var naturligt nok den nationale genrejsning, som i første række optog sindene. Mads Gram rådede til at se tiden an.

Johannes Clausen udbrød da: »Skal vi da vente et helt år endnu?« Jeg glemmer ikke, at den gamle, hvidhårede åndskæmpe stillede sig hen ved vinduet med foldede hænder, mens vi indbyrdes udvekslede

meninger. Som så ofte i sit liv lagde han også denne sag i Guds hånd.

Hvornår første nummer af »Den nordslesvigske Kirkesag« udkom, husker jeg ikke, men dette blad blev det endelige resultat af den plan, som J. Clausen oprindelig havde udklækket.

Jeg har dvælet ved dette for at pege på den kendsgerning, at hvor famlende de unge mænd og kvinder end stod, som skulle rejse den danske ungdomsbevægelse i Sønderjylland, så anede de dog, at en kraftig danskhed i Sønderjylland kun kan gro og trives, når der bygges på et levende kristeligt grundlag. Derfor sluttede så mange unge sig til frimenighederne eller søgte i alt fald til gudstjenesterne i de ny kirker.

Jeg deltog i indivielsesgudstjenesten af frimenighedskirkerne i Åbenrå og Sundeved og cyklede til kirke, mest til Åbenrå. Jeg er dog aldrig blevet medlem af nogen frimenighed.

Gymnastikken begynder

På foranledning af H. P. Iversen i Svejrup og mig oprettedes der i efteråret 1905 en gymnastikforening for Felsted sogn, vistnok den første i Åbenrå amt. Schmidt, Vojensgård (dengang kommissionær Schmidt, Villa Clara i Haderslev), havde i forvejen holdt et foredrag i Felsted om sagen. Jeg havde en onkel (mosters mand), som ejede en kro

med ny sal i Felsted. Ham formåede jeg til at give os plads til gymnastikken. Det var ikke så let dengang at skaffe plads til gymnastik, danske møder m. m. Jeg er min afdøde onkel N. P. Frees taknemmelig for, at han sagde ja dengang og ofte senere.

Men så opstod der vanskelighed med at skaffe en leder af vinterens gymnastikhold. Flere unge var villige til at tage på kursus, men det strandede på de gamles modstand. Så påtog jeg mig opgaven, skønt jeg dårligt kunne være hjemmefra. Jeg tog en af de første dage i oktober 1905 til Ryslinge højskole for at deltage i et 4 ugers delingsførerkursus. Her var det igen min jyske stædighed, der nødte mig til at føre den sag igennem trods alt. Min broder tog midlertidig plads i nærheden af vort hjem, for at han kunne hjælpe mor i den tid, jeg var borte. Far var nemlig uhelbredelig syg af en rygmærvelslidelse, og 1906 døde han. Mine økonomiske kår var ikke glimrende. Under mit arbejdet for den nationale sag måtte jeg både kæmpe mod økonomiske vanskeligheder og megen modvilje mod »det ny væsen« fra flertallet af sognefolkene.

De fire uger på Ryslinge højskole var en dejlig tid. Som lærere havde vi Jens Ovesen, Ryslinge, og lærer Balslev, Ubberup. Vi var fire sønderjyder på holdet, foruden mig, Aksel Lind, Langetved, Nikolaj Ludvigsen, Stenderup og Kr. Sibbesen, Gammelgab. Jeg sluttede her venskab med Aksel Lind, et venskab, der varede, til han faldt i Rusland.

Hjemkommen fra Ryslinge tog jeg fat på at lede gymnastikken i Felsted. Vi var den første vinter et karlehold på en snes stykker. Jeg var ingen dygtig delingsfører, fordi jeg ikke tidligere havde drevet gymnastik.

Sommeren 1906 drev vi boldspil for karle og piger, og den følgende vinter havde vi både et karle- og et pigehold. Jeg fik Aksel Lind til Felsted sogn, og han overtog ledelsen af gymnastikken den tredje vinter. Han var bedre egnet dertil end jeg. Men nu havde vi fået sagen i gang, og den bredte sig videre til andre sogne.

Lokal interesse har det, at den første formand for gymnastikforeningen i Felsted var malermester Fr. Salomonsen i Felsted, og kasserer en gammel højskoleelev på nogle og halvtreds år, gårdejer Lorentz Lorentzen, Tråsbøl.

Afholdssagen organiseres

En sag, der i høj grad interesserede den kreds af unge, jeg færdedes iblandt, var afholdssagen.

Vi fandt det nedværdigende for unge mennesker at drikke sig berusede. Jeg arbejdede først for at få oprettet en mådeholdsforening, som skulle hindre alt omgangsdrikkeri, skikken, at man skulle give omgange, når man var i selskab. Jeg troede nemlig, at det var umuligt at få folk til helt at give afkald på rusdrikke. Samtidig holdt jeg selv helt

op med at nyde spiritus. Det lykkedes mig ikke at få stiftet den påtænkte mådeholdsforening, hvorimod man rundt i hele Nordselsvig et par år senere begyndte at oprette afholdsforeninger.

1906 oprettedes i Åbenrå en afholdsforening med medlemmer rundt i hele amtet. Jeg blev efter opfordring medlem af denne forening. Året efter udvidedes foreningen til at omfatte både Åbenrå og Sønderborg amter samt Flensborg og Tinglev. Denne forening blev jeg valgt til formand for og fik nu meget at gøre med at organisere afholdsarbejdet i dette store område. Sagen gjorde gode fremskridt, dog mest blandt ungdommen. Mange af de mænd, som senere kom til at præge det danske arbejde i Sønderjylland, stod som medlemmer af Nordslesvigsk Afholdsforening. Formand for hele sammenslutningen var N. J. Gotthardsen, Nørremark.

1914 havde foreningen ca. 2000 medlemmer. Mænd som Andreas Grau, pastor Eriksen, pastor Rosendal, Holger Fink, Jep Fink, Lorentzen, Ballum, journalist Jensen, Flensborg, landsbibliotekar Jacob Petersen o. m. fl. senere så kendte mænd var tilhængere af afholdsbevægelsen. En god dansk mand, møller Alnor i Varnæs, sagde engang, da man drøftede de herskende drikkeskikke: »Vi kan ganske simpelt ikke være det bekendt!«

Der var sket en stor forandring i folks vurdering af afholdssagen. I min drengetid anså man dem, der f. eks. sluttede sig til Good-Templar or-

denen som socialister, og det var dengang omtrent det ringeste, et menneske kunne synke ned til.

Afholdsbevægelsen blev en del af den vågne danske ungdoms indsats i Sønderjylland. Den ungdom, som sluttede op om de danske farver i den mindeværdige kamp mellem dansk og tysk, viste, at den ville og kunne bringe personlige ofre, og at den formåede at virke ved eksemplets magt.

Hvad nåede den danske ungdomsbevægelse i tiåret 1904—14? Den nåede at rejse danskheden i hvert eneste sogn i landsdelen. Den fyldte hullerne i de danske rækker, så de politiske valg i 1907, 1908, 1912 og 1913 blev sejre så strålende, som ingen havde ventet.

Da krigen brød ud i 1914, stod den danske ungdomsbevægelse rede til at føre kampen ned i Mellem- og Sydslesvig.

Med i det politiske arbejde

I sandhed, det var en lykkelig tid. Mens tyskerne truede med undertrykkelseslove, fylkedes flere og flere om de danske bannere. Intet under, at jeg mindes de dage med glæde. Jeg deltog med liv og lyst i valgmøderne, talte flere steder, bl. a. i december 1911 i Flensborg.

Valget i januar 1912 affødte en bladfejde mellem det tyske socialdemokratiske blad i Flensborg og mig, som skrev i Flensborg Avis. I 1906 blev

jeg valgt til medlem af Vælgerforeningens tilsynsråd som repræsentant for sognene Ø. Løgum, Løjt, Ensted, Felsted og Varnæs. Jeg var fraværende, da jeg blev valgt, så jeg var ikke selv ude om dette hverv. Jeg var til at begynde med den eneste repræsentant for den landlige småkårsstand i Vælgerforeningens tilsynsråd. Senere valgtes fisker H. C. Petersen, Blans. Først 1919 dannedes der en arbejderfraktion i tilsynsrådet, af hvilken fraktion jeg iøvrigt ikke blev medlem.

Under den danske politiske krise i Vælgerforeningen i 1909 og 1910 stod jeg lidt ene, idet jeg på det tidspunkt nærmest sluttede mig til »protestpartiet« og var lejlighedsvis medarbejder ved »Flensborg Avis« og leverede også stof til »Nordslesvigsk Søndagsblad«. Jeg ønskede ikke noget brud og underskrev »protestfolkenes« erklæring med forbehold. Krisen medførte som bekendt heller ikke H. P. Hanssens tilbagetræden.

Senere kom jeg til at indtage et isoleret standpunkt inden for tilsynsrådet, idet jeg ønskede befolkningens brede lag stærkere repræsenteret i vore foreningers styrelse. Dette mit syn fremførte jeg i avisartikler i »Flensborg Avis« samt flere gange mundtlig, bl. a. på det danske årsmøde i Toftlund.

Jeg slog også til lyd for jord til landarbejderne, så jeg blev på en måde pioner for husmandsbevægelsen i Sønderjylland. Jeg fik følgeskab af flere, og vi oprettede så en forening »Dansk Arbejderforening«, hvis formål skulle være at samle de danske

arbejdere og håndværkere til en aktiv deltagelse i det nationale arbejde i Sønderjylland.

Vi fandt, at tiden nu var sådan, at det ikke burde være bondeklassen alene, der skulle have førerskabet i vor nationale kamp. Fælles om ansvaret, fælles om æren burde alle samfundslag i Sønderjylland være, om vor sag skulle sejre.

Krigens udbrud i sommeren 1914 satte en stopper for »Dansk Arbejderforenings« videre udvikling. Men jeg mener, at jeg havde ret dengang i mit synspunkt. Meget af det, jeg dengang tænkte på og virkede for, er i dag gennemført.

Min opgave har ofte været den at være »primus motor«, den der gav stødet til at starte noget, men måske spredte jeg mine kræfter for meget. Ofte så jeg det dog spire og grønnes, hvor jeg havde været med til at så. »Alle gode tanker kan dog ikke dø, før endnu bedre tanker er spiret af deres frø«. — (J. P. Jakobsen).

Jeg mindes med glæde og tak til Gud min ungdoms vår og manddoms sommer, da jeg fik lov til at være med i kampen for vor frihed og vor selvstændighed. Få har oplevet så stort som jeg og mit slægtled.

Hver sommer foretog de sønderjyske ungdomsforeninger fællesudflugter med skib til Kongeriget. En hel flotille af 4–5 skibe fra Haderslev, Åbenrå og Sønderborg stævnedes så mod Svendborg, Fåborg, Fredericia eller Vejle, og når den danske søgrænse var nået, hejste vi Dannebrog i stævnen. Min broder

og jeg skiftedes til at deltage i udflugterne, eller jeg overlod til ham at tage med, da jeg selv flere gange blev indbudt til at deltage i de sønderjyske foreningers årsmøder i Hobro, Kolding, Kalundborg m. fl. steder.

I slutningen af maj 1912 foretoges en fællesudflugt til København, hvori henved et halvt hundrede personer fra Varnæs sogn deltog. Desuden var der mange deltagere fra Flensborg og de truede egne på sproggrænsen. Under dette besøg i København boede jeg hos grevinde Schack på Dosseringen, moderen til den senere amtmand grev Schack i Møgeltønder.

Det var festlige stunder, når de danske tillidsmænd efter valgene mødtes, og med jubel modtog vi efter den 16. maj 1913 efterretningen om, at de tyske valgmænd havde besluttet at blive borte fra landdagsvalget på Hotel Gråsten. Så dybt følte de deres nederlag. Min andel i agitationen for vor nationale sag var i hovedsagen at føre skriftlig agitation. Utallige breve og avisartikler har jeg i årenes løb skrevet. Afdøde redaktør E. Christiansen, Flensborg, erklærede ved lejlighed, at min pen både var spids og smidig. I 1914 blev jeg af statsadvokaturen i Flensborg anklaget for presseforseelse sammen med nuværende amtmand Refslund Thomsen i Åbenrå.

Det kom således: I Åbenrå var der oprettet en »Landwirtschaftliche Schule«, en ungdomsskole, hvor den landlige ungdom skulle opdrages i tysk

ånd. Der uddeltes rundhåndet stipendier til denne skole. Eleverne fik en slags studenterhue, så den også udvortes fik et tysk snit. Ikke få unge fra danske hjem i Åbenrå amt blev lokket til at besøge skolen.

Undervisningen foregik på en måde, som vakte anstød i afholdskredse, idet lærerne tog eleverne med hen på beværtninger, hvor de drak øl. Det hød sig, at de skulle lære at optræde utvungent i offentlige lokaler. Der holdtes sold efter tyske studentermetoder. Jeg fik fat på en sangbog, som brugtes på skolen, og i den fandtes sange af en art, som kunne synges på en tysk kaserne, men som skulle synes utænkelige på en ungdomsskole.

Jeg sendte en hvas artikel til »Flensborg Avis« og til »Hejmdal«, indholdende en meget skarp kritik af forholdene på den tyske ungdomsskole i Åbenrå. Artiklen bragtes i Nr. 51 af »Hejmdal«, årgang 1914. »Flensborg Avis« turde ikke optage den.

Der fulgte så anklage mod mig som artiklens forfatter og Refslund Thomsen som den ansvarlige redaktør. Mod Thomsen var der rejst en anden sag, som indbragte ham flere måneders fængsel, og han sad uheldigvis fængslet, mens forundersøgelserne mod os stod på. H. P. Hanssen bistod mig imidlertid med råd og dåd.

Sagen vakte interesse helt ind i tyske kredse. Jeg havde betegnet flere af sangene i sangbogen som værende usædelige og ukristelige, og jeg søgte

at fremskaffe udtalelser fra flere *tyske* præster, om hvorvidt de sluttede sig til mit syn på disse sange. Jeg modtog i næsten alle tilfælde meget klare udtalelser fra præsterne, som ikke alene gav mig medhold, men også ønskede mig held og sejr i den kamp, jeg havde påtaget mig at føre mod den tyske skole. Særlig et på tysk skrevet brev fra pastor Petersen i Sønder Vilstrup fandt både H. P. Hanssen og jeg meget godt. Præsten skrev bl. a. »Skønt man måtte tro, at der blandt ikke-berusede mennesker kun kan herske *én* mening med hensyn til disse sange, så synes det jo alligevel nødvendigt, at der ved lejlighed bør gives udtryk for denne mening.«

Og videre skrev han: »Den første sang skal efter digterens hensigt være ukristelig og usædelig (røvernes sang i Schillers skuespil), men skønt han havde denne hensigt, var digteren en alt for fin mand til at henfalde til den råhed, som gennemsyrrer den anden sang (en sang der begynder med stroferne: »Warum sollt im Leben ich nach Bier nicht streben«).«

Om et par andre sange skriver pastor Petersen: »Brugen af disse sange må enten helt dræbe ærbødigheden for det religiøse, eller også må den, som synger sangene, »mitten im Gesang schamvoll verstummen««.

Kun to præster, pastor Hoeck i Felsted og pastor Bertelsen i Snogbæk afslog min henvendelse, den første endda på en måde, der nærmest holdt hånden over skolen.

Advokat Ravn i Flensborg var udpeget som redaktør Thomsens og min forsvarer. Vi lod bl. a. generalsuperintendent Kaftan i Kiel stævne som vidne. På Thomsens andragende blev sagen udsat, til han havde afsonet sin fængselsstraf, men terminen ansattes, så der ikke kunne blive lejlighed til en konference mellem Thomsen og mig forinden retsforhandlingen.

Den først til 28. juli 1914 ansatte termin ændredes til den 8. september. Imidlertid havde redaktør R. Thomsens søster, fru Bahnsen, Åbenrå, arrangeret et møde i fængselsgården mellem Thomsen og mig, så vi fik alligevel talt med hinanden forinden.

Men den 1. August fik jeg indkaldelsesordre til at møde som landeværnsmand i Åbenrå søndag den 2. august, og skønt der senere ansattes ny termin, fik jeg altid i sidste øjeblik bud om, at sagen var udsat. Jeg fik altså ingen orlov fra fronten på den konto. Engang i 1919 modtog jeg meddelelse fra landsretten i Flensborg, at sagen mod Thomsen, der på det tidspunkt fungerede som konst. landråd, og mig var hævet som følge af den almindelige amnesti for politiske forbrydelser. Således endte den sag, som i vide kredse havde vakt røre.

Blandt de få dansksindede præster var pastor Hansen, Dybbøl, vel nok den, der vakte mest opsigt ved sin djærve optræden. Når vi inden for afholdsforeningerne mødte med ham som taler, var vi altid sikre på en til sidste plads fyldt sal. Hensstillinger fra de tyske kirkelige myndigheder til

ham om at undlade virksomheden som vandrende taler, ænsede han ikke. Jeg har flere gange ledsaget ham på en foredragsrejse. Jeg husker engang han talte i Avnbøl — det var nok lige efter, at han havde fået en advarsel. Han talte den dag for en lydhor forsamling og rettede skarpe angreb på embedsmandsstyret. »Det varer næppe længe, før man foreskriver os, hvilke bukseknapper vi skal bære«, sagde han. Han pegede rammende på embedsmændenes mangel på respekt for individet.

Skønt udgået fra et hjemmetysk hjem i Uge var pastor Hansen dansk, hver fiber i ham var dansk, og den indflydelse, han har haft, bør ikke undervurderes.

Fra et synodemøde i Rendsborg meddeltes i avisernes referater, at han talte det danske sprogs sag, modersmålets sag, så indtrængende, så man under hans tale kunne høre en knappenål falde. Han havde ordet i sin magt.

I en bestemt anledning kom jeg også i berøring med mange andre nordslesvigske præster. Det var i anledning af, at Afholdsbevægelsen søgte at gøre noget for de »farende svende«, som var en landeplage dengang. Dette, at man affærdigede dem med en skilling, øgede kun deres nød, idet pengene gik til brændevin. Vi havde et møde i Tinglev om sagen i sommeren 1913. Der indlededes samarbejde mellem »Nordsl. Afholdsf. I. O. G. T.«, »Blå Kors« og både statspræsterne og frimenighedspræsterne. Jeg var her bl. a. i samarbejde med pastor Wind,

Arrild (falden i krigen) og pastor Tiedje, Ravsted. Inden vi fik noget praktisk gennemført, kom krigen. Jeg havde nærmest tænkt mig en nordslesvigsk forening i lighed med »Arbejde adler«. Statspræsterne ønskede foreningen udvidet til Sydslesvig og evt. Holsten. Men inden for »Nordsl. Afholdsforening« ønskede vi foreningens område begrænset til det danske Sønderjylland eller om muligt samarbejde med »Arbejde adler«.

I Bovrup var der 1910 oprettet en bogsamling ved deling af Sprogforeningens bogsamling i Varnæs sogn. Jeg fik hvervet som foreningens tillidsmand i Bovrup, og efter en ildebrand, hvorved de fleste bøger gik tabt, flyttedes bogsamlingen hen til mig. Jeg havde indrettet et lokale, hvor jeg tænkte at samle egnens unge til foredrag og anden underholdning. Her var bogsamlingen anbragt. Men vi trængte såre til at få bogsamlingen forøget. Til søndag den 2. august 1914 havde jeg indbudt samtlige Sprogforeningens medlemmer i Bovrup til møde hos mig, for at vi kunne tage stilling til en forøgelse af bogsamlingen inden vinterhalvårets begyndelse.

Om morgenen den 2. august tog jeg sammen med henvend en snes andre mænd i deres bedste alder med første småbanetog til Åbenrå, hvor vi havde ordre til at stille på rådhuset. Krigen var brudt ud.

Krigsårene 1914-1918

Lørdag den 1. august står mærkværdigvis lidt uklar i min erindring, skønt den bragte det ventede budskab om krigsudbruddet. Jeg husker ikke hver enkelt ting, jeg foretog mig i dagens løb, vel fordi man følte sig alt for chokeret over det, der nu forestod.

Jeg var i dagens løb optaget af tanken om mødet den følgende dag. Hen på eftermiddagen kom så efterretningen om mobilisering. Jeg havde som landeværnsmand ordre til i henhold til mit militærpas at stille på rådhuset i Åbenrå den 1. mobiliseringsdag om morgenen, og 1. mobiliseringsdag var søndag den 2. august.

Jeg opholdt mig om eftermiddagen i mit hus, som jeg var flyttet ind i for nogle dage siden. En husbestyrerinde havde boet der siden maj og passet en lille manufakturforretning, som var påbegyndt i ejendommen.

Ved aftenstid gik jeg hen til min broder og moder, som boede i den anden ende af byen, og hvor de fleste af mine ejendele befandt sig. Vi havde et par år boet sammen. Mit værværksted befandt sig også endnu i min broders ejendom. Min moder lå syg af galdebetændelse og havde det ikke godt. Så skånsomt som muligt meddelte jeg hende, at jeg var indkaldt til soldatertjeneste, men at turen foreløbig gik til Åbenrå.

Min broder var blevet kasseret på sessionen, så

han mente, at han var i alt fald fri for militærtjenesten. Han havde to kongerigske svende, af hvilke den ene lige havde modtaget udvisningsordre af de tyske myndigheder. Jeg tror iøvrigt, at de rejste begge to for at slippe over, inden grænsen blev spærret. Jeg satte mig til skrivebordet for at bringe mine sager i orden, således at min broder kunne ordne tingene for mig. Det var meget ubelejligt, at jeg modtog indkaldelsesordre netop på det tidspunkt. Jeg havde penge til gode hist og her, havde gæld andre steder, og stod netop i begreb med at få mine pengeforhold ordnede gennem et lån. Hvis ikke det gik i orden, ville vekslere forfalde til betaling i løbet af august måned.

Min broder var en tur i byen og kom og fortalte om den uro, der var blandt byens folk. Der var sent på aftenen opslået plakater, ifølge hvilke også landstormen af første opbud, altså de gamle reservesoldater fra 39—45 år skulle møde straks. Denne indkaldelse af landstormen gjaldt iøvrigt kun for grænsedistrikterne.

Efter at jeg havde ordnet mine sager og talt med min broder om tingene, tog jeg afsked med ham og moder og gik hjem til mig selv for at sove et par timer. Jeg skulle med første småbanetog søndag morgen til Åbenrå, vistnok kl. 6. Søvn fik jeg dog ikke, dertil var mit sind for ophidset.

Da jeg omkring ved kl. 2 gik gennem byen, så jeg en brændende lygte hænge på et søm ved plakaten på gæstgivergården. Vor tjenstivrige kommune-

forstander gjorde sandelig sin pligt og lidt til. På en balkon stod en kone og græd i denne nattetime. Hendes mand skulle også afsted næste morgen.

Vi var en snes mand fra Bovrup, som tog med første morgentog til Åbenrå. Da vi først sad i toget, steg humøret adskillige grader, og det var ret drøje vittigheder, som fløj fra mund til mund. Vittighederne gik ud over tyskerne, og det par hjemmetyskere, som befandt sig iblandt os, måtte tage imod skoserne uden at turde kny. I Åbenrå tog vi alle ind på gæstgivergården på Storetorv. Den ejedes dengang af en Knud Andersen, som var fra Varnæs sogn. Gæstgiverens kone tog mod os med tårer i øjnene, idet hun sagde: »I dag er der mange sørgehuse i Sønderjylland.«

På vejen fra banegården til gæstgivergården var der et par mænd fra Gråsten, som begyndte at synge. De var ikke ædru. Disse to blev straks dysset ned af os andre, idet det blev betydet dem, at hvis de ikke holdt kæft med deres skrålen, vankede der en på torsken.

I arresten bag rådhuset var alle mandlige danske beboere fra Barsø anbragt. Vi var henne hos dem og talte med den gennem de tilgitrede vinduer. Vi blev så indklædte oppe i rådhusalen og fik udleveret gevær og patroner. 25 mand, deriblandt jeg, blev straks sendt hen på »Stadt Hamburg«, der hvor isenkræmmer Lor. Hansens forretning nu er, hvor vi fik mad. Der blev spurgt efter underofficererne. Dem fandtes der ingen af. Så spurgte man

efter »Gefreitere«, underkorporaler. Af dem var der i overtal.

Under anførsel af en underkorporal sendtes så et vagthold på 12 mand til Varnæshoved og et til Kalø. Jeg kom med holdet til Varnæs. Omkring ved tretiden om eftermiddagen stod vi af toget ved Varnæs station. Der trak netop en tordenbyge over, og det skylregnede, så vi sprang hen til rejsestalden. Folk, som så os, blev yderst forbavsede, da de så os storme ud af toget. Da vi havde jægerchakoer på hovedet og feltgrå våbenfrakker, lignede vi ikke de kendte prøjsiske soldater, og enkelte troede, at fjenden allerede var i landet. Jeg fik fat i en dreng og sendte bud hjem, at jeg var kommet med et vagthold til Varnæshoved, og bad min broder sende mig et uldtæppe.

Da vi gik gennem Varnæs by, kom M. Mathiesens kone løbende tværs over toften og faldt sin mand om halsen. Hun havde taget afsked med ham om morgenen og mente, han nu var på vej til fronten. Hun var nu strålende lykkelig ved at gense ham.

Da vi nåede ud i nærheden af Varnæshoved, traf vi Jes Thomsen og hans nabo. Vi råbte til Jes Thomsen på afstand på tysk for at narre ham, om han havde kvarter til 13 mand »mit Verpflegung«. Jes tabte piben af forskrækkelse, men da vi nåede hen til ham, klarede hans ansigt op til et stort smil. »Nåh« sagde han, »er det sådanne folk, så kom kun med.«

Vi var sendt afsted til Varnæshoved med forseglede ordre, og da underkorporalen åbnede det forseglede brev, stod der i det, at vi var udsendt med forplejningspenge for ti dage, og forplejningen kunne vi købe i »Die Ortschaft Warnitz«.

Vi havde imidlertid ikke fået en øre udbetalt i forplejning, kun 6, henholdsvis 7 mark for underkorporalerne, i lønning indtil 11. august. Kompagniets kommando i Åbenrå anede faktisk ikke selv, hvad der stod i brevet.

Vi spiste æggepandekage hos Jes Thomsen de første to dage på kredit, og da vi tredie dagen ikke længere ville spise æggepandekage, måtte manden hugge hovedet af nogle hanekyllinger.

Vi stillede en dobbeltpost ude på Varnæshoved, så hver mand kom på vagt to gange i døgnnet, det var ikke anstrengende. Resten af tiden lå vi i halmen i Jes Thomsens lade eller drev omkring. Søndag aften og hver aften senere havde vi besøg af familie og venner, som bragte os tobak og cigarer, og hvad vi ellers manglede. Der var kun en iblandt, som var tysktalende, en teglværksarbejder fra Gråsten. Ham havde jeg til makker. Han forstod dog godt dansk. Han faldt under krigen, og hans enke har siden været jordemoder i Gråsten. Den første nat, vi lå derude, øsregnede det, og da jeg og nævnte makker gik på vagt kl. 5 om morgenen, krøb vi ind i en halmstak, hvor vi lå og røg cigarer. Vore kammerater havde i nattens løb lavet en hule i halmstakken, hvor vi kunne ligge tørt og

godt. Mens vi ligger og pråter, siger den tyske teglværksarbejder til mig: »Der er nogen derude.«

Jeg stak hovedet ud og opdagede en officer til hest ledsaget af en ordonnans. Jeg tænkte, at nu var den vist gruelig gal, sådan som vi forrettede vagttjenesten. Som underkorporal måtte jeg påtage mig at aflevere en melding til den tyske reserve-løjtnant, som det viste sig han var. Han var i en ynkelig forfatning og lignede en druknet mus.

Jeg ventede på reprimanden. Den udeblev. I stedet for roste løjtnanten mig for udvist konduite, idet jeg havde forstået at dække mig for fjenden. Netop sådan var det rigtigt. Nede ved Blans strand havde han truffet et par »dämliche Kerls«, som havde stillet sig ude ved stranden, så at alle kunne se dem. »Nej« sagde han, »i krigen gælder det om at søge dækning og ikke frivilligt stille sig hen som skive for fjenden.« Jeg lo indvendig, da løjtnanten og hans ordonnans drog videre. Efter nogle dages forløb blev vi afløste og kom tilbage til Åbenrå.

Næste dag fik jeg kvarter anvist hos købmand Hans Ries, Nørreport, hvor jeg logerede sammen med tandlæge Schmidt fra Gråsten. Vi havde det udmærket her og blev optaget i familien. Var vi på vagt, gik vi hjem at spise i vort kvarter. En dag, jeg kom hjem og hængte mit gevær på en knag i forstuen, mødte jeg H. P. Hanssen og Hans Ries. H. P. Hanssen bemærkede da spøgende, at sålænge vi havde sådanne soldater her, var byen i gode hænder.

De tyske borgere i Åbenrå var noget misfornøjede med os. En dag hørte jeg et par Åbenrå-borgere stå og tale sammen på gaden. Den ene sagde på godt Åbenrå-dansk: »Er det ikke en skam at have disse dansktalende soldater gående her i byen? Man skulle f. g. m. tro, at vi havde dansk militær her i Åbenrå i stedet for tysk.«

Inden udgangen af september var vi alle borte fra Åbenrå på nogle enkelte »garnisonsdienstfähige« nær. Den lynkrig, nogle tyskere forestillede sig, blev der ikke noget af.

Jeg indrømmer, at vi danske, der udgjorde så at sige hele kompagniets mandskab, optrådte på en måde, der var ganske i modstrid med reglementet. Vor militære holdning var en mellemting mellem civil og militær. Vi indtog ingen retstilling, når vi talte med befalingsmændene, men vi optrådte høfligt. Vi talte dansk på skrivestuen og til de befalingsmænd, som forstod dansk.

Jeg har efter krigen hørt en legende om, at jeg over for et spørgsmål til mig, om jeg var dansk eller tysk, skulle have svaret, at jeg var dansk. Dette er ikke rigtigt, et sådant spørgsmål er aldrig under hele krigen stillet mig.

Men vi var en dag nogle stykker inde på skrivestuen, og en af skriverne, en sergent, hvis navn jeg ikke ønsker at nævne, opfordrede os til at tale tysk, hvilket vi nægtede. En af os, det var Hans Lorenzen, Gråsten, der den 11. juli 1920 talte som ordfører for arbejdergruppen inden for Vælgerforenin-

gen ved kongemødet på Dybbøl, bebrejdede ham hans opførsel og hævdede vor ret til at benytte det danske sprog også i tjenesten. Stabssergenten (Feldwebelen), der var til stede og forstod dansk, sagde ikke noget. Vi lagde heller ikke skjul på, at tyskerne efter vor mening ville tabe krigen.

Den 31. august fik 25 mand af kompagniet ordre til ufortøvet at stille ved »Hotel Danmark«, hvor skriver- og vagtstuen var. Jeg var blandt de 25.

Der blev så meddelt os, at vi skulle gøre os færdige til at afgå sydpå med toget om et par timer. Hans Lorenzen, Gråsten, skældte stabssergenten postassistent Witting, Gråsten, ud. Det var dog vist uberettiget. Det viste sig, at vel var det meningen, at de værste danskere skulle flyttes bort fra kompagniet (efter ønske fra de indflydelsesrige tyskere i Åbenrå), men stabssergenten havde benyttet sig af lejligheden til at skille sig af med flere uønskede personer, bl. a. en degraderet sergent, tysker, en berliner fra Gråsten samt et par hjemmetyskere. I flere tilfælde forvekslede man navnene.

Vi var inden afrejsen henne hos fru Andresen på »Folkehjem« for at tage afsked, og hun beværtede os gratis med kaffe. Jeg var henne på »Hejmdals« kontor for at tage afsked, og jeg gav redaktør Kr. Refslund Thomsen løfte om at sende feltbreve til »Hejmdal«, hvilket jeg siden under hele krigen gjorde.

Vi kom til en bataillon i omegnen af Kiel. Vor

ny kompagnifører, der hed Hauptmann Reese, sagde til os, at vi var forflyttet på grund af vort danske sindelag, men også fra hans side fik vi en meget nobel behandling, den tid vi var ved dette kompagni.

Fra Kiel gik rejsen til Altona, hvor det viste sig, at man manglede geværer. Vi måtte afgive vore geværer til en afdeling landstormsmænd, og når vi skulle på vagt, måtte vi låne geværer. I Altona blev vi alle skrevet felttjenstduelige. Vi var nu kun fem danske i afdelingen: tandlæge Schmidt, Gråsten, gårdejer Mathias Mathiesen og Andr. Nikolaisen, Tråsbøl samt J. Petersen, Hokkerup og mig. (Tandlæge Schmidt blev iøvrigt snart hjemsendt, men senere genindkaldt).

En kort tid kom vi igen tilbage til Kiel. Her traf jeg en 78-årig landmand, Maschmann, der boede i et af de gamle holstenske røghuse i en forstad til Kiel, egentlig en gammel gård, men jorderne var nu solgt fra til byggegrunde. Det var interessant at tale med denne gamle mand. Hans fader havde været dansk soldat og med i slaget ved Sehested 1813. Maschmann nærede danske sympatier. Han mente, at de havde haft det mindst lige så godt under dansk styre, og hans omkvæd var altid: Havde vi ikke haft Treårskrigen 1848–50, så havde vi heller ikke fået 1864 og 1870 og nu denne verdenskrig, et interessant synspunkt at møde hos en mand, der var født og opvokset i en forstad til Kiel.

Onsdag den 25. november afgik vor bataillon til

Frankrig. Gennem Vesttyskland og Belgien nåede vi den 28. november fæstningen Lille, men allerede i Aachen havde vi begyndt at møde lazarettog, der altid kørte forbi med nedrullede gardiner.

I Lille erfarede vi, at den nærmeste front nu kun var en halv snes km borte.

Hen på morgenstunden blev vi indkvarteret i et kapel. Jeg var nu tildelt køkkentjenesten, men vore køkkengrejer var endnu ikke kommet, så det var vanskeligt at få lavet mad. Vi blev dog kun to dage her, idet vor bataillon rykkede ud til fronten mellem Lille og Armentières. Vort kompagni fik en ret fremskudt stilling i anden linje og havde kvarter i Fort Premesques. Her var vi stærkt udsat for fjendtlig artilleriild, men havde ellers et efter forholdene udmærket nattekvarter i kassematterne. I dette fort tilbragte vi vor første jul under den årelange krig.

Fra stillingen ved fronten foran Lille flyttede vi i foråret 1915 ind i selve fæstningen Lille, hvor vi havde en god tid. Senere i 1916 blev jeg forflyttet til en armeringsbataillon, hvor jeg gjorde tjeneste som underofficer, bl. a. i Champagne og i »Præsteskoven«. Det var nok fronttjeneste, men dog uden våben. Kun befalingsmænd bar som tegn på værdigheden en sabel.

Der er imidlertid skrevet så meget om krigen, at jeg vil se bort herfra og lade det blive ved et enkelt feltbrev fra min første jul i Fort Premesques (se bagest i bogen).

Den 14. november 1918 i dagningen steg jeg på Flensborg banegård ind i toget, som gik mod nord. I en sen nattetime var jeg kommet hertil på min flugt fra fronten. Jeg havde ikke kunnet sove i de få timer af natten, der var tilbage. I »Borgerforeningen«, dette gamle danske samlingssted, var der militært massekvarter. Her spiste jeg et tarveligt måltid af stuede kartofler, der syntes mig en herret.

Snart kørte toget nordpå, mens en tæt tåge spærrede for udsigten fra kupévinduet. Her sad jeg med en følelse, som ikke kan beskrives. Bag mig lå fire lange, onde år. Endnu klang skuddene fra den tyske revolution i mine ører. For kun godt et døgn siden peb geværkuglerne mig omkring ørerne på banegården i Hannover.

Det var, som et forfærdeligt vejr var trukket over, som en mørk sky lå bag mig, og foran mig klarede det op til solskin. Hjemmet, det kære, både i snævrere og videre forstand, lå i synskredsen, og jeg ilede det i møde. Sønderjylland, længslernes, drømmenes land. Atter var jeg hjemme, krigen var forbi.

Og som jeg kørte mellem Hjordkær og Rødekro brød solen med et gennem tågen, og jeg så ud over Sønderjylland. Da duggedes mine øjne, tårerne randt ned over mine kinder.

Jeg tænkte ikke på, hvad jeg nu skulle begynde på, hvilke livskår jeg nu gik ind til. Jeg tænkte kun på dette ene: Krigen var endt. Jeg var hjemme.

Genforeningen i vente

I Åbenrå tog jeg først ind på »Folkehjem«. Fru Sofie Andersen var i travl virksomhed, men hendes ansigt strålede af glæde. Først denne morgen havde de sidste tyske soldater forladt »Folkehjem«, som gennem fire år havde tjent som kaserne. Nu var rengøringskoner i færd med at skrubbe. Malermester Herløv Møller var mødt for at pynte lidt op på salen, hvor Vælgerforeningen havde planlagt at holde møde lørdag og søndag den 16. og 17. november.

Møller så bleg og udtæret ud. Denne jævne borger havde været på smalkost gennem længere tid. Men også hans ansigt strålede af glæde og forventning.

»Nu bliver vi danske«, sagde han, idet han rakte mig sin hånd. »I overmorgen har vi møde i Vælgerforeningens tilsynsråd«, fortalte han. »Da vil vi fremsætte vort krav om folkeafstemning.« Møller var selv medlem af tilsynsrådet, de danske sønderjydere folkevalgte repræsentation.

Sådan modtog jeg straks ved min ankomst til Sønderjylland indbydelse til at møde til forhandling om vor fremtid. Lige sat min fod på hjemlandets jord var jeg straks inde i det nationale arbejde, et arbejde der lagde beslag på min tid og mine evner gennem flere år.

Jeg var den eneste af den sønderjyske småkårsstands repræsentanter, som straks blev sendt ud i

første linie, og jeg måtte tage det arbejde op, der lå for, og røgte dagens gerning. Efter mit besøg på »Folkehjem« besøgte jeg min ven, frimenighedspræst Knud Rosendahl. Han morede sig over at se mig som »revolutionsmand« med en rød klud i knaphullet som tegn på, at jeg hørte til revolutionspartiet. Hvis ikke jeg havde båret dette tegn, ville jeg ikke have fået fri passage på hjemrejsen.

Ud på eftermiddagen nåede jeg min broders hjem, hvor jeg agtede at tage ophold. Min broder og hans kone var lige kommet op efter spansk syge.

Tredie dagen efter min hjemkomst tog jeg til mødet i Åbenrå. Langt de fleste af rådets medlemmer var kommet til stede. Blandt de enkelte, som endnu savnedes, var redaktør Christiansen i Flensborg. De fleste af rådets medlemmer havde ikke deltaget i krigen, da de var over den værnepligtige alder.

For dem, der ikke kunne møde, var stedfortræderen evt. tilkaldt. Også min stedfortræder, Møller L. P. Alnor, Varnæs, deltog i mødet, da bestyrelsen ikke havde haft kendskab til min hjemkomst. Hvis ikke jeg husker fejl, var advokat Ravn i Flensborg Christiansens stedfortræder. I hvert fald deltog Ravn i mødet den 16. november.

Tilsynsrådet bestod foruden bestyrelsen, rigsdagsmændene og æresmedlemmer, af 50 valgte repræsentanter, nemlig 20 for Haderslev amt, 12 for Sønderborg amt, 8 for Åbenrå amt, 4 for Flensborg amt og 6 for Tønder amt. Denne repræsentation svarede nogenlunde til danskhedens talmæssige

fordeling i de forskellige amter. Muligvis var Åbenrå det amt, der i forhold til valgresultaterne i 1912 og 1913 var svagest repræsenteret i rådet. Det samlede tilsynsråd talte henved 60 stemmeberettigede medlemmer. Dertil kom pressens repræsentation, en mand for hvert af de 4 danske blade i Sønderjylland, som havde sæde, men ingen stemme i rådet.

Hele lørdagen den 16. november drøftede tilsynsrådet den foreliggende situation. Denne dag er uden sammenligning den vigtigste dag i mit liv. Nu skulle der tages stilling til en genforening med vort moderland og krav om en folkeafstemning fremsættes. Der var aldeles ingen tvivl om, at så godt som hele den sønderjyske befolkning nærde ønske om at blive genforenet med det danske folk, komme til at dele både onde og gode kår med dette folk.

For mig er der ingen tvivl om, at hvis Danmark på daværende tidspunkt havde grebet til våben og havde besat Sønderjylland ned til Ejderen, eller evt. Slien, så ville befolkningen i Sydslesvig ikke have haft noget imod at komme under den danske stat. Jeg talte under min hjemrejse fra fronten med en ældre sergent fra Slesvig by. Han spurgte mig, om jeg mente, hele Slesvig nu kom til Danmark. Jeg svarede, at dette godt kunne tænkes. »Ja« sagde manden, »det vil måske være det bedste. Rigtignok kan jeg ikke tale dansk eller læse og skrive dansk, men for Tyskland tegner fremtiden sig mørk. Vi har før været danske, hvorfor kan vi ikke atter

blive det.« Sådan var stemningen, ikke blot i Sydslesvig, men i hele Tyskland. »Wir sind belogen und betrogen«, hed det overalt.

Der var dog en del af befolkningen, som havde tro på et nyt Tyskland. Det var revolutionens mænd, socialdemokraterne. Disse havde ikke noget imod, at Sønderjylland kom til Danmark, men en ikke lille fløj af socialdemokraterne ville have modsat sig, at Sydslesvig og Flensborg blev annekterede uden folkeafstemning. De såkaldte »uafhængige« socialdemokrater ønskede en forening med Danmark, og de stemte i 1920 for Danmark ved afstemningen i II. zone.

Selv var jeg dengang af den mening, at om kort tid ville danske soldater besætte hele Sønderjylland ned til Ejderen, og en genforening med Danmark således blive fuldbyrdet.

Men endnu inden jeg den 16. november tog til Åbenrå for at deltage i Vælgerforeningens tilsynsrådsmøde, havde jeg nærmere tænkt over sagen, som jo helt naturligt optog så at sige alle mine tanker. Jeg begyndte at forstå, at genforeningen var forbundet med visse spørgsmål, som skulle løses på en eller anden måde.

Under hele vor kamp for bevarelsen af danskheden i Sønderjylland havde vi indtaget det standpunkt, at sandhed, ret og frihed burde være vort løsen, og tvang under enhver form burde forkastes.

Man blev på mødet hurtigt enig om, at man burde rejse krav om en folkeafstemning i henhold

til Pragerfredens § 5. Kravet var stillet allerede af H. P. Hanssen i Berlin.

Søndag den 17. november var der indkaldt til offentligt folkemøde på »Folkehjem«, og det var meningen, at H. P. Hanssen på dette møde skulle proklamere Sønderjyllands genforening med Danmark under de former, som tilsynsrådet var blevet enigt om.

At H. P. Hanssen allerede på det tidspunkt gik med en erklæring fra den tyske regering i lommen, vidste kun enkelte indviede. Den 14. om aftenen havde han i Berlin fået erklæringen fra den tyske udenrigsminister dr. Solf. Det samlede tilsynsråd fik først besked om erklæringen den 17. om morgenen, efter at vi var igennem drøftelserne. Imidlertid havde H. P. Hanssen handlet klogt og fremsynet ved at gå frem på den måde.

Mødet den 17. november var ikke en »revolutionær«, men en stilfærdig tilkendegivelse af den sønderjyske befolknings sindelag, men samtidig en bestemt og urokkelig tilkendegivelse af befolkningens uforanderlige ønske.

Selv over for det Tyskland, der havde øvet så megen vold og uret mod den danske befolkning i Sønderjylland, optrådte man på mødet den 17. november loyalt og besindigt. Herved blev der skabt et grundlag for Sønderjyllands genforening med moderlandet, som vel ikke mindst under den anden verdenskrig har vist sig at være værdifuldt.

Der var så godt som enighed om, at den på-

tænkte grænse bedst muligt burde falde sammen med sprog- og sindelagsgrænsen. Syd for grænsen lå den gamle danske by Flensborg, som endnu indtil ca. 1880 regnedes med til Sønderjyllands danske købstæder, men som ved de sidste valg forud for 1914 kun havde mønstret et forsvindende fåtal af danske stemmer. Tyskheden i Flensborg var blevet øget ved en stærk indvandring sydfra, men på den anden side måtte man jo også erkende, at danskheden i Flensborg for en del opretholdtes ved indvandring nordfra, fra den dansktalende del af Sønderjylland. På den anden side lå Tønder by og flækken Højer som et par tyske enklaver nord for den påtænkte afstemningsgrænse.

Fra Frøslev til Rudbøl gik grænsen gennem et næsten folketomt strøg, Vidålavningen, og her havde i mange år grænsen mellem Nordslesvig og det såkaldte Mellemslesvig ligget. Det danske kulturarbejde standsede ved denne grænse, når man undtager Flensborg by og nærmeste omegn. Der fandtes små danske sprogøer syd for denne grænse, hvor det danske folkemål endnu taltes.

N. J. Gotthardsen talte for en grænse ved Søholm å. Mens han af praktiske grunde var rede til at »opgive« Flensborg by, mente han, at der i det tyndt befolkede område mellem Vidåen og Søholm å lå en åben arbejdsmark for dansk kultur, så det ville være muligt i løbet af nogle få år at genoplive det danske sprog og folkeliv i dette område.

H. Jepsen Christensen, senere landstingsmand, ud-

talte sig for noget lignende. De var optaget af tanken om at bevare en arbejdsmark for dansk kulturarbejde på gammelt dansk folkeområde.

Vi regnede på daværende tidspunkt (november 1918) med, at genforeningen ville finde sted i nær fremtid, i alt fald »inden skoven blev grøn«.

Peter Kaad fra Als, der som så mange andre havde mistet en søn i krigen, gav udtryk for håbet om, at vi ville være danske inden jul.

Realpolitikeren H. P. Hanssen udtalte hertil, at der var mange formaliteter, som skulle ordnes først, da sagen skulle behandles på selve fredskonferencen i Paris. Efter hans mening kunne vi godt nå et godt stykke ind i sommeren, inden »den store dag« oprandt. Ingen troede dog dengang, at genforeningen skulle trække ud et helt år længere. Meget kunne have været vundet, hvis genforeningen kunne have fundet sted i begyndelsen af 1919.

Peter Kaad sagde da også efter H. P. Hanssens redegørelse for de nærmere omstændigheder ved genforeningen: »Kan vi da ikke blive besat straks?«

Denne tankegang var slet ikke så absurd. H. P. Hanssen og de to landdagsmænd havde i oktober i Berlin en tid drøftet denne tanke, men senere taget afstand fra den, vel nok efter at den danske regering den 23. oktober for første gang officielt havde taget stilling til tanken om en genforening af Sønderjylland med Danmark.

H. P. Hanssen sagde da også om formiddagen den 17. november, at vi ikke måtte regne med, at

danske tropper besatte Sønderjylland, da et sådant skridt betød, at Danmark og Tyskland kom i gensidig krigstilstand. En sådan optræden fra Danmarks side ville ikke alene skabe bitterhed blandt tyskerne, men ville sandsynligvis heller ikke gøre noget fordelagtigt indtryk på de allierede.

Det offentlige folkemøde på »Folkehjem« var ansat til kl. 12, og i løbet af formiddagen strømmede mænd og kvinder til i store skarer.

Lige inden kl. 12 sattes spørgsmålet om afstemningsområdet til afstemning inden for tilsynsrådet. Mod forventning blev den af flertallet foreslåede grænse for afstemningsområdet enstemmigt vedtaget. Kun to medlemmer, advokat Ravn, Flensborg, og gårdejer Budach, Jaruplund, Sydslesvig, tog et lille forbehold.

Det var et sært bevæget øjeblik, da denne afstemning fandt sted. Jeg glemmer det aldrig. Mange øjne duggedes af tårer. Nu var fra sønderjydernes side kravet rejst om opfyldelsen af løftet i Pragfredens § 5, et krav, der kort efter skulle få stormende tilslutning fra den tusindtallige folkemængde, der var forsamlet i og uden for Folkehjem.

Trods den sene efterårsdag var folk fra alle egne af Sønderjylland strømmet til Åbenrå. Mange mænd bar endnu den tyske soldateruniform. Nogle, der lå angrebet af spansk syge, stod op og tog til møde. En kone i Mjøl's i Rise sogn var syg og sengeliggende, havde været det i længere tid og var det senere i årevis, men den 17. november stod hun op og

tog til mødet i Åbenrå. Et par år senere sagde hun til mig: »Det var den største dag i mit liv.« Folk var så optaget af det store, der forestod, at sjælens vilje var i stand til at sejre over alle legemets skrøbeligheder.

Salen på Folkehjem var stuvende fuld af mennesker, udenfor stod folkeskaren, hoved ved hoved, over hele haven og langt ud på gaden. Jeg skal ikke dvæle ved talerne, der blev holdt, heller ikke ved det kendte mellem spil, da en tysk militærflyver dukkede op på balkonen med et blad fra Noske og fremsatte sin meddelelse på sønderjysk mål.

Mødet forløb i største ro og skønneste harmoni. Den tyske militærflyvers optræden skete heldigvis også på en sådan måde, at den ikke gjorde noget skår i glæden. Tværtimod vakte hans udtalelse om, at Noske ikke ønskede de tyske militærmyndigheders indgriben, selv om man i forsamlingen hejste Dannebrog, hos mange vild begejstring. Nogle råbte: »Op med Dannebrog«. Dannebrog blev dog ikke hejst den dag. Men forsamlingen sang de danske sange med en kraft, så tonerne klang ud over byen i den stille, disede novemberdag, hvor solstrejf lyste over tagene. Sangens toner var at ligne ved vårlærkens triller ved kyndelmissetide, som bebuder sommeren, der skal komme.

Jeg tog hjem fra mødet med dampskibet fra Åbenrå til Sønderborg som lagde til ved Varnæs vig. Skibet var overfyldt med glade alsinger og Sundeved-boer, som sang ustandseligt.

Men der var også mangt et bevæget møde mellem deltagere i dette store stævne. Jeg mødte således på Folkehjems trappe enken efter min bedste ven, som blev i Rusland. Hun trykkede min hånd, hendes øjne lyste med en forklaret glans. »Nu nåede vi vore ønskers mål« sagde hun, »men store og tunge ofre har vi bragt.« Ingen af os formåede at sige mere. Jeg havde en klump i halsen, og mine øjne løb i vand.

Et par dage senere samledes tilsynsrådet atter. Der skulle skaffes midler til agitationsudgifter, tryksager m. m. til den forventede snarlige afstemning. Der nedsattes udvalg til at træffe ordning vedrørende skolespørgsmålet, kirkespørgsmålet, sociale og økonomiske spørgsmål. Jeg var som nævnt indvalgt i det foreløbige udvalg til at forberede den økonomiske forening med moderlandet. Det vedtoges, at det endelige udvalg skulle bestå af 15 medlemmer, deraf 4 repræsentanter for pengeinstituter, 4 for landbruget, 2 for handel, 2 for håndværk og to for industri + formanden.

Landbruget havde sine faglige sammenslutninger, nemlig landboforeningerne, men de øvrige erhverv havde kun enkelte lokale foreninger, der endog oftest kun var selskabelige foreninger. Landbrugsorganisationen kunne altså nemt ved deres bestyrelser vælge deres medlemmer til det økonomiske udvalg.

De danske pengeinstituter havde også nemt ved at vælge deres repræsentanter.

For håndværkerne var det vanskeligere i hast at få valgt repræsentanter. Ikke desmindre fik jeg en forsamling af håndværkere fra hele landsdelen sammenkaldt, som på et møde først i december valgte to repræsentanter, nemlig foruden mig, som blev enstemmigt foreslået, smødemester Frederik Christensen fra Haderslev. Christensen var tillige formand for håndværkerforeningen i Haderslev, den betydeligste af de bestående lokale håndværkerforeninger. Det var en ret anselig forsamling, der valgte de to repræsentanter, der kom til at repræsentere både by og land.

Samme dag valgtes to repræsentanter for den sønderjyske industri. Der var kun mødt 4 mand for at vælge disse to, et tegn på, at der i egentlig forstand ikke fandtes nogen industri i Sønderjylland. Det var direktør Christensen på Slotsvandmøllen i Haderslev, der gennemtvang, at »industrien« blev ligeligt repræsenteret med håndværket.

En meget stor fejl var det efter min mening, at hverken husmandsstanden eller arbejderstanden blev repræsenteret i udvalget. Jeg tror dog, at håndværkets repræsentanter, bistået af Callø fra Rødding på en god måde varetog hele småkårsstandens interesser.

Som medlem af det økonomiske udvalg deltog jeg i løbet af 1918 og 1919 i en lang række møder. Foruden forslag til en ordning af realkrediten i Sønderjylland efter genforeningen var det særlig valutaordningen, der blev drøftet i udvalget.

Der blev ikke opnået enighed om en fælles udtalelse, men hvert erhverv fremsatte sin betænkning. Håndværkernes resolution afveg fra de øvrige erhvers resolutioner. Vi var på et større møde i Vojens bleven enige om en udtalelse, i hvilken det hed, at vi anså en simpel omregning fra mark til kroner efter dagskurs for den simpleste og den, der bedst tjente håndværkernes tarv. Dog var vi klar over, at der ikke burde tages hensyn til en enkelt befolkningsklasses ønsker alene, men til helhedens tarv. Vi ville meget fraråde en ordning, der begunstigede de besiddende klasser på de øvriges bekostning.

Om morgenen den 13. august 1919 mødte Callø og jeg uforberedte til et møde i Rigsdagens sønderjyske udvalg, hvori det økonomiske udvalg for Sønderjylland skulle fremsætte sin betænkning, hvorimod de øvrige deltagere havde været til en orientering aftenen før. Drøftelserne her havde sikkert ikke fundet H. P. Hanssens bifald, thi han foranledigede, at jeg temmelig uforberedt fik ordet på mødet, efter at Kloppenborg-Skrumsager og en til havde talt.

Min tale vil findes i det stenografiske referat. Efter mig fik Callø ordet. Han talte meget frisk og djærvt, som det passede til hans væsen, og hans tale gjorde synligt indtryk på ministrene og rigsdagsmedlemmerne.

Der er ingen tvivl om, at Callø og jeg kom til at krydse de planer, som var lagt dagen i forvejen,

og fra flere sider blev vi enten rost eller uglest for vor optræden.

Det skyldes Calløs indsats, at den sønderjyske lånekasse blev oprettet, til støtte for det sønderjyske småerhverv eller rettere den sønderjyske middelstand.

Efter lange forhandlinger og afbrydelser af mødet blev der først i en sen nattetime på Calløs foranledning vedtaget en flertalsbetænkning, hvortil sluttede sig landbrugets, håndværkernes, de fleste af pengeinstitutternes og måske en af handelens repræsentanter. Dette sidste møde fandt sted på »d' Angleterre«.

Da rigsdagens udvalg indbød os til frokost i rigsdagens restaurant, kom statsminister Zahle og bød mig armen. Min kollega, smedemester Christensen, blev ført til bords af forsvarsminister Munch. Dette kunne jo tyde på, at de to fremtrædende medlemmer af regeringen påskønnede, at vi ved vor resolutions affattelse og Calløs og min optræden havde bragt drøftelserne ind i baner, så der kunne øjnes et resultat. Der blev senere skumlet over, at netop jeg var blevet statsministerens bordfælle. Iøvrigt kan der ikke tillægges de to ministres optræden nogen som helst bagtanke. En af Venstres rigsdagsmænd sagde efter mødet til mig, at valutaspørgsmålet jo var vanskeligt, men at flere af sønderjyderne spændte buen for stramt, og at Calløs og mine udtalelser var egnede til at danne grundlaget for en løsning.

Det endelige resultat af valutaforhandlingerne blev, at der af den danske stat stillede 60 millioner kroner til rådighed for en regulering og 13 millioner til oprettelsen af en lånekasse for Sønderjylland. Disse 13 millioner er efter min mening de penge, der har gjort mest gavn.

Efter min mening var det offer, den danske stat bragte, ikke større end den med lethed kunne bære.

Hjælpekassen for håndværkerne

I begyndelsen af 1919 oprettedes der på foranledning af Vælgerforeningens tilsynsråd en »Hjælpekasse for håndværkere, husmænd og næringsdrivende«. Det var forholdsvis beskedne midler, der startedes med. De danske banker og sparekasser i Sønderjylland sammenskød et beløb, og Jærnfondens midler, ca. 100.000 mark, stillede til rådighed som udlån.

Det var særlig håndværkere, som vendte hjem fra krigen, og som måtte begynde på bar bund, der gjorde brug af hjælpekassen. Småkøbmænd optog ligeledes lån for at komme igang. Derimod fik den ikke så stor betydning for husmændene, idet disse i 1919 for størstedelen var afskåret fra at sætte deres ejendomme i fuld drift. Den faldende markkurs kom dem tilgode.

For håndværkerne var tiden omkring genforeningen meget vanskelig. De fleste kom hjem til et

værksted, som havde ligget stille i hele krigen. Andre, der en tid havde været hjemme, havde opbrugt hele deres lager af materialer, og det var oftest meget vanskeligt at skaffe ny materialer. Leve skulle de imidlertid, og det var derfor nødvendigt at skaffe håndværkerne arbejdsmuligheder. Det blev ved oprettelsen af »Nordslesvigs Hjælpekasse for Haandværkere, Næringsdrivende og Husmænd« vedtaget, at bestyrelsen skulle bestå af 9 medlemmer, af hvilke de tre direktører for hypotekbanken »Nordslesvigs Kreditforening« på forhånd indtrådte. Håndværkernes økonomiske udvalg valgte 3 medlemmer, bidragsyderne 2 medlemmer, og endelig skulle kreditforeningens tilsynsråd vælge en husmand ind i bestyrelsen.

Denne sidste blev dog aldrig valgt, af den grund, at husmændene gjorde så lidt brug af hjælpekassen. Bestyrelsen kom da til at bestå af »Nordslesvigs Kreditforenings« direktører Schmidt, Refslund Paulsen og Boysen, håndværkerne malermester A. P. Sørensen, Rødding, bagemester Th. Møller, Haderslev, væver Th. Kaufmann, Bovrup, og sparekassedirektørerne Aagaard, Haderslev og Callø, Rødding.

Kassens oprettelse vedtoges i et møde i Vælgerforeningens tilsynsråd den 30. december 1918. Der var stærk lånetrang blandt håndværkerne, og allerede i slutningen af februar 1919 var hjælpekassens midler opbrugt, så man i et møde i Vojens den 27. februar ansøgte Sønderjydsk Fond om en ga-

rantikapital på 300.000 kr., hvilket beløb beredvilligt blev stillet til rådighed.

Hjælpekassen gjorde i løbet af 1919 stor gavn og hjalp mange hjemvendte krigsdeltagere over den værste nød. Forholdene udviklede sig imidlertid sådan på grund af markens fortsatte fald, at der ikke blev brug for de 300.000 kr. fra Sønderjydske Fond.

Behandlingen af lånesagerne i hjælpekassen lagde i løbet af 1919 en del beslag på min tid. Det var særlig i vintermånederne besværligt at rejse fra Bovrup til Haderslev i uopvarmede og overfyldte kupeer, ja, en enkelt gang måtte jeg gå til fods fra Åbenrå til Haderslev, da Statsbanernes personale strejkede. Behandlingen af låneandragenderne skete sædvanligt ved Schmidt, Paulsen, Boysen, Sørensen, Møller og mig. Aagaard døde i løbet af 1919.

Jeg har mange skønne minder fra hjælpekassens udlånsvirksomhed. Såre mange lånere har udtrykt deres dybe taknemlighed over den hjælp, der blev ydet dem.

Min virksomhed ved hjælpekassen og inden for det økonomiske udvalg var skyld i, at jeg i 1920 blev konstitueret som repræsentant for »Jydske Husmandsforening«.

* * *

Den største og vigtigste sag, som i den bevægede tid mellem våbenstilstanden og genforeningen lagdes i mine hænder, var uden tvivl organisationen af

den sønderjyske håndværkerstand. Opgaven meldte sig helt naturligt, da det økonomiske udvalg skulle nedsættes, og da hjælpe-kassen skulle oprettes. Der var brug for tillidsmænd både til det ene og det andet. Vi blev hurtigt klar over, at der burde oprettes en ren faglig sammenslutning i lighed med landbrugernes.

Når enkelte har ment, at formålet var at forbedre håndværkernes indtægter, er det urigtigt. Der var på det tidspunkt i det hele taget ganske ugørligt at udarbejde prislistor. Derpå tænkte heller ingen. Der var ganske andre vitale interesser, som stod på spil.

Som allerede nævnt stod de fleste hjemvendte håndværkere uden arbejde, uden materialer, uden driftskapital til at foretage endog de allernødvendigste indkøb. Skulle de forhåndenværende brøst afhjælpes, var det nødvendigt, at man sluttede sig sammen for at løfte i flok. Helt naturligt så man hen til moderlandet for at tage dets faglige sammenslutninger som forbillede.

I de første dage af januar 1919 var jeg en tur i København, hvor jeg fra »Fællesrepræsentationen for Industri og Haandværk« fik oplysninger om danske organisationsformer.

Allerede søndag den 23. februar 1919 stiftedes på et møde på Folkehjem i Åbenrå en fællesorganisation for sønderjysk håndværk og industri. 29 håndværker- og industriforeninger med 1091 medlemmer var repræsenterede ved 34 deltagere. Des-

uden var 3 faglige mesterforeninger repræsenteret ved 3 delegerede. Disse 3 foreninger talte ca. 300 medlemmer.

Bestyrelsen kom til at bestå af smed Fr. Christensen og bager Møller, begge fra Haderslev, guldsmed Holger Hansen, Sønderborg, bygmester J. Enemark, Døstrup, Maler A. P. Sørensen, Røding, smed Fr. Wilkens, Bovlund, og mig.

Følgende love for »Fællesrepræsentationen for sønderjysk Haandværk og Industri« blev vedtaget:

§ 1.

For at fremme sønderjysk håndværk og industri og særlig varetage disse erhvervs interesser i overgangstiden danner håndværkerforeningen for Sønderjylland en fællesrepræsentation.

§ 2.

Enhver forening i Sønderjylland, hvis hovedmål er at virke for håndværkets eller industriens interesser, kan optages i fællesrepræsentationen. Indmeldelser sker skriftlig til sekretæren.

§ 3.

De enkelte foreninger er forpligtede til at bære deres andel af de udgifter, som opstår ved administrationen.

§ 4.

Alle vigtige afgørelser træffes på delegeretmøderne, til hvilke hver forening sender mindst en delegeret.

§ 5.

Forretningerne føres af en bestyrelse på 7 medlemmer, der vælges på et delegeretmøde for et tidsrum af 1 år. Bestyrelsen har fuldmagt til at handle selvstændigt i påtrængende tilfælde.

§ 6.

Fællesrepr. indgår efter genforeningen som et led i Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk.

Jeg valgtes enstemmigt til formand, Wilkens til næstformand og Sørensen til sekretær. Den 5. og 6. marts var vi tre sidstnævnte i København, hvor vi blev hjerteligt modtaget af bl. a. Johs. Pitzner, Jul. Wulff, bogbinder Olsen og flere andre håndværkere.

Som formand for denne sammenslutning mener jeg at have ydet et meget værdifuldt bidrag til genforeningen. I byer som Tønder, Højer og Løgumkloster lykkedes det at få oprettet håndværkerforeninger, der fik tilslutning af alle, både danske og tyske håndværkere og næringsdrivende, og vel at mærke var sammenslutningen rent dansk med dansk forretningsprog og dansk præg.

Det eneste sted, hvor der forblev en tysk eller rettere to tyske håndværkerforeninger ved siden af den nyoprettede danske, var mærkeligt nok Åbenrå. Dette skyldes efter min mening for en del, at der fandtes håndværkere her, som savnede forståelse for nødvendigheden af, at håndværkerstanden sammen med de få industridrivende sluttede sig sammen på demokratisk vis efter dansk mønster.

I Haderslev, hvor direktør Christensen søgte at spænde ben for os, gik sagen glat, takket være de to mestre, smedemester Fr. Christensen og bagermester Møller. Begge måtte iøvrigt betegnes som småmestre.

En episode fra Løgumkloster fortjener at optegnes. Her havde man et håndværkerlaug efter tysk mønster med tysk forretningsprog. De danske mestre var her i mindretal. Alligevel lykkedes det de danske håndværkere med vognfabrikant Madsen i spidsen at få vedtaget, at jeg skulle indbydes til et møde i Løgumkloster for at give oplysning om danske forhold.

Byens trommeslager og udråber gik omkring i gaderne og forkyndte, at den og den dag kom jeg til stede på »Stadt Hamburg« for at tale i håndværkernes laug. Forkyndelsen skete først på tysk, derefter oversatte udråberen det til dansk, men oversættelsen var så grundig, så han også oversatte mit navn »Kaufmann« til »købmand«.

Mødet resulterede i, at man vedtog at omdanne »Haandværkerlaug« til »Haandværker- og Industrieforening« og at tiltræde Fællesrepræsentationen for sønderjysk Haandværk og Industri. I Tønder var det især en smedemester Diederichsen, som gjorde et stort arbejde for sagen.

Organisationsarbejdet lagde megen beslag på min tid, og straks meldte der sig mange opgaver, hvis løsning var påtrængende nødvendige. Jeg måtte foretage utallige rejsør, ofte til København, idet vi søgte at få tilførsel af forskellige produkter fra Danmark, som til eks. benzin, petroleum, olie, lim m. m.

Det lykkedes også efter mange besværligheder at få sådanne varer tilført. Men håndværkerne måtte

tage varerne på kredit, da de ingen kroner havde at betale med. For at sagen kunne gå i orden har jeg til tider personligt måttet hæfte for beløb på henved 100.000 kr. Det kunne ikke undgås, at der opstod enkelte tab, men iøvrigt blev denne side af sagen heldigvis afviklet.

Vi havde inden for Fællesrepræsentationens bestyrelse beregnet os en lille fortjeneste på 2 % af omsætningen, som nærmest skulle lønne os for tids-spilde og dække rejseudgifter. Imidlertid blev der intet til løn for os. Jeg arbejdede i to år intensivt, uden at jeg fik nogen godtgørelse derfor. Selvfølgelig skulle rejseudgifter, porto og sligt betales. Men det var trods alt en dejlig tid. Man følte, at man gjorde et arbejde, der bidrog til at knytte Sønderjylland sammen med moderlandet, man tjente sit land og sit folk efter bedste evne.

Mit eget håndværk måtte jeg lade ligge. Det var iøvrigt så godt som umuligt at skaffe råmaterialer i mit fag i 1919. Som ugift kunne jeg stille mig helt til rådighed i den store sags tjeneste; for familiefædre ville det have været umuligt.

Overgangstidens styre

I tiden, der fulgte efter våbenstilstanden, rådede der halvvejs lovløse tilstande i Sønderjylland. I Tyskland blussede til tider borgerkrige op, og også Sønderjylland hjemsøgte af individer, der lod hånt

om lov og ret. Smugleri i større målestok, hamstring, ran og tyverier hørte til dagens orden.

Straks efter den 11. november 1918 havde arbejder- og soldaterråd overalt overtaget magten. Imidlertid lod man dog af praktiske hensyn de gamle myndigheder sidde og føre de administrative forretninger under de ny magthaveres kontrol.

Formanden for arbejder- og soldaterrådet i Åbenrå var en underofficer Melzer fra den i byen stationerede marineflyverafdeling.

Han var en forhenværende lærer, vistnok fra Mecklenburg. Han var ikke danskvenlig. Jeg mindes en samtale med ham, under hvilken han tilkendegav sin modvilje mod, at der blev afstået noget af Sønderjylland til Danmark. Danmark var et monarki, og den ny tyske republik var efter hans opfattelse langt at foretrække for sådan et lille »reaktionært« kongerige. Det var tydeligt nok, at han, skønt han var revolutionsmand, besad ikke så lidt af den almindelige tyske selvfølelse.

Et andet fremtrædende medlem af arbejder- og soldaterrådet var murer Ewald, en af de førende inden for det tyske socialdemokrati i Åbenrå. Han var udpræget internationalist, kom dog siden ikke til at spille nogen fremtrædende rolle inden for det socialdemokratiske parti efter genforeningen. Han har vist altid sluttet sig til det tyske mindretal, omend han tog stærk afstand fra den national-socialistiske idé.

Arbejder- og soldaterrådet repræsenterede kun hæren og arbejderne i byen.

Som en repræsentation for landbefolkningen anordnede den ny tyske regering, at der overalt i hver kreds (amt) skulle vælges et bonderåd. Dette bonderåd skulle bestå af 6 medlemmer, af hvilke 3 medlemmer skulle vælges af jordejerne, de øvrige tre af de landboere, der ikke var grundejere. Folk, der kun ejede hus og have, regnedes ikke for grundejere.

Vælgerforeningens tilsynsråd, som i tiden mellem våbentilstanden og genforeningen udgjorde en slags parlament for Sønderjylland, vedtog, at den danske befolkning skulle deltage i valgene af bonderåd, så disse kom til at bestå af danske medlemmer.

Bonderådet for Åbenrå amt valgtes i slutningen af november eller begyndelsen af december 1918 og kom til at bestå af 3 gårdejere, Falle Lilholdt, Løjt, Peter Clausen, Smedager og Hans Iversen, Svejrup, samt af arbejdsmand Hans Reimer, Bolderslev (senere i en lang årrække amtsrådsmedlem), pastor Andersen, Holbøl og mig; de tre sidste repræsenterede »proletariatet«. Således blev jeg altså medlem af revolutionsstyret.

Der skulle også vælges et »bonderåd« i hver landkommune. I Åbenrå amt var der dengang 78 kommuner, idet hver enkelt landsby, stor eller lille, efter tysk praksis udgjorde en kommune med en kommuneforstander og en kommunerepræsentation.

Kommunerepræsentationens magt og myndighed var dog meget begrænset, og kommuneforstanderens valg blev kun godkendt af de tyske myndigheder, når han ansås for at være en »loyal«, d. v. s. tysk-sindet mand.

Men det var bonderådsrepræsentanter fra disse 78 landkommuner, 2 fra hver kommune, en »bonde« og en »arbejder«, der engang sidst i november eller først i december 1918 mødtes i Åbenrå for at vælge et eksekutivudvalg, »ein Kreisvollzugsausschuß der Bauernräte.«

Som en illustration til forholdene dengang kan nævnes, at soldaterrådet med førnævnte overmath i den tyske marine, Melzer, som formand, havde foreslået at lade valget af et eksekutivudvalg foregå under bajonetterne, idet der skulle sendes en kommando hen i valglokalet for bl. a. at forhindre, at der blev talt dansk. Dette blev dog forhindret af formanden for arbejderrådet, Ewald.

I Åbenrå amt som i de øvrige amter inden for I. zone dannede den danske befolkning efter mødet på »Folkehjem« den 16. og 17. november 1918 så at sige en stat i staten, og det blev kun i byerne, at soldater- og arbejderrådene kunne udøve en vis myndighed. I landdistrikterne overtog den danske befolkning al lokal styre. Det var et led i disse bestræbelser, at man efter parolen fra Vælgerforeningens tilsynsråd valgte rent danske bonderåd. Bonderådernes eksekutivudvalg i Åbenrå kom ret hurtigt i skarp konflikt med soldater- og arbejder-

råd, idet vi inden for udvalget stillede os på det standpunkt, at vi kun ville aflevere slagtekvæg, korn og andre levnedsmidler til dækning af forbruget inden for amtet. Derimod nægtede vi at lade udskrive leverancer bestemt for egne og byer syd for Nordslesvig. Besætningerne var stærkt reducerede som følge af de stadige rekvisitioner gennem alle krigsår, og man måtte forstå landmændenes modvilje mod yderligere reduktion af besætningerne.

Forhandlingstonen mellem eksekutivudvalgets medlemmer og medlemmerne af soldater- og arbejdderråd var meget skarp. Vi holdt vore møder på Folkehjem, mens soldater- og arbejdderrådet havde kontor på anden sal i en ejendom i Ramsherred.

Jeg mindes et af de sidste sammenkomster, vi havde på dette »revolutionskontor«. Vi sad bænkedede omkring et uhøvlet fyrretræsbord. Midt på bordet lå en ladt revolver, og i krogene stod geværer med opplantede bajonetter. Nogle slag i bordet bevirkede, at revolveren havnede på gulvet. Vi røg en mængde cigarer, som et par af bonderådets medlemmer havde medbragt. Men ud over røgen fra cigarerne kom der ikke noget ud af forhandlingerne.

Kort efter blev bonderådets eksekutivudvalg, hvis formand gårdejer Falle Lildholdt var, opløst på foranledning af den tilforordnede hos den slesvig-holstenske regeringspræsident Adler. Et nyt udvalg blev ikke valgt. Forinden havde vi dog sat

igennem, at en kreaturhandler, Erik Jendresen i Felsted, blev indsat som tilforordnet på landråds-kontoret for at kontrollere kvæg- og kornudskrivningen.

Bonderådernes opgaver skulle bestå i en retfærdig håndhævelse af kvæg- og kornudskrivningen, tilsyn med, at jorden blev ordentlig udnyttet, samt at landarbejderne fik en ordentlig løn og gode boliger. Jeg tror ikke de lokale bonderåd noget steds tog sig af disse opgaver.

Soldater- og arbejderrådene skulle efter fredsslutningen i Versailles være opløste inden 1. marts 1920.

Trods det, at bonderådernes eksekutivudvalg blev ophævet på foranledning af regeringen i Slesvig, blev der, så vidt jeg ved, ikke i Åbenrå amt leveret kvæg eller korn sydpå.

Arbejderrådene i de sønderjyske byer mistede efterhånden deres magt og indflydelse, idet småkårsfolkene på landet og i byerne i stor udstrækning sluttede sig til den før krigen oprettede »Sønderjydsk Arbejderforening«.

Jeg var medlem af foreningen, deltog også i nogle af dens møder, men jeg havde nok at gøre som formand og leder af de sønderjyske håndværkeres store sammenslutning. Som formand for denne ny sammenslutning blev der efterhånden stillet mig flere og flere opgaver og stillet store krav til min arbejdssevne. Som så mange andre sønderjyder i denne tid udførte jeg dette betydelige arbejde uden

løn. Jeg fik blot rejsegodtgørelse og mine udlæg godtgjort. Ligeledes oppebar vi ingen dagpenge for møderne i Vælgerforeningens tilsynsråd, fik ej heller rejsegodtgørelse. Jeg nævner dette, for at efterslægten må forstå, hvilket uegennyttigt arbejde i den danske sags tjeneste mange sønderjyder udførte i genforeningstiden. Dette medførte, at kun få ubemidlede deltog i arbejdet. Vælgerforeningens tilsynsråd, den sønderjyske danskheds folkevalgte repræsentation, bestod næsten udelukkende af gårdere.

Jeg var i begyndelsen af 1919 det eneste medlem, der repræsenterede småkårsstanden i landdistrikterne, idet fisker H. C. Petersen i Blans (senere Gråsten) var sygemeldt, og hans stedfortræder var gård-ejer Christian Iversen, Langagergård i Ullerup sogn.

Jeg vil gentage, at det har haft uhyre stor national betydning, at den sønderjyske industri og det sønderjyske håndværk sluttede op og optog samarbejdet med dansk industri og håndværk. Trods det, at der efter genforeningen opstod vanskelige tider for det sønderjyske erhverv, har de sønderjyske håndværkere og næringsdrivende i al almindelighed holdt sig borte fra de bevægelser, der særlig opstod inden for landbrugets rækker.

Foruden arbejdet med at fuldføre organisationen inden for »Fællesrepræsentationen for sønderjysk Håndværk og Industri« blev en af de første opgaver at fremskaffe stærkt savnede materialer til håndværket. Således fik vi med stor møje gennem-

ført, at der blev tilført Sønderjylland benzin, petroleum og råolie til brug ikke blot for håndværket og industrien, men også for landbruget til tærskning og for de enkelte elektricitetsværker, som fandtes. Der fandtes ikke petroleum til belysning i Sønderjylland på dette tidspunkt, så det var meget kærkomment, at der gennem håndværkerforeningerne kunne fås petroleum til belysning. Jeg mindes, at der til afstemningsfesterne den 10. februar 1920 gennem mig blev fremskaffet petroleum til oplysning af lokalerne. Andre steder hjalp man sig med talg- eller stearinlys. Disse var imidlertid også vanskelige at fremskaffe.

I et tilfælde, hvor en kromand fik en stor dunk petroleum hos mig til den 10. februar, fik jeg aldrig betaling for denne. Endnu den 10. marts 1922 udestod et beløb på ialt ca. 4.000 kroner, dog var der her penge imellem (og størstedelen af de 4.000 kr.), som vedrørte salg af benzin, der af købmændene i Flensborg var solgt uden min tilladelse.

Vi måtte nemlig sætte os i forbindelse med en købmand, som havde tanke og emballage, men benzin kunne kun fås, når en købeseddel var stemplet af mig.

Der var truffet den ordning med den danske regering, at »Fællesrepræsentationen for sønderjysk Håndværk og Industri« overtog kontrollen med fordelingen og garantien for, at varerne ikke gik videre end til Sønderjylland, og under ingen omstændigheder til det endnu blokerede Tyskland.

Denne kontrolvirksomhed gav mig selvfølgelig meget arbejde, og min korrespondance var så stor, så man ingensinde på den lokale postekspedition havde oplevet noget lignende. Jeg må oplyse, at der ikke er sket een overtrædelse af blokadebestemmelserne.

I et tilfælde overtog den danske stat i april 1920 garantien for brændselsolie til elektricitetsværker for 40.000 kr. at levere gennem os. Det vil ses, at ikke blot et stort arbejde, men endnu større ansvar blev lagt på bestyrelsen for Fællesrepræsentationen for sønderjysk Håndværk og Industri og især på mig som formand. Den første sending varer fik vi i marts 1919 pr. skib til Åbenrå sammen med en ladning levnedsmidler til Åbenrå by.

Toldvæsnet i Åbenrå beslaglagde ladningen, og på en telefonisk henvendelse til den tyske regering indløb omgående følgende telegrafiske svar: »Skibsladningen til Kiel for at losses.«

Den tidligere nævnte formand for arbejderrådet, murer Ewald, truede nu regeringen i Slesvig med, at danskerne ville lave revolution i Åbenrå, hvis der ikke gaves tilladelse til at losse ladningen i Åbenrå havn. Så gav den tyske regering efter, men toldvæsnet tog benzinen i forvaring.

Da der imidlertid ingen plads var på toldboden, blev benzinen anbragt hos en karetmager i Åbenrå. Han udleverede raskvæk benzinen gennem vinduet uden at bryde plommen for døren. Levnedsmidlerne til Åbenrå blev straks frigivet, og efter at jeg to

gange havde været på regeringskontoret i Slesvig, blev benzinen frigivet officielt.

Som formand for håndværkernes sammenslutning fik jeg besøg af mange folk fra nord, ligesom jeg måtte foretage mange rejser til København.

I januar 1919 fik jeg besøg af to unge skolemænd, der ville oprette en håndværkerskole i Sønderjylland og søgte råd og bistand hos mig. Det var de to lærere fra Vallekilde højskole, Vilhelm Larsen og Gotfred Hansen, sidstnævnte senere forstander for Rens efterskole. Anledningen til deres rejse til Sønderjylland var den, at håndværkerafdelingen ved Vallekilde højskole skulle nedlægges. Gotfred Hansen var stærkt påvirket af direktør Møller-Jensen, København, som jeg også ofte var i forbindelse med.

Deres plan var »at grundlægge og skabe den personlige håndværkerskole, der sammen med højskolen og ligesom denne kunne blive en skole for livet og derved smelte sammen til en enhed i grundtanken med denne«.

Men de sønderjyske håndværkere var endnu ikke stærke nok til at rejse den rene håndværkerskole, men tanken blev ikke skrinlagt. Tyve år senere kunne håndværkerne rejse den smukke håndværkerskole i Sønderborg. Det skete dog her som så ofte, at den, der fra første færd havde været mest ivrig for denne skoles grundlæggelse, Gotfred Hansen, blev vraget som dens forstander til trods for, at håndværkerne holdt af ham. Staten havde imid-

lertid ydet så store tilskud til skolen, at den havde det afgørende ord at sige.

Den 1. september 1919 deltog jeg i det danske håndværkerstævne i Lemvig. På dette møde blev jeg valgt til medlem af bestyrelsen for Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk.

Kampen om grænsen

Der blev krævet nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd i august 1919, og hen på efteråret fandt valgene sted. Nyvalgene fandt sted efter nye regler. Antallet af rådsmedlemmer øgedes fra 50 til 64. Sønderjysk Arbejderforening opstillede også kandidater til valget, således, at der var tre lister at vælge imellem, nemlig: den nordslesvigske gruppe, Flensborg-gruppen og Sønderjysk Arbejderforening. Skønt jeg var medlem af denne sidste og billigede dens program, lod jeg mig opstille af den nordslesvigske gruppe, idet jeg havde været med til at forme denne gruppes valgprogram. Jeg mente heller ikke, at jeg som formand for håndværkernes organisation tjente deres sag ved at lade mig opstille af Sønderjysk Arbejderforening.

Egentlig ventede de fleste af flertalspartiet, at deres parti ville lide et stort valgnederlag. På den anden side håbede man på stor fremgang for arbejderpartiet. Det slog ikke til.

Vel vandt mindretallet så mange mandater, så

Flensborggruppen blev den største, men flertallet havde klaret valget over forventning. Arbejderpartiet fik kun valgt 6 medlemmer, således at mine anelser slog til, da jeg tog afstand fra at lade mig opstille på dette partis liste.

Mit valg på den nordslesvigske gruppes liste gik glat igennem. Nu blev de 6 mand fra arbejderpartiet tungen på vægtskålen. Det viste sig, at de sluttede stemte for at holde samme kurs som hidtil, så de gik sammen med den nordslesvigske gruppe.

Samtidig indtog de dog en mæglende stilling mellem de to store grupper, der stod lige stærke.

Efter dette valgresultat var stillingen klar for sønderjydernes vedkommende.

Af de 64 valgte medlemmer af tilsynsrådet var 55 fra første zone, 9 fra anden zone. Nu kunne der tages fat på forberedelserne til den afstemning, der endelig stundede til. Først i januar blev første og anden zone besat af franske og engelske tropper, og den Internationale Kommission overtog styret i hele afstemningsområdet.

Det var en begivenhed af rang og for mig en uforglemmelig stund, da vi i rådet i et møde, vistnok lørdag den 10. januar 1920 kunne vedtage ordlyden af opråbet til de danske sønderjyder: »Sønderjyder! Nu er dagen der, vi vil hjem! — Vi vil hjem, hjem til Danmark.«

Samme eftermiddag undertegnedes freden på Quai d'Orsay i Paris, mandag den 12. januar stod opråbet i de sønderjyske aviser.

Så begyndte valgkampen. Den var i første zone kort. Om nogen egentlig valgkampagne var der ikke tale, selv om tyskerne, der lige efter våbenstilstanden syntes at ville opgive enhver modstand imod en genforening, nu alligevel på det sidste opfordrede alle tyskere, også inden for første zone, til at afgive deres stemmer for Tyskland. De kunne gøre dette med den forvisning, at der alligevel blev et stort flertal for Danmark, thi inderst inde ønskede mange tyskere at komme bort fra det tyske kaos og ind under ordnede danske forhold.

De tyske soldaterråds medlemmer henvendte sig i sidste øjeblik til de tyske småkårsfolk i Sønderjylland og opfordrede dem til at stemme for Tyskland. Tyskerne ønskede at sætte det tyske stemmetal i første zone op, for bagefter at have et stærkere grundlag for krav om kulturel støtte og hensyntagen. Jeg henviser til Wilhelm Ewalds skrift »Erinnerungen an die Revolution und den Arbeiterrat in Apenrade.«

Jeg var officiel taler ved to møder forud for afstemningen, nemlig i Genner og Dybbøl, men jeg formåede ved disse lejligheder ikke at forme de mange tanker i de rette ord. Det store, der forestod, overvældede mig.

I modsætning hertil talte jeg ved de sønderjyske håndværkeres store stævne i København den 31. august 1920 i Rådhushallen, hvor mine nærmeste venner og fæller bagefter erklærede, at jeg havde skilt mig godt fra opgaven. Jeg ved, at jeg ved

ganske enkelte lejligheder har kunnet holde en god tale, mens jeg i al almindelighed er en meget måde-
lig taler.

Agitationen forud for afstemningen var præget af de kendte afstemningsplakater. Man kommer endnu i dag i en egen stemning, når man for sit indre øje fremkalder synet af disse kunstnerisk udførte plakater, som fra plankeværker og husgavle lyste en i møde overalt i Sønderjylland.

Og overalt ved huse og gårde voksede de umalede flagstænger frem. Allerede i foråret 1919 flagedes der med Dannebrog til bryllupper, begravelser og andre højtideligheder. Mange hentede et flag i kongeriget, ofte fik de et skænket. På en af mine rejser til København fik jeg et smukt flag af cand. jur. Bruhn, der var medlem af den sønderjyske centralforening i København. Dette flag konfiskerede den tyske tolder ved grænsen. Jeg fik senere fra en central i Berlin sendt en erstatning for flaget på ca. 50 penning. Senere fik jeg et andet flag, som jeg smuglede over grænsen gemt mellem skjorte og vest.

De danske toldbetjente lod folk med flag passere, og den tyske toldkontrol var egentlig ikke så skrap. De danske toldbetjente havde ordre til at hindre al overførsel over grænsen af varer til det blokerede Tyskland.

Ved nytårstid 1919 blev det dog allerede ordnet mellem den danske regering og Vælgerforeningens tilsynsråd i Sønderjylland, at sønderjyder kunne medføre 10 pund levnedsmidler ved udrejse fra

Danmark, når vedkommende rejsende var i besiddelse af et rødt pasvisum, udstødt af et medlem af tilsynsrådet. Rådets medlemmer fik derved samme myndighed som en konsul.

En væsentlig grund til denne ordning var også den, at Danmark ingen konsulater havde i hertugdømmerne efter afståelsen i 1864. Der fandtes kun generalkonsulatet i Hamborg (og vel også et konsulat i Lübeck).

En del veteraner fra 1864 modtog den årlige danske hædersgave på 100 kr., ligesom også enkelte endnu levende veteraner fra 1848–50. Dette beløb blev udbetalt dem af de tyske myndigheder med ca. 112 tyske rigsmark, altså til parikurs. Efterhånden som den tyske marks købeevne forringedes, fik disse veteraner mindre og mindre af denne hædersgave. En udbetaling i kroner kunne før kun ske gennem generalkonsulatet i Hamborg. Nu kunne denne udbetaling i danske kroner også ske gennem tilsynsrådets medlemmer.

Rådets medlemmer delte Sønderjyllands område, så hver fik sit distrikt. Jeg havde således sognene Varnæs, Felsted og Ensted. For udstedelsen af et visum til kongeriget med eller uden tilladelse til at medbringe levnedsmidler ved tilbagereisen, opkrævedes et gebyr på 50 penning. Det ordnedes sådan, at vi rådsmedlemmer beholdt dette gebyr. På den måde fik vi jo så alligevel nogen godtgørelse for den tidsspilde, hvervet som medlemmer af tilsynsrådet medførte, omend det kun blev en ringe løn.

Efterhånden måtte vi udstede mange visum, de såkaldte »røde sedler«, da den store knaphed på levnedsmidler voldte, at såre mange tog over grænsen for at hente levnedsmidler. Der var til sidst en sådan trængsel ved grænsen, at det somme tider var livsfarligt. Engang passerede jeg en lørdag aften grænsen ved Vester Vedsted sydpå. Der var en forfærdelig menneskemængde som skulle med toget sydpå. Jeg gav tid og masede ikke på. Da jeg om-sider havde passeret pas- og toldkontrollen, var toget forlængst kørt, og på perronen stod flere hundrede mennesker, som skulle sydpå, de fleste helt til Tønder. De tog den til fods. Der gik nemlig ingen tog mere før om to dage, nemlig på mandag. Og jeg skulle tale ved et møde i Møgeltønder søndag eftermiddag. Jeg erfarede, at der var mulighed for at komme med et godstog søndag morgen, når jeg fik udstedt fragtbrev foruden min billet.

Jeg gik i mulm og mørke til en ven, Mads Varming, som boede lige ved grænsen. Det viste sig næste dag, at snart havde jeg været på denne, snart på den anden side af grænsen under min natlige vandring.

Næste formiddag gik Mads Varming med mig til stationen og fik udstedt fragtbrev, hvorefter jeg stående i kulvognen kørte til Tønder. Fra Tønder til Møgeltønder kunne jeg tage den til fods og nåede Møgeltønder, lige før mødet skulle begynde,

Man vil heraf se, at det langt fra var en fornøjelse at rejse i de tider.

Lige øst for V. Vedsted station skete der omtrent ved samme tid den meget triste begivenhed, at en dansk grænsegendarm skød en sønderjysk kvinde, en moder, der med sit barn ved hånden søgte at slippe uden om paskontrollen, vistnok fordi hun manglede den røde seddel. Hun var død på stedet, mens barnet grædende kastede sig over sin døde mor.

Egnens befolkning var meget oprørt over gendarmens ædfærd, selv om han havde handlet efter instruks. I alt fald havde han ikke handlet efter konduite.

For en nøjagtigheds skyld skal tilføjes, at det ikke drejede sig om et af gendarmkorpsets medlemmer, men en ung soldat, der gjorde tjeneste ved grænsebevogtningen. En erfaren grænsegendarm havde sikkert ikke skudt på kvinden.

Endnu en lille oplevelse, jeg engang havde i Vamdrup. Da jeg engang tog til København og overnattede på »Folkehjem« i Åbenrå, bad fru Sophie Andersen mig om at købe et par strømper i København. »Hverken æ helle min pig hæ et ærle par ho'es«, forklarede hun mig. Jeg mente dog, at flere end et par turde jeg ikke love at bringe hende. Det var jo ikke tilladt at indføre klædevarer.

Under tilbagevejen måtte jeg overnatte i Vamdrup, så besværlige var rejseforholdene. Om morgenen svøbte jeg så de lange damestrømper om livet inden for bukselinningen. Det var uldstrømper, og de fyldte egentlig ikke så lidt.

At jeg som »konsulatsejersmand« gjorde mig skyldig i grov embedsforsøelse, tillagde jeg ingen betydning og nærede ingen skrøbler af den grund. Nød bryder alle love. Når værtinden på »Folkehjem« var i den situation at skulle gå barfodet, så skulle hun have sine strømper, sådan ræsonnerede jeg.

Iøvrigt blev jeg aldrig revideret eller kontrolleret, da personalet i Vamdrup og Frederikshøj kendte mig. Egentlig var det vel også meningen, at medlemmer af tilsynsrådet skulle være fri for pas- og toldeftersyn. Man kunne dog ikke forlange, at alle tjenestemænd ved grænsen skulle kende det halve hundrede rådsmedlemmer.

Den dag var der imidlertid en ældre tolder, som jeg ikke kendte, der ville visitere mig. Jeg henviste til, at sådan noget aldrig var praktiseret over for mig som medlem af Vælgerforeningens tilsynsråd og den danske regerings tillidsmand.

Han holdt på sit og gav sig til at foretage kropslig undersøgelse. Jeg måtte trække frakken af, han rodede til sidst med tommelfingeren inden for bukse-linningen, men de sorte uldstrømper opdagede han ikke. Min ære som »embedsmand« var reddet, og fru Andersen fik sine strømper. Hun var så glad for strømperne som et barn juleaften for sin gave. Hvor kunne folk den gang blive glade og taknemmelige for et pund risengryn, et halvt pund rosiner eller et kvart pund kaffe.

Den 8. februar 1920 begyndte de tilrejsende gæ-

ster nord fra at komme. Flagene kom frem for at hilse dem velkommen til gammelt dansk land. Den dag var det et yndigt solskinsvejr. Jeg stod om eftermiddagen uden for huset og så de mange Dannebrogflag titte frem som blomster i enge en tidlig vårdag.

Der var uddelt gratis flag til småkårsfolk, og flaget skulle op straks for at vaje et par timer. Man måtte prøve, om flagsnor og hele indretningen fungerede, som de skulle. Alt skulle være i orden til den store dag, afstemningsdagen.

Så oprandt den 10. februar, ikke med solskin, men med stormvejr og regn. Flagene smældede i blæsten, og mangt et flag fik rifter og revner. Enkelte flagstænger knækkede i stormen.

Men i valglokalerne mødte folk frem for at stemme. Vi havde her i Bovrup en kone, som var 103 år. Hun kom desværre ikke hen at stemme på grund af uvejret. Egentlig burde hun have fået lov til at afgive sin stemme hjemme. Hun var åndsfrisk og holdt på, at Danmark burde have alt det tilbage, som tyskerne havde taget. Når nogen dertil bemærkede, at så fik vi alt for mange tyskere med til Danmark, sagde hun kort og godt: »Dem kan vi jo jage ud«. Valgresultatet er kendt. 75 % af vælgerne i første zone stemte for Danmark, men de mange tyske embedsmænd i byerne og de tyske tilreisende bidrog til at øge det tyske stemmetal.

Når efter genforeningen det tyske stemmetal har ligget omkring 15 % ved valgene, så svarer det

vel temmelig nøje til det tyske mindretals størrelse.

Der var dog hjemmetyskere, som den 10. februar 1920 stemte for Danmark. En hjemmetysker kom således dagen før afstemningen til mig og meddelte mig meget alvorligt, at han og hans søn agtede at stemme for Danmark. De har også gjort det.

Vi kunne bagefter konstatere, at en del hjemmetyskere havde stemt for Danmark. Det kan bemærkes, at Varnæs sogn i Åbenrå amts østlige del, og Egvad sogn i amtets vestlige del, havde over 90 % danske stemmer.

Den 14. marts, en søndag, fandt afstemningen sted i anden zone. Jeg var den dag i Flensborg. Det var blæsende vejr, men dog ikke uvejr som den 10. februar.

Dagen efter afstemningen i anden zone holdt tilsynsrådet møde i Åbenrå.

Der boede dengang to tilsynsrådsmedlemmer i Gråsten, købmand C. C. Biehl og Hans Lorenzen. Hans Lorenzen var formand for Arbejderforeningens gruppe i rådet, og talte som sådan ved genforeningsfesten på Dybbøl den 11. juli.

Jeg ventede at finde dem begge i småbanetoget på Bovrup station, men Hans Lorenzen havde sovet over sig og var kommet for sent til toget. Han gik bag efter toget og nåede det ved Felsted. Så var han endda først gået hjem at spise davre. Biehl og jeg undrede os, da vi så ham komme og stige ind i toget i Felsted. Sådan var færdselsforholdene endnu i Sønderjylland på det tidspunkt.

I Åbenrå traf vi den formiddag flere kongerigske folk, som havde været i Flensborg, og som endnu ikke havde hørt det endelige udfald af afstemningen i anden zone.

Flere af dem blev helt fortvivlede, da vi fortalte, at det danske stemmetal lå omkring 25 %.

Jeg for mit vedkommende syntes, at resultatet var helt godt, og at der på dette afstemningsresultat var givet grundlag for et kulturarbejde i Syd- og Mellemslesvig.

Jeg havde meget travlt i tiden mellem afstemningen og genforeningen.

Da genforeningsdagen endelig nærmede sig, og fredstraktaten var bleven ratificeret, blev der mange mærkedage.

En dag kom der lyseblå gendarmer til den ny grænse for i forvejen at gøre sig fortrolig med denne.

De tyskorienterede flensborgere tog det meget gemygtligt. Jeg hørte på dampskibet fra Flensborg til Gråsten et selskab synge en variation af en hamborgervise: »Nun fahren wir nach Dänemark, Dänemark, Dänemark«. Kom grænsen dem nærmere, fik de kortere vej efter danske fødevarer.

En anden dag kom de røde postbude, og endelig en smuk vårdag de danske soldater.

Lørdag den 10. juli red kongen over grænsen, og over hele Sønderjylland var der fest.

I hver kirke over hele Sønderjylland prædikede en kongerigsk præst. Her i Varnæs kirke prædikede

professor Eduard Geismar. Den 11. juli deltog jeg i mødet i Kongeskansen på Dybbøl, hvor der var reserveret pladser foran talerstolen for Vælgerforeningens tilsynsrådsmedlemmer sammen med den danske regering og rigsdagens medlemmer samt øvrige særlig indbudte. Ligeledes var der reserveret pladser til de sønderjyske veteraner fra 1864.

Det blev en uforglemmelig dag.

Hvad der særlig imponerede mig, var kongens røst. Dengang kendte man endnu ikke højtaleranlæg, men kongen trådte frem på skansen, og så talte han til den store folkeskare, der vel bestod af hundredtusind, således at hans ord hørtes af hver eneste i den store forsamling. Ud til de alleryderste nåede hans røst. For mig var det en glæde, at min ven Hans Lorenzen, Gråsten, var den ene af de fire sønderjyske talere.

Grev Schack bød som tilsynsrådets formand kongeparret velkommen. H. P. Hanssen talte på den nordslesvigske gruppes vegne for fædrelandet.

H. Lorenzen talte på arbejdergruppens vegne for den danske regering og rigsdag.

P. Grau på Flensborg-gruppens vegne for det danske folk.

Hans Lorenzen, den jævne arbejdsmand, dødsmerket af den lungesygd, han havde pådraget sig under krigen, holdt en formfuldendt tale på et vellydende dansk.

Et par dage dvælede kongeparret i Sønderjylland og foretog udflugter gennem landsdelen. Mandag

formiddag mødtes kongen ved Kruså med danske Sydslesvigere. Min gamle lærer, bankdirektør Thomsen, også medlem af Vælgerforeningens tilsynsråd, var ordfører for en deputation.

Tirsdag eftermiddag havde kongen bebudet sit besøg i Bovrup og Felsted. Vi stod hele eftermiddagen og ventede på ham, men han kom ikke den gang. Turen måtte afkortes på grund af, at kongen måtte gøre holdt alt for mange steder for at kunne hilse på folkeskarerne.

Det var uforglemmelige dage. Man kan godt her anvende digterens ord: »Lyksalig den, som med sit folk en sådan tid har levet«. Genforeningen af Sønderjylland med moderlandet var nu statsretslig fuldbyrdet. Vi gik nu ind i en ny periode, hvor vi sønderjyder skulle gøre dagens gerning i et samarbejde med det øvrige danske folk. Men et led i denne dagens gerning var og er fremdeles fuldbyrdelsen af Sønderjyllands genforening med moderlandet i folkelig og kulturel henseende.

Genforeningen var ikke en akt, en enkelt handling, men den er et arbejde, som vi står midt i den dag i dag. Den er at ligne ved et byggearbejde, hvor mange hjerner og mange hænder arbejder på at gøre det danske hus større og stærkere, så det må knejse som et stort og prægtigt slot med tårne og tinder, hvor der er lyst og lunt inden døre, og hvor der bliver god plads til alle medlemmer af den danske folkefamilie, så alle danske folkefæller her føler sig hjemme.

TILLÆG

Brev fra felten

Fort C., den 26. dec. 1914.

Som I vil vide af mit sidste brev, har jeg nu opholdt mig en hel måned her ved fronten i Nordfrankrig. Vi kom hurtigere end ventet ud i ildlinien, med heldigvis har vort kompagni intet tab haft endnu. Vi er kun udsat for artilleriets ild, og de fleste granater er jo heldigvis forbiere.

Af de mange breve fra vore kære nordslesvigske kammerater i felten, som har været offentliggjort i »Hejmdal«, vil I have set, hvordan livet former sig for os her i felten. Det er jo intet herrelevned, vi fører her, men trods alt er det store flertal ved godt humør. Og nordslesvigerne er i grunden gennemgående helstøbte mænd, de er altid ved godt og frejdigt mod, de er opfyldte af pligttroskab, som deres forestatte også stedse påskønner, og så er de også præget af alvor. Den egenskab, der ellers gerne betegnes som jyske stædighed, viser sig her som mod og beslutsomhed, noget som vi jo allerede har hørt og set flere eksempler på under dette felttog. Og nordslesvigerne bindes sammen her i felten, så fast som aldrig før. Kammeratskabet mellem nordslesvi-

gerne er noget, som næsten bliver misundt os af de øvrige.

Når jeg her giver denne korte karakteristik af vore brødre i felten, så vil jeg ingenlunde rose dem på de øvrige soldaters bekostning, men blot så sandhedstro som muligt meddele, hvordan vore nordslesvigske brødre er som krigere.

Der har ellers i de sidste par uger hvilet en ejendommelig stemning over nordslesvigerne her; julen stod jo for døren, og tanken drog derfor ofte på langfart til vor kære hjemstavn.

Å, hvor ofte har Jonas Lies sang ikke ringet for vore øren,

Ind under Jul, hvor er det trist,
men så har man også gået og nynet på gamle Boyes
vers,

Lad solen korte af sin vej,
og natten vokse til,
Guds vældes arm forkortes ej,
hans visdom for ej vild.

Det er underligt, som man går og øser af den rige skat, vi ejer i vore dejlige salmer og sange. Det er en rigdom, som aldrig svinder, og dobbelt stor er denne rigdom for dem, som er velsignet med sangens gave.

I forgårs oprandt så juleaften. Vi trådte klokken 5 an til appel, kaptajnen holdt en kort tale, under hvilken flere af de gamle soldater stod med tårer i øjnene, og så blev julegaverne fordelt blandt kompagniet. Altsammen gaver, som var sendt os til ju-

lefesten, de fleste fra Kiel, det store flertal af mandskabet er fra Kiel. Derefter gik vi ind i de tætbelagte kassematter, hvor der var pyntet op med gran og små juletræer.

Vi nordslesvigere satte os tæt sammen i en klynge, pladsen var jo kneben, og så sang vi vore dejlige julesalmer, alt mens man spillede tromme og sang soldatersange ved siden af os. Da vi var til ende med julesalmerne, sang vi andre »Tænk når en gang, den tåge er forsvunden« og »Så langt, så langt rækker tanken frem, til gamle mor og mit barndomshjem«. Særlig denne sang greb os dybt, hver tænkte på sine kære derhjemme, og sindet blev så underlig roligt og fredeligt stemt. En stemte i med »Og Kjesten og jeg«, og selskabet sang også denne sang med liv og lyst, det hele var så hjemligt og hyggeligt. Vi sluttede så med en af vore dejlige aftensange, og hver søgte sit leje.

Vi havde ordre til at holde os rede til hurtig udrykning den nat, i fald der foretoges et fjendtligt angreb. Der var vist ingen af os, der lagde sig til hvile den nat uden at have sendt en stille bøn til julens herre og bedt ham om at sende fred på jorden. Så sov vi så roligt og trygt, som lå vi hjemme i vor families kreds og ikke nogle hundrede meter fra fjendens skyttegrave.

Julemorgen var jeg oppe kl. 5 for at forrette min tjeneste i køkkenet. Det var bleven stille, stjerneklart frostvejr, og jeg studsede, stod som forstenet, ikke et eneste skud hørtes. Lydløs stilhed over hele

slaglinien så vidt jeg kunne høre. Opad dagen kom nogle af vore folk og fortalte åndeløst om noget højst mærkeligt, de havde oplevet. De havde været nede i vore skyttegrave, og ingen af parterne løsnede et skud. Englænderne spillede fodbold oven for deres skyttegrave, og råbte over til hinanden, og enkelte besøgte endog modstanderne i deres skyttegrave. Stiltiende var man blevet enige om at holde julefred. Det var som i Selma Lagerlöfs Legende om »Juleroserne«; julefreden havde sænket sig over den blødende jord.

Jeg havde bagt pandekager hjemme og høstede af kammeraterne megen anerkendelse for denne min ydelse på madlavningens område. Juledag forløb så fredeligt og idyllisk her i fortet. Anden juledag var vort kompagni atter på skansearbejde. Først på dagen hørtes endnu ingen skydning, men lidt op ad formiddagen så man en flyver kredse hen over vore hoveder, og det varede ikke længe, før kanonerne atter tordnede, og granater fløj hid og did. Julefreden var til ende.

Nu går vi atter de kedsomme dage i møde, alligevel taknemmelig for den julefred, vi har haft. Vi håber stedse at kunne vende hjem til vor kære hjemstavn, inden vore bøgetræer grønnes. Men indtil gensynets dag vil vi holde humøret oppe og ikke tabe modet.

Vor skæbne ligger i Guds hånd, intet hår krummes på vort hoved uden hans vilje.

Th. K.

Mens tidens flod den rinder, omskiftes livets kår,
ej slettes dog de minder fra mine barndomsår,
om leg og munter færden imellem grønne hegn,
og om en svunden verden, som stod i fredens tegn.

Hvor var de roser røde, hvor var den himmel blå,
hvor var de grønsvær bløde, min fod den trådte på.
Og storken gik i enge på sine røde ben,
mens piger små og drenge løb over stok og sten.

Den hedelærke lille så højt mod sky sig svang.
Fra luften lød dens trille hen over mark og vang.
Og i de tyste dale i lyse sommernat
lød sang af nattergale ud fra det tætte krat.

Hvor var min barndoms sommer dog fuld af sol
og sang,
hvor stod de sommerblommer i farvepragt dengang.
Jeg ser den blå kærminde imellem engens grønt,
og aldrig nogen sinde jeg så et syn så skønt.

De svandt, de barndomsdage, som sol går ned
bag sky,
og ud jeg måtte drage fra barndomshjemmets ly.
Da lærte jeg at kende, at liv er kamp og strid,
sig lykken tit kan vende og gå ens dør forbi.

Og under al min færden på denne grønne jord
jeg fandt en hadets verden, hvor onde urter gror.
En rød og blodig bølge af krig og mord og brand
med sult og nød i følge steg højt fra land til land.

Jeg på min livets vandring har nået støvets år.
Der ligger om min tinding en krans af hvide hår.
Jeg føler mig så lille, og støttet til min stav
jeg vandrer tyst og stille på vejen mod min grav.

Jeg tror dog vist, der kommer, den dag, jeg får at se
igen min barndoms sommer i al dens herlighed.
Og glad med oprejst pande går jeg min pilgrimsgang,
bag dødens sorte vande mig venter sol og sang.

*

Efterskrift

Det er en halv snes år siden, »Historisk Samfund for Sønderjylland« henvendte sig til forskellige personer i Sønderjylland, som havde haft fremtrædende stillinger i nationalitetskampen eller på anden vis været tilknyttet genforeningsarbejdet, om at skrive deres livserindringer.

Jeg efterkom denne henvendelse og overlod manuskriptet til »Historisk Samfund for Sønderjylland«, som i den foreliggende bog har udgivet første del af mine minder.

Hvorvidt den sidste del af erindringerne vil blive trykt, afhænger bl. a. af den modtagelse, nærværende skrift får hos publikum.

Bovrup i oktober 1962.

Th. Kaufmann.

Indholdsfortegnelse

Spæde indtryk	5
Barndomshjemmet	9
Sære skikkelser	15
Småårsfolk	19
Brændevinen	25
Afholdsbevægelsen	33
Min slægt	35
Far og mor	38
Far som væver	42
Fars kunder	44
Bedeklokkens klang	47
Klilev marked	49
Våren	51
Høsten	56
Julen	64
Nytårsaften	67
Kagekone og fiskemand	70
Min barndoms skole.....	71
Fattiggården	77
Sociale skel	84
De første ungdomsår	87
Æ kringelban	89
Dansk ungdomsarbejde	92

Gymnastikken begynder	96
Afholdssagen organiseres	98
Med i det politiske arbejde	100
Krigsårene 1914–1918	108
Genforeningen i vente	120
Hjælpekassen for håndværkerne	133
Overgangstidens styre	140
Kampen om grænsen	150
Tillæg: Brev fra felten og digt	163
Efterskrift	168

I serien
Skrifter, udgivne af
Historisk Samfund for Sønderjylland
er udkommet:

- Nr. 1. Erik Christensen: FRA MIN VIRKSOMHED I TØNDER. 2,25 kr.
(I boghandelen 4,50 kr.).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: BONDEN, DER BLEV LANDRAAD. Udsolgt.
- Nr. 3. TØNDER GENNEM TIDERNE. Under redaktion af M. Mackeprang. I udsolgt, II 11,00 kr. (22,00).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: FRA SLESVIGSK FATTIGVÆSENS FORTID. 4,50 kr. (9,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: VEJLEDNING I STUDIET AF SØNDERJYLLANDS HISTORIE. Udsolgt.
- Nr. 6. Johan Hvidtfeldt: NAVNEREGISTER TIL H. P. HANSENS VÆRKER. 2,00 kr. (4,00).
- Nr. 7. ARTSTYKKER VEDRØRENDE KREDITANSTALT VOGELGESANGS TILBLIVELSE. 3,00 kr. (6,00).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: VEJLEDNING FOR SØNDERJYSKE LOKALHISTORIKERE. 2,00 kr. (4,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: SLÆGTSHISTORISKE STUDIER I SØNDERJYLLAND. Udsolgt.
- Nr. 10. NORDSLESVIGS ÅNDELIGE GENFORENING MED DANMARK. Under redaktion af Cl. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen. 6,00 kr. (12,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: BIBLIOGRAFI OVER SØNDERJYSK SLÆGTSTAVLELITTERATUR. 2. udgave med tillæg: Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indbundet 7,50 kr. (15,00).

- Nr. 12. NORDSLESVIG EFTER GENFORENINGEN. 7 radioforedrag. 3,00 kr. (6,00).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: FRA ALS TIL TØNDER. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: ÅBENRÅ ANNALER, 1524, 1584-1694. 4,00 kr. (8,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: KNIPLINGSKRÆMMER JENS WULFFS DAG-BOG. Udsolgt.
- Nr. 16. A. Svensson: REDAKTØR J. JESSEN, FLENSBOG AVIS. I udsolgt, II 10,00 kr. (20,00), III 15,00 kr. (30,00).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: NIELS HELDVAD. En biografi. 8,00 kr. (16,00).
- Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: KAPTAJN HANS BRUHNS ERINDRINGER. Udsolgt.
- Nr. 19. Asger Nyholm: NATIONALE OG RELIGIØSE BRYDNINGER I TØNDER PÅ SPROGRESKRIPTERNES TID. Indbundet 12,00 kr. (24,00).
- Nr. 20. Knud Kretzschmer: DEN SØNDERJYDSKE FOND. Indbundet 8,00 kr. (16,00).
- Nr. 21. H. V. Gregersen: GOTISKE SKRIFTPRØVER FRA SØNDERJYSKE ARKIVALIER. 8,00 kr. (16,00).
- Nr. 22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: BORGESTRE, RÅDMÆND, BYFOGDER OG BYSKRIVERE I FLENSBOG 1550-1848. Indbundet 6,00 kr. (12,00).
- Nr. 23. G. Japsen: DEN NATIONALE UDVIKLING I ÅBENRÅ 1800-1850. Indbundet 15,00 kr. (30,00).
- Nr. 24. Sigurd Schoubye: GULDMEDEHÅNDVÆRKET I TØNDER OG PÅ TØNDER-EGNEN 1550-1900. Udsolgt.
- Nr. 25. ÅBENRÅ BYS HISTORIE I. Under redaktion af J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen. Indbundet 16,50 kr. (33,00).
- Nr. 26. Harald Jørgensen: TO UNGDOMSVENNER. H. P. HANSEN. H. V. CLAUSEN. EN BREVVEKSLING. Indbundet 15,00 kr. (30,00).
- Nr. 27. H. Hejselbjerg Paulsen: SØNDERJYDSK PSALMESANG 1717-1740. Indbundet 22,00 kr. (44,00).
- Nr. 28. H. V. Gregersen: DEN LÜNEBURGSKE SALTOKTROI. ET BIDRAG TIL SALTHANDELENS HISTORIE I HERTUGDØMMET SLESVIG. Indbundet 17,00 kr. (34,00).

I Historisk Samfund for Sønderjyllands serie af små, populære levnedsskildringer er udkommet:

Marie Boesen: AGNES SMIDT FRA LUNDSMARK. Træk af en livshistorie. 4,00 kr. (8,00).

Hans Hansen: FRA TIDLIG VÅR TIL EFTERÅR. I sønderjysk landbrugs tjeneste. 5,00 kr. (10,00).

Morten Kamphövener: SKRUMSAGER. En sønderjysk fører. 5,00 kr. (10,00).

Johan Meyer: DET GAMLE FRØSLEV. Indbundet 5,00 kr. (10,00).

Th. Kaufmann: MINDER OG TANKER. Erindringer fra grænselandet. Indbundet 5,50 kr. (11,00).

De to serier redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Haderslev, landsarkivar P. Kr. Iversen, Åbenrå, og forstander Hans Lund, Tanderupgård. Manuskripter og henvendelser til redaktionen iøvrigt sendes til redaktionssekretæren, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Nørrevang 2, Haderslev.

Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå. Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen til de i parentes angivne priser.

Medlemmer af

Historisk Samfund for Sønderjylland

får for medlemskontingentet kr. 11,50 (+ porto)

i to halvbind om året:

Sønderjyske Årbøger

Henvendelse om medlemsskab til Landsarkivet, Åbenrå,
eller til medlemmer af styrelsen.

Endvidere udgives i frit abonnement med tolv hefter
om året for kr. 14,-:

Sønderjysk Månedsskrift

Bestilling tegnes ved henv. til Landsarkivet, Åbenrå.

Ældre årgange af begge tidsskrifter fås ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå.

Af Th. Kaufmann er tidligere udkommet:

GENNEM VINTER OG VÅR I-II

DEN ONDE HERREMAND PÅ LADEGÅRD

Bøgerne kan fås i boghandelen.